

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)
INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION
AND
HISTORY RESEARCH
e-ISSN: 2687-6426**

Volume: 3/2

July 2021

**Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi
(Eta Journal), altı ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
ETA JOURNAL, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup ASOS İndeks
tarafından taranmaktadır.**

**ETA Journal’da yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan
bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ETA Journal’a aittir.
Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir
şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp
yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.**

**International Journal Of Education And History Research (ETA Journal) is an
international, peer-reviewed journal and published every six months. Authors bear the
sole legal responsibility for their published works in the ETA Journal. The ETA Journal
has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication
shall be produced in any form without the written consent of the ETA Journal. The
Editorial Board makes the final decision to publish articles.No article is returned to
authors.**

ETA Journal

Volume 3/2 July 2021

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)
*INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION
AND
HISTORY RESEARCH***

e-ISSN: 2687-6426

Editör:

Doç. Dr. Alev DURAN

ANKARA

Tel: 05536002350

e-posta: journaleta@gmail.com

web: <http://etajournal.com/>

ETA Journal

Volume 3/2 July 2021

ETA JOURNAL

Uluslararası Hakemli Dergi

Sahibi / Owner

Alev DURAN

Editör / Editor

Doç. Dr. Alev DURAN

E-mail: alvdrn@gmail.com

Kapak Tasarımı

Bülent POLAT

Temsilcilikler / Country Representatives

Macaristan: Dr. HADNAGY Szabolcs

İran: Doç. Dr. Somayyeh RADMARD

Rusya: Öğr. Gör. Dr. Hilmi DEMİRAL

Almanya: Arş. Gör. Uğur Berk KALELİOĞLU

ETA Journal

Volume 3/2 July 2021

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION

AND

HISTORY RESEARCH

Kurullar/ Committees

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / Ondokuz Mayıs University

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN/ Erzincan Binali Yıldırım University

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU/ Erzurum Technical University

Prof. Dr. Necmettin ALKAN/ Sakarya University

Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ/ Suleyman Demirel University

Prof. Dr. Ömer AYDIN/ Istanbul University

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University

Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University

Prof. Dr. Havva SELÇUK/ Erciyes University

Prof. Dr. Özcan BAYRAK/ Elazığ University

Prof. Dr. Serdar YAVUZ/ Elazığ University

Prof. Dr. Şuayıp KARAKAŞ / Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Abdülhaluk Mehmet ÇAY/ Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Metin AKAR/ Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Rahime Nükhet ÇIKRIKÇI/ Istanbul Aydın University

Prof. Dr. Ali DENİZLİ / Rumeli Üniversitesi- Milli Savunma Üniversitesi

Bilim Kurulu

Doç. Dr. Zafer TANGÜLÜ/ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz TOPKAYA/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent YILDIRIM/ Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail KÖSE/ Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ/ Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Somayyeh RADMARD/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Yılmaz SOYSAL/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Gökçen ÇATLI ÖZEN/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ/ Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Özgür TÜRKER / Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Elif ŞİMŞEK ÖZKAN/ Erciyes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Naim BABÜROĞLU/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Burak KOCAOĞLU/ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Bünyamin ÇETİNKAYA/ Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Burcu GÜDÜCÜ/ İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet BİLGİN / İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Ahmet VURGUN/ Marmara Üniversitesi

Dr. Szabolcs HADNAGY/ Macaristan Szeged Üniversitesi

Dr. Gábor FODOR/ Macaristan- Macar Kültür Merkezi

Dr. Emre SARAL / Hacettepe Üniversitesi

Dr. Fatma ÇALIK ORHUN / Edirne

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL) e-ISSN: 2687-6426

Editör: Doç. Dr. Alev DURAN

***ETA, 2021- Temmuz
Yıl 3/ Sayı 3/ Cilt 2***

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

1. Habil Katalin SISKÁ (86-108)

Turkish-Hungarian Diplomatic Relations In Atatürk's Era (1923-1938)

(Atatürk Dönemi Türk-Macar Diplomatik İlişkileri (1923-1938))

*Araştırma makalesi

2. Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU (109-133)

***Osmanlı Devleti'nde Toprak Yönetimi ve Vergi Toplama (Tımar Sistemi
Üzerine Bir Değerlendirme)***

*(Land Management and Tax Collection in the Ottoman Empire (An Evaluation on
the Grooming System))*

*Araştırma makalesi

3. Mehmet BİLGİN

(134-158)

Demirkapı ve Demirkapılar

(Irongate and Irongates)

*Araştırma makalesi

4. Hüseyin KAYA - Gökçen ÇATLI ÖZEN

(159-174)

***Merzifon'da Eğitim Gören Öğrenciler Üzerinden Teknoloji Bağımlılığı
ve Sosyal Kimlik Oluşumu Üzerine Tarihsel ve Kültürel Bir Araştırma***

*(Through Students Studying at Merzifon On Technology addiction and Social
Identity formation A Historical and Cultural Study)*

*Araştırma makalesi

5. Zeynep UYSAL - Burcu GÜDÜCÜ

(175-192)

İnternet Kullanımının Tarihsel Değişimi

(Historical Change Of Internet Usage)

*Araştırma makalesi

06. Hilal YILMAZ

(193-217)

***12 Eylül 1980 Darbesinden 1987 Referandumuna Kadar Geçen Süreçte
Siyasi Yasaklı Süleyman Demirel***

*(In The Period From 1980 Coup D'etat To 6th September Referendum, Suleyman
Demirel)*

*Araştırma makalesi

ETA Journal

Volume 3/2, July 2021

Bilim dünyasının değerli insanları,

ULUSLARARASI EğİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ETA), uluslararası hakemli, indeksli ve akademik bir dergi olmakla birlikte, yazı ve düşünce ile meşgul olan herkesin söz söyleyebileceği disiplinler arası bir sosyal bilim platformudur. Derginin kurulum aşamasında desteğini esirgemeyen, emeği geçen hocalarımıza ve kırmayarak destek veren danışma ve yayın kurulundaki değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayata bir nebze katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, bilim dünyasının siz değerli insanlarını yazar ve hakem olarak yanımızda görmek; ayrıca görüş ve önerilerinizle bizleri en mükemmele ulaştırma noktasında yönlendirmeniz bizlere güç katacaktır.

Bu bağlamda **ULUSLARARASI EğİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (ETA Journal)** olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı

Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Doç. Dr. Alev DURAN

İstanbul Aydın Üniversitesi

Habil Katalin SİSKA*

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND

HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 86-108.

**TURKISH-HUNGARIAN DIPLOMATIC RELATIONS IN ATATÜRK'S ERA
(1923-1938)**

ABSTRACT

The main goal of Mustafa Kemal Atatürk's foreign policy was to elevate Turkey to a recognized European power and to preserve its security that was fought for in 1923. In addition, its foreign policy was dictated by the desire for peace and sought to defend its territorial integrity, security and the rights of its citizens. Last but not least, the government has paid special attention to conclude international peace pacts. It was expected that sooner or later Turkey would join the ranks of European powers, and on the other hand, anyone who wanted to gain any influence in the Balkans had to maintain good relations with Atatürk's Republic.

Turkish-Hungarian relations could only develop slowly in the 1920s. As Hungary's relations with the other European states were not conflict-free after the First World War, Turkey had to be careful not to tarnish its prestige by approaching Hungary. On the other hand, it was

* Doç. Dr, University of Debrecen Faculty of Law, Debrecen- Hungary, siska.katalin@law.unideb.hu.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 20.01.2021- Makale kabul: 30.06.2021

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 86-108.

necessary for Budapest to keep the negotiations a secret, because at that time Yugoslavia, Romania and Czechoslovakia tried their best to thwart the Hungarian attempts by which Hungary could have gained supporting partners.¹ However, good relations with Turkey were extremely important to Hungary, as Turkey was the only potential supporting partner. Moreover Turkey was extremely popular among Hungarians for its achievements during the Treaty of Lausanne, as the Turks one of the losers of the First World War were able to take action against the peace conditions that violated their national interests and fight for a peace treaty.

The aim of my research was to gather the treaties of the Turkish-Hungarian relations and its mutual press coverage. The research was limited to the Atatürk era (1923-1938). I studied international conventions marked by the name of Mustafa Kamâl Atatürk. The publication of the press (from both the Hungarian and Turkish sides) as a source material was especially important and interesting to me. According to the diplomatic routine of the time, in the absence of electronic communication, the press officer of the embassy of the given country sent the relevant announcements about the other country both in the original and in the language of the diplomacy of the time, ie in French to the embassy of the other country. In this respect, during my research the documents of the Turkish-Hungarian relations of the Atatürk era were enriched with many systematically selected new sources. On the Turkish side, the modern searching programs of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, and on the Hungarian side, the Arcanum Digital Science Library systematized and digitized the data repository helped my work.

In the field of Turkish-Hungarian relations the publications of Péter Kövecsi-Oláh, Zoltán Egeresi and Emre Saral historians served as a starting point and accelerated the purposeful processing of the topic and the selection of documents.

The period of my examination is between 1923, founding the Republic of Turkey, and 1938, the year of Atatürk's death. From Hungary's point of view we can talk about a really fruitful period, as during these years an extremely close cooperation has developed between the two countries. In the first part of the study, I analyze the main features of Turkish and Hungarian foreign policies after the First World War, then examine and summarize the

¹ Ágnes,Tóth, **Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában**, Grotius No.11., 2009. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=VFFOEJ> (E.Date: 11.15.2020.)

international legal relations between the two countries between 1923 and 1938 also focusing on its press coverage.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Republic of Turkey, Foreign Policy, Hungarian Diplomacy, Turkish Diplomacy

ÖZET

Atatürk'ün dış politikasının temel hedefi Türkiye'yi tanınmış bir Avrupa gücü olarak yükseltmek ve 1923'te mücadelesi verilen güvenliğini sağlamak olmuştur. Ayrıca, dış politikası barış arzusu ile belirlenmiş ve toprak bütünlüğünü, güvenliğini ve vatandaşlarını kendi gücüyle savunabilmeyi amaçlamıştır. Son olarak ve daha da dikkat çeken, hükümet uluslararası barış paktlarına da özel önem vermiştir. Avrupa devletleri, bir taraftan eninde sonunda Avrupa devletleri arasına girmelerini bekledikleri Türkiye'ye giderek artan bir ilgi göstermişlerdir; diğer taraftan da Balkanlar'da nüfuz elde etmek istedikleri için Atatürk'ün cumhuriyetiyle iyi ilişkiler kurmak zorundaydılar.

1920'li yıllarda Türk-Macar ilişkileri yavaş ve gizlice gelişmiştir; bunun sebebi Avrupa ülkelerinin bu dönemde birbirleriyle olan ilişkileridir. Macaristan'ın bu devletlerle olan ilişkileri Birinci Dünya Savaşı sonrasında ihtilaflardan vareste olmadığı için Türkiye, Macaristan'a yaklaşırken itibarını da zedelememeye dikkat etmek zorundaydı. Diğer taraftan Macaristan ilişkileri gizlice yürütmeliydi çünkü o dönemde Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya, Macaristan'ın kendisini destekleyecek partner arayışlarını boşa çıkarmaya yönelik girişimlerde bulunuyorlardı. Ne var ki, kendisi için tek potansiyel müttefik olarak gördüğü Türkiye ile iyi bir ilişki Macaristan için oldukça önemliydi. Ayrıca, Lozan barışındaki kazanımları nedeniyle Kemal Atatürk Macar halkı arasında oldukça popülerdi. Aynı zamanda, Birinci Dünya Savaşı'nın mağluplarından biri olarak Türkler ulusal çıkarlarını ihlal eden barış koşullarına karşı mücadele etmişti ve bir daha revizyonist hedefler peşinde koşmak zorunda kalmayacakları bir barış antlaşması imzalamışlardır.

Bu tetkikin hedefi Türk-Macar ilişkilerini oluşturan anlaşmaları ve karşılıklı olarak basında çıkan haberleri bir araya getirmektir. Araştırma Atatürk dönemiyle sınırlandırılmıştır. (1923-1938). Mustafa Kemal Atatürk imzalı uluslararası sözleşmeler incelenmiştir. (Hem türk hem de Macar tarafından) basında çıkan yazılar kaynak olarak özellikle önemlidir ve ilginçtir. Dönemin diplomatik teamülüne uygun olarak, elektronik iletişimin eksikliğinde, Elçiliğin basından sorumlu memuru diğer ülkeye ilişkin çıkan haberleri hem orijinal dilinde hem de zamanın diplomasi dilinde göndermiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmayla Atatürk dönemindeki

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 86-108.

Türk-Macar ilişkilerine ait belgeler sistematik biçimde seçilen yeni kaynaklar ışığında zenginleştirilmiştir. Türk tarafında, Dışişleri Bakanlığı'nın çağdaş arama programı, Macar tarafındaysa Arcanum Dijital Bilim Kütüphanesinin sistematize ve dijital arşivi çalışmanın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Türk-Macar ilişkileri alanında tarihçiler Péter Kövecsi-Oláh, Zoltán Egeresi ve Emre Saral'ın yayınları konu ve belgelerin seçimi ve işlenmesi hususunda başlangıç noktasını teşkil etmiştir.

Bu çalışmanın çerçevesi Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 ile Atatürk'ün vefat ettiği 1938 yılları arasındadır. Çok sayıda ekonomik ve kültürel reformun meyve vermesinden ötürü bu dönem genel olarak Atatürk'ün altın çağı olarak nitelendirilir. Macaristan'ın açısından bakıldığında da bir altın çağıdan söz edilebilir, çünkü bu dönemde iki ülke arasında çok sıkı bir iş birliği gelişmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünde Birinci Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikasının, sonra da Macar dış politikasının temel özellikleri tahlil edilecektir. Bundan sonra da iki ülkenin 1923-1938 arasındaki ilişkileri tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti, Dış politika, Macar diplomasisi, Türk diplomasisi

1. Turkish and Hungarian foreign policy after World War I.

The possibilities of Turkey formed in 1923, were determined by the Ottoman imperial past and the first president of Republic of Turkey Mustafa Kemal Atatürk tried to defend it by proclaiming the principle of 'yurttasulh, cihandasulh/peace in the homeland, peace in the world', indicating that the intentions of the new state are peaceful, it does not want the restoration of the old Empire.² Mustafa Kemal Atatürk recognized that with British and French colonies, between the Soviet Union, and two neighboring states (Greece and Bulgaria) an aggressive foreign policy would cross the country's interests and there was no choice for surviving but to secure the status quo. Ankara can only maintained its achievements in the military and foreign policy fields and can implement the internal reforms needed to modernize the country by the *status quo*. The slogan with some exaggeration also meant the formulation of an isolation

² Tamás, Tarján M., 1938. november 10. | Musztafa Kemal Atatürk halála. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1938_november_10_musztafa_kemal_ataturk_halala/ (E.Date: 11.15. 2019.)

doctrine.³ Atatürk sought to maintain this fragile security. His foreign policy was dictated by the desire for peace, and to ensure that Turkey was able to defend its territorial integrity, security and the rights of its citizens on its own.⁴

Hungary's foreign policy in the decades after 1919 - after the left-wing revolutions - was determined by two ideas: the cooperation with the Entente and revisionism. Looking at the former factor, it should be noted that the Entente since its inception in 1904 has protected the old system of power and colonial distribution from the emerging new powers, especially Germany and after the First World War, it also intended to crush the other rival, the Austro-Hungarian Monarchy.⁵ This determined that the Hungarian foreign policy could not dream about strong relations with Austria and the Habsburg-dynasty, rather, it had to set up some kind of self-defense against the Little Entente⁶ formed by the neighboring countries in 1921. Until 1933 when Adolf Hitler came to power and the appointment of Gyula Gömbös government⁷ of Hungary in 1932, this repression enslaved the aims of the Hungarian foreign policy. Among these aims the realization of revisionism was in the first place.⁸

Revisionism meant the revision of Treaty of Trianon, which was a disgrace and clearly unjust decision to the Hungarians, and revisionism embodied the intention to restore the historical Greater Hungary.⁹ Revisionism therefore became such a foreign policy endeavor that every Hungarian government in the Horthy era¹⁰ tried to implement in some way. This seemed almost hopeless at first. Miklós Horthy Governor of Hungary marched to Budapest on 16/November/1919 at the head of the national army

³ Attila, Pintér, **Törökország külpolitikája a 21. század elején - neooszmán vagy újradefiniált török külpolitika?** (E.Date:11.20.2020.)

⁴ Endre, Radó, **Atatürk és a Török Köztársaság megalapítása**, Universitae „Babes-Bolyai” Cluj Napoca, Facultatea de Istorie Si Filozofie, Departamentul de Istorie In Limba Maghiara. Lucrare de Licență.

⁵ Magda, Ádám, **A kisantant (1920-1938)**.Kossuth Kiadó, Budapest, 1981. p. 127.

⁶ Czechoslovakia, Romania, Yugoslavia

⁷ Prime minister of Hungary (1932–1936)

⁸ Sándor, Szerepi, A „**Magyar Külpolitika**” című folyóirat szemlélete 1920-1929 között, 2011, PhD Doktori értekezés, Debreceni Egyetem <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/120733/%C3%89rtekez%C3%A9s%20Szerepi%20S.-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y> (E.Date:11.20.2020.)

⁹ István, Diószegi, **A magyar külpolitika útjai**. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. p.358.

¹⁰ 1920-1944

wearing Bocskai-cap with crane feathers - which ruled part of Transdanubia with the center of Siófok from the summer of 1919 - and had to accept the conditions of the Entente in order to gain real power in Hungary. Conditions included the signing of the Treaty of Trianon, keeping the Habsburgs away from the country and the resignation of the restoration of Greater Hungary.¹¹

However, the bargain was strongly 'worn out' by 1932, Europe changed and after the great world crisis new phenomena and new processes occupied the great powers of Europe. Nazism and Adolf Hitler, Leader of the Nazy Party appeared, who - marching for the office of chancellor - began to become an increasing threat to the entire continent.¹² Hungarian hopes were greatly fueled by the fact that Hitler had voiced from the beginning that he would not accept the peace that ended the First World War. Gyula Gömbös Prime Minister tried to approach Adolf Hitler, who in the meantime was able to occupy the German Chancellery on 30/January/1933. Gömbös was the first prime minister of the continent who visit the German leader 5 months after the inauguration of the Führer.¹³ Adolf Hitler expressed his positive attitude towards the demands of the Hungarians, especially with regard to our needs in the Upper Hungary (Highland). With this, Hungarian revisionism entered a new phase: the period of fear of the Entente powers was replaced by a period of constant approaching Adolf Hitler and the violation of the Treaty of Trianon.¹⁴ With the Paris Peace Treaties the losing states of World War I had to accept a "more serious" peace from the victorious superpowers than ever before. Territorial decoupling and indemnification obligations had a profound effect on societies everywhere, but the thinking of the leaders and the attitude of the governmental forces was not homogenous.

Basically we can distinguish three typical forms of behavior in this regard. In the example of Turkey, we can discover the first type of behavior: the state of Asia Minor first tried to correct the results of the war with success - but after the peace treaty

¹¹ Szerepi a.g.e. p. 75-100.

¹² Balázs, Sípos, **Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása.** In.: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.(ed.: Pritz Pál) Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2006. p. 94.

¹³ **A Gömbös-kormány külpolitikája.** <http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/kulpol/gomboskorm.html> (E. Date:11.25.2020.) Pritz Pál, **Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula Miniszterelnöksége idején 1932-1936,** Akadémia Kiadó Budapest, 1982.54.

¹⁴ Szerepi a.g.e. p.129.

it did not reclaim neither the lost Balkan provinces nor its Arab provinces. An example of temporary acknowledgment was Germany's behavior. With this political attitude, the Weimar government sought to consolidate its foreign policy positions, which results were soon visible. The third possible form of behavior was represented by Hungary, which took the position of total rejection. The roots of this policy of rejection can be found partly in the conception of the 19th century Hungarian nation-state and partly in the circumstances of the conclusion and signing of the Treaty of Trianon.¹⁵

2. The beginning of Turkish-Hungarian diplomatic relations

Good relations with Turkey were extremely important to Hungary as Turkey was the only potential cooperating partner in the possible revision of Treaty of Trianon.¹⁶ In addition Mustafa Kemal Atatürk enjoyed great popularity among the Hungarians for his achievements in concluding the Treaty of Lausanne, as the Turks were the ones who were able to take action against the terms of peace that violated their national interests as the losers of the First World War after which they did not have to live with revisionist aspirations for a long time.¹⁷ In Hungary therefore, the Turkish example was synonymous with the possibility of revision.¹⁸

However, until the First Vienna Award¹⁹, the official Hungarian foreign policy was not even close to redeem anything from the lost territories. Hungary tried to enforce its aspirations through the system of the League of Nations. Thus all the arguments of the Hungarian revision propaganda mainly of the 1920s and 1930s in terms of content remained essentially weightless. Despite the unfolding revisionist press campaign they did not have a significant impact on the international public opinion and political elite. The campaign provoked even a vehement attack on the Little Entente rather than heightened the Western sympathy.²⁰ Although Hungary for fear of isolation formally accepted the punishments imposed by the international community and became a

¹⁵ Diószegi a.g.e. p.358.

¹⁶ József Kerekesházy, *Az igazi Kemal: egy köztársaság születése*, Pantheon, Budapest, 1943.

¹⁷ Tamás, Tarján M. a.g.e.

¹⁸ Tóth a.g.e.p. 14.

¹⁹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-delvideki-hadmuelet-1941-aprilis-874/tendenciak-a-ket-vilaghaboru-kozott-88B/az-also-beccsi-dontes-szovege-8AB/>

²⁰ László, Gulyás, *A Horthy-korszak külpolitikája*. Attraktor kiadó, Budapest, 2012.p.123.

member of the League of Nations in 1922, in its internal communication - at least at the level of references - always expressed its opposition to the status quo. As a result it sought to seize every opportunity that increased its political and economic room for maneuver.²¹ Turkey, on the other hand, was so preoccupied with the reorganization of the country's society that it has largely avoided open confrontation in foreign relations, exiled pan-Turkish and pan-Islamist views from official politics that supported irredentism especially in the last years of the war.²²

The Hungarian-Turkish Treaty of Friendship concluded on 18/December/1923 was not without precedent. From the Turkish and Hungarian point of view, the First World War and the peace treaties brought earthquake-like changes.²³ On 18/December/1923, the Turkish-Hungarian Treaty of Friendship was concluded, and then in 1924 the first embassy in Istanbul started operating. The rapprochement of the two countries was important in several respects in the current foreign policy situation as Turkey was trying to find its future allies at that time and Hungary could also help in this in the hostile atmosphere in Central and Eastern Europe. The Turkish-Hungarian Friendship Treaty concluded on 18/December/1923 was the first treaty of friendship with Hungary as a sovereign state after the war. Mustafa Kemal Atatürk was the first who signed an international agreement on behalf of the Republic of Turkey. The Treaty of Friendship between Hungary and Turkey²⁴ was signed in Istanbul served as a basis for establishing good diplomatic relations.

Between 1923 and 1938, the Turkish-Hungarian diplomatic relations was succesful as during these years the allied relations of friendship between the two countries, based on intensive political and cultural rapprochement, were further nurtured

²¹ László, Göbölös N., Hetvenöt éve lépett ki Magyarország a Népszövetségből, **Népszava**, https://nepszava.hu/1016958_hetvenot-eve-lepett-ki-magyarorszag-a-nepszovetsegbol (E. Date: 21.11.2020.)

²² Ádám, Balogh, *A lausanne-i békétől az 1930-as görög-török szerződésig: Törökország a lausanne-i béke után*. Documenta Historica 2002.54. p.15-26.

²³ Péter, Oláh, A török-magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével – Tahy László ankarai követ munkássága (1924-1933) In: Tanulmányok Vásáry István 70. születésnapjára (Keletkutatás) 2015. https://www.academia.edu/13211774/A_torok_magyar_kapcsolatok_alakulasa_egy_diplomata_szemével (E.Date:14.12.2020.)

²⁴ The Hungarian legislature signed the treaty as 1924. évi XVI. törvénycikk a Török Köztársasággal Konstantinápolyban 1923. évi december hó 18. napján kötött barátsági szerződés becikkelyezéséről. www.jogtar.net (E. Date:22.06.2021.)

and strengthened.²⁵ The Hungarian newspaper Budapesti Hírlap on 6/March/1925 reported that Mustafa Kemal Atatürk had sent his handwritten gift and good wishes to “*My dear brothers and sisters, the Hungarian youth!*” With this attention, the President wanted to reciprocate the gift of the Hungarian youth, an ornate shield sent to him with the sincere desire to protect and preserve the new Turkey.²⁶ “*Our relations with Yugoslavia, Romania, Hungary and Albania are normal and friendly.*”- quoted Mustafa Kemal Atatürk in the summary of the newspaper Pécsi Napló published on 27/January/1927.²⁷ The Treaty of Establishment between Hungary and Turkey²⁸ was signed on 20/December/1926 in Ankara according to citizens of each of the Contracting Parties shall enjoy full freedom of movement, residence and establishment in the territories of the other Party, provided that they comply with the laws, rules and regulations in force in that country.

Turkey sought to maintain friendly relationship with its neighbours and not to base its foreign policy on the contradictions of the past. Friendly relations with the Soviet Union were consolidated by 1925, and Rome did not seem to shy away from relations with Turkey either. Turkish Foreign Minister²⁹ Tevfik Rüşti Aras³⁰ saw the rapprochement with Hungary beneficial in such a way that it could come closer Turkey to Italy, and Hungary could have had more direct contact with the Soviet Union through Turkey. After the Hungarian Prime Minister Count István Bethlen discussed with Benito Mussolini about the opening to the Turks, they agreed that after the Turkish-Italian discussions, Hungary could also initiate official contacts with Ankara. Although the final foreign policy orientation of the Turks in 1929 was not yet clear, it was felt that

²⁵ Hariciye Vekâleti, Siyasi Malumat Servisi. D,S, No.19.

²⁶ Kemal pasa ajándéka a magyar ifjúságnak. **Budapesti Hírlap**, 6. March 1925. p.4.

²⁷ Az új Törökország. **Pécsi Napló**, 28 January, 1927. január 28. p.2.

²⁸ In Hungarian: 1927. évi XXVII. törvénycikk a Törökországgal 1926. évi december hó 20-án Angorában kötött Letelepedési Egyezmény becikkelyezéséről. www.net.jogtar.hu

²⁹ Tevfik Rüşdi Aras* török külügyminiszter váratlanul Budapestre érkezett. A megérkezése után a keleti pályaudvaron. mellette balról a budapesti török követ, Beidj Erkin. **Magyarság Képes Melléklete**, June 5, 1937. p.1. (*Tevfik Rüşti Aras's name was sometimes mentioned in the contemporary Hungarian press as Tevfik Rüşdi Aras)

³⁰ Tewfik bey*, Kemal pasa személyi titkára Budapesten. Képünk Tewfik beyt (x), Budapesten tartózkodó török előkelőségek társaságában ábrázolja”. **Tolnai Világlapja**, 6 January, 1926. p.9. (* Tevfik Rüşti Aras)

the most important international treaties were the treaties of neutrality and friendship with the Soviet Union, Italy, Hungary, and Bulgaria.³¹

The treaty entitled Treaty of Neutrality, Conciliation and Arbitration between Hungary and Turkey was signed on 5/January/1929 in Budapest.³² On the occasion of the signing of the agreement, Foreign Minister Lajos Walkó sent the following telegram to Turkish Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras: *"On the occasion of the signing of the Hungarian-Turkish Treaty of Neutrality Conciliation and Arbitration, I would like to ask for Your Excellency and accept my warmest greetings. Allow Your Majesty to wish you the most sincere happy future for Turkey, which Hungary is proud to count among its friends."* The Foreign Minister's telegram received a reply from the Turkish Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras, which read as follows: *"To sign the contract, please accept Sir the assurance of my highest consideration. Turkey warmly welcomes another seal of fraternal friendship that binds Turkey to Hungary and sincerely wishes Hungary a happy future."*³³ The Hungarian-Turkish Agreement on Neutrality, Conciliation and Arbitration was signed by Foreign Minister Lajos Walkó and Ambassador extraordinary envoy and proxy Behidj Bej.³⁴ The Treaty consisted of eight articles, supplemented by a protocol summarizing the rules of conciliation and arbitration in 17 articles. The treaty which was based on the generally accepted principles of conciliation and arbitration agreements was remarkable because it also contained political provisions in its first and second articles. In its first article it stated that the contracting parties will not join any alliance or agreement of a political or economic nature which was directed against the other.³⁵ In the second article, the two parties undertook that if one of the parties, despite their peaceful conduct, were attacked by one or more other powers, the other party

³¹ Kövecsy-Oláh Péter, **Török-magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920-1945). Doktori dolgozat** <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/40630?show=full> (E. data.2020.01.12.)

³² 1930. évi I. törvénycikk a Törökországgal Budapesten 1929. évi január hó 5. napján kötött semlegességi, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés becikkelyezéséről.

³³ Török-magyar barátkozás. Külügyminiszterek táviratváltása. **Szegedi Új Nemzedék**, 9 January, 1929. p.1.

³⁴ Még ezen a héten megkezdődik a tárgyalás Magyarország és Törökország között a kereskedelmi szerződésről. Mustafa Kemal meglepően ismeri a magyar viszonyokat — Walkó külügyminiszter tegnap hazaérkezett Angorából. **Új Nemzedék**, 1 April, 1930. p.5.

³⁵ Törökország őszinte barátunk. **Szegedi Új Nemzedék**, 23 January, 1929. p.2.

would retain its neutrality throughout the conflict.³⁶ The next articles set out the principles of conciliation and arbitration. The interested parties not only agreed to settle any differences which might still arise between them through conciliation or arbitration, but also considered it necessary to enter into a mutual commitment with each other by refraining from any association of a political or economic nature with the other party. On the other hand, they were also obliged to maintain mutual neutrality. Hungarian foreign affairs also played an important role in Greek and Bulgarian relations. The signing of the Greco-Turkish Treaty of Friendship and Neutrality was greatly facilitated by Turkish Ambassador László Tahy, who mediated the exchange of population between the two parties. The Greco-Turkish agreement was also a success for Hungary, as Athens and Ankara could play an important role in counterbalancing the policies of Bucharest and Belgrade.³⁷

However, the difference between the foreign policies of the two countries was that the Republic of Turkey sought to maintain a friendly relationship with its neighbours rather than base its foreign policy on past. *"Friend and foe felt that although dictatorship in Turkey is undeniable, it is a dictatorship based on national strength and will, with its sacred goal and day-to-day results in consolidating Turkey's position in foreign and domestic policy and increasing its power rather than revision."*

Negotiations between the two countries continued until 1929, when it became clear that the international position of both countries was not affected by any conflicting interests.³⁸ Turkey expressed its solidarity. On 13/July/1929 an article was published in the newspaper Cumhuriyet about the serious territorial, population and economic consequences applied to Hungary in connection with the Treaty of Trianon.³⁹ The article in the Cumhuriyet mentioned the agreement, the sincere friendship of the two nations, and reported that *"Turkey, which defended its independence, cannot understand*

³⁶ Politikai természetű határozmányai is vannak a ma aláírt magyar török semlegességi és döntőbíróági szerződésnek. **Magyarország**, 6 January, 1929. p.9.

³⁷ Andrew Mango, **Greece and Turkey, Unfriendly Allies**. The World Today, Vol. 43, No. 8/9 (Aug. - Sep., 1987), pp. 144-147 (4 pages), Published By: Royal Institute of International Affairs

³⁸ Tamás, Szemenyei-Kiss, **Kemal Atatürk és a magyar diplomácia**, 2012.09.26.

https://ellenszelben.blog.hu/2012/09/26/kemal_ataturk_es_a_magyar_diplomacia (E.Date:11.20.2020.)

³⁹ Macaristan. Magyarország. **Cumhuriyet**. 13 July, 1929. p.4.

what was done to Hungary after the war; understanding the grief of the Hungarian nation, whose arms were figuratively cut off... ” In addition, the article referred the Turkish opposition to Hungarian-Italian friendship as “peace dictators can only have justice in the short term...”⁴⁰

In the years after the conclusion of the treaty (1929), high-level political meetings became increasingly important in order to agree on foreign policy guidelines and to promote economic and cultural cooperation, also meaning the confirmation of previous friendship agreements.⁴¹ In 1930, István, Count Bethlen, Hungarian Prime Minister visited Ankara, where the representatives of the two countries agreed to oppose the creation of both the Balkan Union and the Little Entente, and to focus on agricultural trade issues, among other things such as the export of horses and breeding animals, bred seeds or agricultural machinery to Turkey. István, Count Bethlen, Prime Minister of Hungary stated that the main goal of Hungarian foreign policy was to loosen the Little Entente, specifically to eliminate the danger of a Slavic bloc in the Balkans, which would be “fatal” for Hungary as it would lock it to the South in the Balkans. Bethlen marked his visit to Ankara, the conclusion of the Turkish-Hungarian arbitration agreement, as a step taken to eliminate the above danger. He did not, of course, mention that his visit to Turkey, as well as all other Hungarian political actions against the Little Entente countries in recent years, took place on the basis of the 1927 agreement with Mussolini and subsequent ongoing consultations.⁴² Although István, Count Bethlen, Prime Minister of Hungary was in Turkey for a short time, his visit showed that the good relations between the two countries are not only based on the passing trends of official politics, but also supported by the Turkish people, and the Turkish press⁴³ loved

⁴⁰ Türk-Macar dostluğu. Török-magyar barátság. **Cumhuriyet**. 15 August, 1929. p.3.

⁴¹ Türk-Macar dostluğu lakviye ediliyor. Török-magyar barátságunk megerősítése. **Cumhuriyet**. 21 July, 1930. p.3.

⁴² Judit, Fejes, A magyar-német politikai és gazdasági kapcsolatok kérdéséhez. **Történelmi Szemle** 1976/3. p. 377.

⁴³ M. Venizelos Ankeri seyahatini tehiretti. M. Venizelosz késlelteti Ankarai utazását. **Cumhuriyet**, 10 October, 1930. Kont Bethlen hareket ediyor. Bethlen gróf utazása. **Cumhuriyet**, 22 June, 1930. Macar Basvekili yarm geliyor. A magyar elnök holnap érkezik. **Cumhuriyet**, 25 October, 1930.; Macar Basvekili Kont Bethlen bugün geliyor. A magyar miniszterelnök, Bethlen gróf ma érkezik. **Cumhuriyet**, 26 October, 1930. K. Bethlen. Gazi Hz. dün Macar Başvekilini kabul ettiler. Bethlen gróf. Tegnep

to write about the politician's visit.⁴⁴ At that time, Turkey's efforts to urge Hungary to contact the Soviet Union and to provide assistance were noteworthy. However, despite all efforts, Count Bethlen rejected this initiative, citing domestic political reasons.⁴⁵

The strengthening of diplomatic relations was followed by co-operation on several other topics. A good example of this was that in 1929 the Turkish Ministry of Defense asked Budapest for advice and a detailed description about the organization of the Hungarian army in a two-page letter ranging from the salary of the technical crew to the supply, maintenance and repair of munitions.⁴⁶ The purpose of this briefing was, among other things, to lay the foundations for closer military relations between the two countries. In 1930, there were already plans to send a Turkish military attaché to Hungary, to invite each other to military exercises, and to discuss the future supply of munitions to each other.⁴⁷ In 1931, the relationship between Turkey and Hungary still seemed cloudless, as evidenced by the fact that Foreign Minister Lajos Walkó and his wife visited Ankara⁴⁸ in March, István, Count Bethlen Prime Minister of Hungary⁴⁹ at the end of October, and Pasha Ismet⁵⁰ visited Budapest⁵¹ in March and these visits were reported in the Hungarian press demonstrating the good Turkish-Hungarian relationships. The Turkish press reported on a daily basis on the mutually appreciative, mutual friendly speeches made during the visit.⁵²

fogadták a magyar miniszterelnököt. **Cumhuriyet**, 30 October, 1930. Kont Bethlen düngeldi. Başvekil Sirkeci'de merasimle karşılandı. Bethlen gróf tegnap megérkezett. **Cumhuriyet**, 30 October, 1930.

⁴⁴ Bu az icinde Ankara'ya iki Basvekil geliyor. Két elnök érkezik Ankarába. **Cumhuriyet**, 26 October, 1930. p.3.

⁴⁵ Tamás, Sásdi, **Külpolitika a Horthy-korszakban (1921-1941)**. <https://korok.webnode.hu/products/sasdi-tamas-kulpolitika-a-horthy-korszakban-1921-1941/> (E.Date: 20.11.2020)

⁴⁶ MNL-OL K63 1929-32/7, 7284/pol.1929

⁴⁷ Törökbarátság. **Az Újság**, 30 October, 1930. p.1.

⁴⁸ K. Bethlen Ankara. Ismet Ps. Hz. ninve K. Bethlen'innutuklari. Bethlen gróf Ankarában. Ismet pasa és Bethlen gróf beszédei. **Cumhuriyet**. 29 October, 1930. p.7.

⁴⁹ Iki kadini ayni zamanda. Megérkezett a magyar nagykövet. **Cumhuriyet**, 12 February, 1931. p.5.

⁵⁰ Walkó Lajos Külügyminiszter ankarai kapcsolatairól a sajtó számára adott nyilatkozatáról. **Külpolitika**. K428. 1930.04.01 Magyar Lapszemle. Országos Levéltár.

⁵¹ Ismet Ps. Basvevil Atina seyhatini mayista yapacak. Ismet pasa Athéni látogatása után Budapestre utazik. **Cumhuriyet**, 7 March 1931. p.4.

⁵² Macar Parlamentosunda. Basvekil Ismet Pasanin ziyaretinden bahsetti. Magyar Parlament. Ismet pasa látogatása. **Cumhuriyet**, 5 March 1931. p.5.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 86-108.

On 17/June/1931, a voluminous article entitled Peste Hürriyet Meydani⁵³ was published, which writes with friendly sympathy about the losses of Hungary in Trianon, about the “*Hungarian flag hanging on a half-mast, the grief of the Hungarian heart* “. ⁵⁴ Similarly, the Treaty of Trianon was described as “*an obstacle to European political stabilization*” but Cumhuriyet issue of 7/August/1929 also reports on our friendship⁵⁵ with Italy in resolving the issue.⁵⁶

In 1929 relations with the Soviet Union remained an important task as Ankara drew Budapest's attention to the fact that Hungary's relations with the Soviet Union were not indifferent to Hungarian-Turkish cooperation either. It was emphasized that as long as Hungary remains neutral towards the Soviets, its relations with Turkey will not deteriorate, but if it officially takes a stand against the Soviets, our excellent relations with them may be severely deteriorate.⁵⁷ As a result of this friendly approach, it is worth to mention that Pasha Ismet Prime Minister made an extraordinary friendly gesture in his program speech, when he highlighted and praised his friendship with Hungary despite the fact that he left many internationally important states unmentioned.⁵⁸ However, 1931 brought a change that diverted attention from Russian relations. Bethlen resigned in August 1931, which caused great surprise and concern in Turkey, fearing that the Hungarian foreign policy orientation would change.⁵⁹ For this reason, the Turkish Foreign Minister Tevfik Rüşti Aras and Prime Minister Mustafa İsmet İnönü did not want to cancel their trip to Budapest, asked for confirmation of the invitation and a telegram for further foreign policy orientation before leaving. ⁶⁰ Mihály, Count

⁵³ Pest Freedom Square

⁵⁴ Peste hürriyet meydani. Yari inmis bir Macar bayragi, ve önünde matemle igilen bir millet. A Pesti Szabadság tér. Félárbócon lógó magyar zászló, egy nemzet meghajol előtte. **Cumhuriyet**, 17 June 1931. p.4.

⁵⁵ On April 5, 1927, István Bethlen and Benito Mussolini signed the Italian-Hungarian Treaty of Friendship, which made Italy one of the most important foreign policy partners of Horthy-era Hungary.

⁵⁶ Macaristan-İtalya. Magyarország és Olaszország. **Cumhuriyet**, 7 August, 1929. p.6.

⁵⁷ MNL-OL K63 1931-32/1, 17/pol.1931.

⁵⁸ Ádám, Balogh, A lausanne-i békétől az 1930-as görög-török szerződésig: Törökország a lausanne-i béke után. **Documenta Historica** 54. 2002. p. 15-26.

⁵⁹ Kont Betlen kabinesi düstü. Betlen kabinetje lemondott. **Cumhuriyet**, 20 August, 1931. p.5.

⁶⁰ A török miniszterek Budapesten. (1. Gróf Károlyi Gyula. 2. Izmet pasa, miniszterelnök. 3. Vétesy S., a kabinetiroda főnöke. 4. Tefvik pasa, külügyminiszter 5. Walko Lajos.) **Magyarság Képes Melléklete**, 18 October, 1931. p.2.

Károlyi sent his reassuring message that they will not make changes in the guidelines and sent the confirmation of the invitation by post.⁶¹ The maintenance of the 10-year government program has also been reported⁶² in the Turkish press as *“The situation is unchanged”*. The 3/November/1931 issue of the newspaper *Az Újság* wrote that Mustafa Kemal Atatürk also mentioned Hungary in his opening speech to the Parliament: *“I would like to highlight in particularly the lucky impression created by the visit of the Prime Minister and the Foreign Minister to Hungary. Manifestations of friendship with the Hungarian fraternal people are equivalent to welcome events, and we want them to be repeated all the time.”*⁶³

In 1932 political leaders continued to emphasize the close friendship between the two countries. The Turkish ambassador of Hungary drew the attention to the fact that it would be worthwhile to instruct Hungarian delegations sent abroad, especially from the federation, to contact and nurture the Turkish delegations, as they should act as initiators, regarding Turkey's great international position. Furthermore, the Turkish side asked Hungary to inform each other about the political agreements concluded with other countries.⁶⁴ However, the diplomatic relations between Turkey and Hungary deteriorated by the second half of the 1930's, as Turkey moved closer to the French than Italy, which was clearly contrary to the Hungarian orientation. Furthermore, Ankara acceded to the London Convention, which was notoriously intended to define the aggressor in the event of an international conflict. Moreover, this convention was signed by the Turks without informing Hungary in advance. Accession to the convention also outraged Hungarians because it seemed clear that in the event of an international conflict, Hungary would also be declared an aggressor. In 1931, Budapest tried to adjust

⁶¹ Ignác Romsics, Bethlen István miniszterelnöksége. **Rubicon**, 1996/10. Kormányfők, 1996/4-5. Államtörténet, 1996/1-2. Ezer év.

⁶² Macar kabinesini Kont Karolyi teskil ediyor. Kont Betlen: „Vaziyette tehlike yoktur. Istirahat için cekiliyorum” diyor. 10 senelik kabinenin biraktigi program. **Cumhuriyet**, 21 August, 1931. Macarkabinesi. Kont Bethlen mali buhran yüzünden istifa etmis. A magyar kabinet. Bethlen gróf a pénzügyi válság miatt lemondott. **Cumhuriyet**, 22 August, 1931. Macaristan'da bir trene sui kasit yapıldi. A biatorbágyi vonatszerencsétlenség. **Cumhuriyet**, 17 September 1931.

⁶³ Kemal pasa Magyarországról. **Az Újság**, 3 November 1931. p.2.

⁶⁴ Dilek, Barlas, **Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939**. Brill, Leiden 1998. p. 8-10.

Ankara's approach to the Balkans in such a way that Hungary could even benefit from this.⁶⁵ In 1932 political leaders continued to emphasize the close friendly relationship between the two countries and the Turkish side stressed that Geneva and other international conferences could also be an excellent field for foreign policy cooperation and exchange of views.⁶⁶ The growing importance of Turkey in Europe and in the world was well exemplified by the fact that at its meeting hold on 1/July/1932, the League of Nations invited the young republic to join the federation. Turkey accepted this, subject to certain conditions, and the Grand National Assembly agreed to join at its meeting on 10/July/1932. Finally, at its meeting on 18/July/1932, the League of Nations was added Turkey to its membership. Turkey's accession was welcomed by both Turkish officials and the public with an interest in foreign policy developments. This event was a recognition of Turkey and its decisive role in the international life. It was then expected that the Turkish Foreign Minister, who was known for his realistic foreign policy, would coordinate his behavior as a member of the League of Nations according to the expectations of great powers.⁶⁷

Hungary also expected great benefits from this accession, as Turkey has always been at the forefront of state equality. Budapest hoped that Turkey would be a supporter of Hungary. However, this proved to be an unfounded hope, as it was well known that after the peace treaty on Lausanne Mustafa Kemal Atatürk was fully represented anti-revisionist principles and was more in favor of maintaining the status quo in his Central and Eastern European policy.⁶⁸ The friendly words that have been uttered since 1929 have proved artificial, as the Foreign Policy Summary Report of 1932 has already emphasized that Turkey's foreign policy has developed in a direction that can no longer be reconciled with the spirit of our 1929 treaty. This, in fact, meant that Turkey continued an increasingly strong Balkan policy, and it seemed that it would happily join even to a Balkan Union, which would be a serious breach of the principles

⁶⁵ Brook, Millman, **III-Made Alliance: Anglo-Turkish Relations, 1934-1940**. McGill-Queens University Press, London, 1998. p. 35-44.

⁶⁶ Dilek, Barlas, **a.g.e.** p.11.

⁶⁷ MNL-OL K63 1934-32/1, 106/pol. 25 September 1934.

⁶⁸ MNL-OL K63 -1932-32/7, 43. pol. sz. report, 20 July 1932. p.7.

of the neutrality treaty with Hungary. In the 1930's, as Europe approached a new war, Turkey's security policy focused on the Balkans and the Mediterranean. The Soviet Union no longer treated Ankara as an enemy, so the country was not threatened from the North and East, but new sources of danger emerged in the image of Italy and later Germany. Turkey's policy towards the West was based on the view that Germany would wage another war, in which the United States would intervene, destroying Germany, losing the war and, as a result, the Soviet Union becoming the dominant power in Europe. This foresight was also surprising because in those years no one considered the Soviet Union to be particularly dangerous, they did not think it could hold a position of great power in the coming decades, much less suspected that such a strong Germany would indeed face such a collapse. Although Turkey still signed a treaty of neutrality with Italy and Benito Mussolini in 1929, which was renewed in 1932, the fragile friendship that had been established by 1933-1934 seemed to have collapsed.⁶⁹ Meanwhile, the divisions around the Balkans were also a problem for Turkey, as Ankara supported the peaceful coexistence of the countries in the region, but they were divided into two groups, the winners, those who supported the status quo and the loser revisionists. The former group included Greece, Yugoslavia and Romania, the latter Bulgaria and Hungary.⁷⁰

In the Political Summary Report of 1934 the Hungarian ambassador in Ankara emphasized that although the existing friendship treaty had not undergone any formal changes and its extension had been approved by the Grand National Assembly, its internal political value had been reduced to a minimum. This was due to the fact that Turkey moved away from Italy, which had friendly relations with Hungary, and mainly to the fact that it had a much closer relationship with two small states, Yugoslavia and Romania, than with Hungary.⁷¹

At the beginning of 1935, a new ray of hope appeared for the improvement of Turkish-Hungarian relations. With the strengthening of Germany, Turkey considered it

⁶⁹ Emre Saral, **Törökország és a Balkán Paktum szerepe a magyar követi jelentések tükrében (1931-1935)**. Keletkutatás, 2013 ősz, 85-96.

⁷⁰ William, Hale, **Turkish Foreign Policy: 1774-2000**. Frank Cass, London, 2002. p. 23.

⁷¹ Dilek, Barlas, **a.g.e.** p. 14-18.

possible to formulate a Central European Pact and, in its view - in this case - Little Entente could lose its political significance in the future.⁷² It was in the interest of Turkey, but also of Yugoslavia, that between them and the Germanic power a strong Hungary form the dividing line. The Gazi had an extraordinary sympathy for the Hungarians, unfortunately, despite all this, this approach was only of 'emotional' value, and in politics, at least in terms of its orientations, it did not prevail at all.⁷³ The year 1936, like the year 1934 brought another surprise. Although in 1934 the disapproval of the revision was quite openly expressed in Turkey, it was only in 1936 that the Hungarian revisionist aspirations were openly and obviously condemned.⁷⁴ In a speech in Athens on the revision of the Treaty of Trianon, Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras stated that the Balkan Entente was only interested in this issue as member of the League of Nations, but if this issue arose, Turkey would take a favorable position for the Little Entente. This public commitment to the Little Entente was also very offensive and had a great impact on the Hungarian public, because it was during the period that Hungary took a united stand alongside Turkey on the Dardanelles issue.⁷⁵

For Turkey if it had revisionist aspirations, it applied to the Dardanelles, where the Turks wanted to regain their control.⁷⁶ After the Hungarian support of the Turkish 'revisionist' aspirations, the Turkish anti-revisionist statements about Hungary provoked the greatest possible dislike among the Hungarians. *"On this basis, who is more entitled to justice and truth than we Hungarians of Trianon, who have endured the bloodiest injustice, wearing the Trianon cross laid upon us, and pray to the Savior instead of rebellion: Lord, enlighten their minds to see clearly and to redeem their faults, their sins, what they have committed against us, against us. And forgive them, O Lord, for they did not know what to do ... "*⁷⁷ Finally we had to accept that Turkish

⁷² Erik, Zürcher, **Turkey. A Modern History**. I.B. Tauris, London, 2004, p.166-176.

⁷³ Ayla, Göl, **A Short Summary of Turkish Foreign Policy 1923-1939**.1992.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/460/5231.pdf> (E. Date:11.20.2020.)

⁷⁴ Miklós, Zeidler, **A magyar irredenta kultusz a két világháború között**, Régió, 2002, Budapest, p. 34-67. <http://mek.oszk.hu/06000/06030/06030.pdf> (E. Date:11.20.2020.)

⁷⁵ Haralambos, Athanasopulos, **Greece, Turkey and the Aegean Sea: A Case Study in International Law**, McFarland & Company Publisher, London, 2000, p. 6.

⁷⁶ Barlas a.g.e. p. 45.

⁷⁷ A revízió hajója átvonul a Dardanellákon. **Makói Újság**, 23 June,1936. p.1.

revisionism was not essentially revisionism. In terms of its form, Mustafa Kemal Atatürk wanted to express the opposite and carried out his actions partly under the slogan of security, partly under the rights of the treaties but arbitrarily constructed by the Turks. Achieving his goals Mustafa Kemal Atatürk had an interest in the invariability of the treaties on the Western border of Turkey, so the Turkish government officially did not committed itself to any communion with the idea of revision, and even rejected it loud and demonstrative. Turkey was thus a revisionist for its own benefit, but completely anti-revisionist against the similar aspirations of all other defeated countries. As a result, sympathy in the Hungarian press for a Turkish revision campaign similar to ours has weakened considerably.⁷⁸

When 20/July/1936 the Montreux Convention was concluded, Turkey has regained the right to reinforce the straits that was the most sensitive point of its security, beyond which significant fleet units could not pass, and could be closed at any time by the Turks on the grounds of danger of war.⁷⁹ This was also painful and enviable for the Hungarians, as it was the second time that Turkey had succeeded in defending its national interests. Not only made peace in 1923, but also managed to change it according to its interests, while Hungary could not fight for any change after the Treaty of Trianon, nor could gain more supporters. After all the political reports for 1936 continued to speak in a cool tone about the relationship between the two countries, the only event worth mentioning was that in connection with the death of Gyula Gömbös, the Turkish press remembered the Prime Minister with the sincerest condolences.⁸⁰ The report was not even able to show many positive aspects from an economic point of view, as the Hungarian-Turkish trade agreement concluded at the end of 1935 did not live up to expectations and the trade balance was less favorable than in the previous year.⁸¹

⁷⁸ Barlas **a.g.e.** p.78.

⁷⁹ Béke szárazon-vízen. **Múlt-kor**. 2001.04.12. https://mult-kor.hu/20021120_beke_szarazonvizen (E. Date:11.20.2020.)

⁸⁰ Zürcher **a.g.e.** p. 198.

⁸¹ Barlas **a.g.e.** p. 124.

In 1938 Turkey supported Hungary's demands against the Czechs and also congratulated the Vienna Award. At the end of the year, however, Turkey and Hungary were also mourned when Atatürk, the founder of the Republic of Turkey died.⁸² 10/November/1938, was not only a day of mourning for the Turkish nation. The death of the father of the Republic of Turkey was leading news on the covers of almost all the Hungarian newspapers. Atatürk was remembered as the liberator of the Turks, who achieved what the Hungarians failed to do when and after the signing of the Treaty of Trianon. Guesses have been raised about who will take his place in pursuing his cultural reform. Very few articles appeared that put Atatürk in a negative light.⁸³ The death and burial of Atatürk became a major political and diplomatic event of the year 1938. Many countries around the world were represented at the funeral of Mustafa Kemal Atatürk. On behalf of the Kingdom of Hungary and the Governor Miklós Horthy of Nagybánya, a three-member military delegation (valiant General Jenő Ruzsokay, valiant Colonel Imre Németh, valiant Colonel Sándor Magyarosy) attended the funeral of the head of state, which was supplemented by with an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary Zoltán Máriássy.⁸⁴

Tense international relations after the First World War and allied search competitions greatly hindered the rapprochement of the two countries. As we have seen, the friendly relationship that developed at the turn of the 1920s and 1930s did not last long, because Turkey's rapprochement with the Balkans, followed by the establishment of the Balkan Union and the complete rejection of revisionism, led to a freeze on relations, albeit at ministerial level friendly relations were generally observed between heads of state. With the death of Atatürk and the outbreak of World War II, where Turkey remained neutral until the final stages and Hungary entered the war on the side of the Axis powers, the two countries moved away from each other, resulting in severed ties not only politically but in all areas of cooperation.⁸⁵

⁸² Diószegi a.g.e.p. 245.

⁸³ Tamás, Kende, Musztafa Kemal Magyarországon. **Beszélő**, 2006 November, No.11. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/musztafa-kemal-magyarorszagon> (E.Date:: 11.20.2020).

⁸⁴ Kerekesházy a.g.e. p.56.

⁸⁵ Tóth a.g.e. p. 35-38.

CONCLUSION

After the conclusion of the Treaty of Lausanne, Atatürk's foreign policy retreated into a defensiveness: from 1923 the Republic sought to establish friendly relations with neighboring states, and for this end was willing to permanently give up its territorial aspirations, e.g. claim for the Mosul region of Iraq. In this way, Turkey was able to break out of the vicious circle that exposed the losers of the Paris Peace Treaties to the influence of the great powers seeking revenge. Despite the armed conflict in the early 1920s, Mustafa Kemal Atatürk firstly approached neighboring Greece and then in 1934, with the involvement of Romania and Yugoslavia, successfully concluded a quadripartite agreement to ensure the stability of the Balkans, especially against the aspirations of Bulgaria. Ankara was also open to the British and French superpowers in the years before the World War II. This foreign policy already brought visible profits in Mustafa Kemal Atatürk's life, as Turkey regained control of the straits in 1936. Atatürk left a consolidated, developing state with a stable international position for posterity. Although his fast reforms did not create Western democracy and did not completely reshape society, they clearly connected the state to Europe and set it on the path to great power. However, life continued after the mourning with a new Turkish government but an almost unchanged political line. The main goal of Mustafa Kemal Atatürk's foreign policy was to elevate Turkey to a recognized European power and to preserve its security that was fought for in 1923. In addition, its foreign policy was dictated by the desire for peace and sought to defend its territorial integrity, security and the rights of its citizens. Last but not least, the government has paid special attention to conclude international peace pacts. It was expected that Turkey sooner or later would join the ranks of European powers, and on the other hand, anyone who wanted to gain any influence in the Balkans had to maintain good relations with Atatürk's Republic.

Turkish-Hungarian relations could only develop slowly in the 1920s, due to the relationship between other countries of Europe at that time. As Hungary's relations with the other European states were not conflict-free after the First World War, Turkey had to be careful not to tarnish its prestige by approaching Hungary. On the other hand,

it was necessary for Budapest to keep the negotiations a secret, because at that time Yugoslavia, Romania and Czechoslovakia tried their best to thwart the Hungarian attempts by which Hungary could have gained supporting partners. However, good relations with Turkey were extremely important to Hungary, as Turkey was the only potential supporting partner. Moreover Turkey was extremely popular among Hungarians for its achievements during the Treaty of Lausanne, as the Turks one of the losers of the First World War were able to take action against the peace conditions that violated their national interests and fight for a peace treaty. The cult of Atatürk in Hungary became common after his death. The founder of modern Turkey died on 10/November/1938, and two days later, courtesy of Adolf Hitler and Benito Mussolini, Miklós Horthy governor marched on Košice. In those days, the unexpected gift of fate - and of Adolf Hitler and Benito Mussolini - the feedback of the Uplands was the leading topic in the Hungarian press, but Atatürk's death and the memory of Atatürk was not missed in the Hungarian newspapers. Even the Crystal Night, which also took place at that time, was not able to obscure the re-intensifying cult of Atatürk in Hungary. On the day of Horthy's invasion in Košice, a two-page article of the newspaper Magyar Nemzet did not deal with the feedback of the Uplands, but with the example of Atatürk, emphasizing Atatürk's supposed oeuvre and message to the Hungarians at the end of 1938. The newspaper Magyar Nemzet almost portrayed Mustafa Kemal Atatürk as a hero as a saint, one who was able to break with the old world and was able to choose a new life, to spread it mercilessly among his people.⁸⁶ The relationship between Turkey and Hungary proved to be extremely multifaceted during Atatürk's era. Despite the fact that our diplomatic relations proved to be quite fluctuating and the global economic crisis made the cooperation difficult we were still able to cooperate like never before.⁸⁷

⁸⁶ Kende **a.g.e.** p.12.

⁸⁷ Zürcher **a.g.e.** p. 67.

BIBLIOGRAPHY

Archival Documents

MNL-OL K63 1929-32/7, 7284/pol.1929

MNL-OL K63 1931-32/1, 17/pol.1931.

MNL-OL K63 –1932-32/7, 43. pol. sz. report, 20 July 1932.

MNL-OL K63 1934-32/1, 106/pol. 25 September 1934.

Newspaper articles

Makói Újság, 23 June, 1936. p.1.

Magyarság Képes Melléklete, 18 October, 1931. p.2.

Documenta Historica 54. 2002. p. 15-26.

Pécsi Napló, 28 January, 1927. január 28. p.2.

Múlt-kor. 2001.04.12. https://mult-kor.hu/20021120_beke_szarazonvizen (E.Date:11.20.2020.)

Cumhuriyet, 26 October, 1930. p.3.

Rubicon, 1996/10. Kormányfők, 1996/4-5. Államtörténet, 1996/1-2. Ezer év.

Cumhuriyet, 12 February, 1931. p.5.

Cumhuriyet, 7 March 1931. p.4.

Történelmi Szemle 1976/3. p. 377.

Cumhuriyet. 29 October, 1930. p.7.

Cumhuriyet, 30 October, 1930.

Budapesti Hírlap, 6. March 1925. p.4.

Az Újság, 3 November 1931. p.2.

Cumhuriyet, 30 October, 1930.

Cumhuriyet, 22 June, 1930.

Cumhuriyet, 20 August, 1931. p.5.

Népszava, https://nepszava.hu/1016958_hetvenot-eve-lepett-ki-magyarorszag-a-nepszovetsegbol (E.Date: 21.11.2020.)

Cumhuriyet, 10 October, 1930.

Cumhuriyet, 26 October, 1930.

Cumhuriyet, 25 October, 1930.

Cumhuriyet. 21 August, 1931.

Cumhuriyet, 5 March 1931. p.5.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 86-108.

- Cumhuriyet**. 13 July, 1929. p.4.
- Cumhuriyet**, 17 September 1931.
- Cumhuriyet**, 7 August, 1929. p.6.
- Cumhuriyet**, 22 August, 1931.
- Hariciye Vekâleti, Siyasi Malumat Servisi**. D,S, No.19.
- Új Nemzedék**, 1 April, 1930. p.5.
- Cumhuriyet**, 17 June 1931. p.4.
- Magyarország**, 6 January, 1929. p.9.
- Külügyi Szemle**, 2013. Spring
http://real.mtak.hu/8503/1/Kulugyi_Szemle_2013_01_T%C3%B6r%C3%B6korsz%C3%A1g_gazdas%C3%A1gi_%C3%A1ta_%20%281%29.pdf (E.Date: 11.20.2020)
- Beszélő**, 2006 November, No.11. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/musztafa-kemal-magyarorszagon>
 (E.Date:: 11.20.2020.
- TAMÁS, Szemenyei-Kiss, Kemal Atatürk és a magyar diplomácia, 2012.09.26.
- Magyarság Képes Melléklete**, June 5, 1937. p.1.
- Tolnai Világlapja**, 6 January, 1926. p.9.
- Az Újság**, 30 October, 1930. p.1.
- Szegedi Új Nemzedék**, 9 January, 1929. p.1.
- Szegedi Új Nemzedék**, 23 January, 1929. p.2.
- Cumhuriyet**. 15 August, 1929. p.3.
- Cumhuriyet**. 21 July, 1930. p.3.
- WALKÓ Lajos, **Külpolitika**. K428. 1930.04.01 Magyar Lapszemle. Országos Levéltár.

Monographs

- BARLAS Dilek, **Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939**. Brill, Leiden 1998.
- CRISS, Nancy, **Turkey's Foreign Policies During the Interwar Period (1923–1939)** In: **Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach**, Palgrave Macmillan, New York, 2017.
- DIÓSZEGI, István, **A magyar külpolitika útjai**. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 86-108.

- DOMJÁN, Dániel Ferenc, **Gömbös külpolitikája**. Horthy korszakot Kutatók Társasága 08.21.2016. https://horthykorszak.blog.hu/2016/08/21/gombos_gyula_kulpolitikaja (E. Date:11.25.2020.)
- GÖL, Ayla, **A Short Summary of Turkish Foreign Policy 1923-1939**.1992.
- HALE, William, **Turkish Foreign Policy: 1774-2000**. Frank Cass, London, 2002.
- HARALAMBOS, Athanasopulos, **Greece, Turkey and the Aegean Sea: A Case Study in International Law**, McFarland & Company Publisher, London, 2000.
- HARRİS, George – Oriss, Nur, **Studies in Atatürk's Turkey**. Brill, Leiden, 2009.
- KEREKESHÁZY, József, **Az igazi Kemal: egy köztársaság születése**, Pantheon, Budapest, 1943. <https://terebess.hu/keletkultinfo/kemal.html> (E.Date: 11.20.2020.)
- KÖVECSY-OLÁH Péter, **Török-magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920-1945)**. Doktori dolgozat <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/40630?show=full> (E. data.2020.01.12.)
- LÁSZLÓ, Gulyás, **A Horthy-korszak külpolitikája**. Attraktor kiadó, Budapest, 2012.
- MAGDA Ádám, , **A kisantant (1920-1938)**.Kossuth Kiadó, Budapest, 1981.
- MILLMAN, Brook, **Ill-Made Alliance: Anglo-Turkish Relations, 1934-1940**.McGill-Queens University Press, London, 1998.
- MIKLÓS, Zeidler, **A magyar irredenta kultusz a két világháború között**, Régió, 2002, Budapest, p. 34-67. <http://mek.oszk.hu/06000/06030/06030.pdf> (E.Date:11.20.2020.)
- OLÁH, Péter, **A török-magyar kapcsolatok alakulása egy diplomata szemével – Tahy László ankarai követ munkássága (1924-1933)** In: Tanulmányok Vásáry István 70. születésnapjára (Keletkutatás) 2015 www.academia.edu (E.Date:14.12.2020.)
- PİNTÉR, Attila, **Törökország külpolitikája a 21. század elején - neooszmán vagy újradefiniált török külpolitika**.
- PRİTZ, Pál, **Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula Miniszterelnöksége idején 1932-1936**, Akadémia Kiadó Budapest, 1982.
- RADÓ, Endre, **Atatürk és a Török Köztársaság megalapítása**, Universitatea „Babes-Bolyai” Cluj Napoca Facultatea de Istorie Si Filozofie Departamentul de Istorie in Limba Maghiara.https://www.academia.edu/4329141/Ataturk_es_a_Torok_Koztrsasag_megalapitasa (E. Date:14..03.2021.)
- SARAL, Emre, **Törökország és a Balkán Paktum szerepe a magyar követi jelentések tükrében (1931-1935)**. **Keletkutatás**, 2013 ősz, 85-96.

- SÍPOS, Balázs, **Média, medialitás és a külpolitikai gondolkodás alakulása.** In.: **Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.**(ed.: Pritz Pál) Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2006.
- SZEREPI, Sándor, A „**Magyar Külpolitika**” című folyóirat szemlélete 1920-1929 között, 2011, PhD Doktori értekezés, Debreceni Egyetem
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/120733/%C3%89rtekez%C3%A9s%20Szerepi%20S.-t.pdf?sequence=6&isAllowed=y> (E.Date:11.20.2020.)
- TAMÁS, Sásdi, **Külpolitika a Horthy-korszakban (1921-1941.**
<https://korok.webnode.hu/products/sasdi-tamas-kulpolitika-a-horthy-korszakban-1921-1941/> (E.Date: 20.11.2020)
- TARJÁN M., Tamás, **1938. november 10. | Musztafa Kemal Atatürk halála.**
- TÓTH, Ágnes, **Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában,** Grotius No.11., 2009.
<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=VFFOEJ> (E.Date: 11.15.2020.)
- ZÜRCHER, Erik, **Turkey. A Modern History.** I.B. Tauris, London, 2004.

Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU*

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND

HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK YÖNETİMİ VE VERGİ TOPLAMA

(TİMAR SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME)

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin temel toprak yönetimi ve vergi toplama sistemi olan tımar sistemi ile ilgili bugüne kadar birçok tanımlama yapılmıştır. Bunlarda vurgulanan esas nokta tarımsal üretime dayalı ekonomileri olan tüm devletler gibi tarımsal üretimin vergilendirilmesi ve bu vergi kaynaklarının mümkün oldukça mahallinde harcanarak ihtiyaçların teminidir. Geçmiş Abbasilerdeki “katia” Selçuklulardaki “ikta” sistemlerine dayanan içeriği itibariyle ise tarıma dayalı tüm ekonomilerde izleri görülen tımar sistemi devlet görevlilerine verilen belli bölgelerin vergi toplama yetkisinin belirli şartlar altında kişilere devredilmesi anlamına gelir. Bu sistemde belli kişilerin maaşları karşılığında gelir elde etmelerinin yanı sıra asıl amacın seferler münasebeti ile orduya asker yetiştirmek olduğu söylenebilir. Tımarlı sipahiler, tasarruf ettikleri tımarın geliriyle belli kurallara uyarak hem asker yetiştirir hem de sefer mevsimlerinde seferlere katılmakla mükelleftir. Tımar sistemi içeriği itibariyle bunlarla sınırlı olmayıp eyalet

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, maliturkmenoglu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8826-6572.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 02.04.2021- Makale kabul: 15.06.2021

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

idaresinin ekonomik ve sosyal politikalarını da şekillendiren bir sistem olarak da ifade edilebilir. Başka bir deyişle tımar sistemi yalnızca askeri bir sistem olmayıp idari bir sistem olarak da değerlendirilebilir. Tımar sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki uygulanaşına değinilen bu makalede, sistemin amaçları, bu amaçlar doğrultusunda yapılan uygulamalar ve bu uygulamaların Osmanlı Devleti'ne olan katkıları yer alınmaktadır. Çalışmada, tımar sisteminin Osmanlı uygulamasında ortaya çıkan problemlere ve bunların çözümü için gösterilen çabalara da arşiv belgeleri ve şer'îye sicilleri örneğinde değinilmiştir. Ayrıca çalışmada Osmanlı Devleti için çok önemli bir yeri olan bu sistemin zaman içerisinde nasıl bozulduğuna ve bu bozulmanın ekonomi ve siyasi olarak nelere sebebiyet verdiği konusunda da değerlendirmeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tımar, Sipahi, Köylü, Vergi.

Abstract

Land Management and Tax Collection in the Ottoman Empire (An Evaluation on the Grooming System)

Until today, many definitions have been made about the tımar system, which is the basic land management and tax collection system of the Ottoman State. The main point emphasized in these is the taxation of agricultural production like all states with economies based on agricultural production and the provision of needs by spending these tax resources locally as much as possible. History of the Abbasid "katia" the Seljuks "Besiktas" the systems as based on the content given to Tımar system state officials seen traces in all agriculture-based economy of certain areas of tax collection authority means to be transferred to people under certain circumstances. In this system, it can be said that besides obtaining income for certain people in return for their salaries, the main purpose is to train soldiers for the army in connection with the expeditions. Tımarlı cavalrymen are obliged to both train soldiers and participate in expeditions during the expedition seasons by obeying certain rules with the income of the fief they save. The tımar system is not limited to these in terms of its content, but can also be expressed as a system that shapes the economic and social policies of the state administration. In other words, the tımar system can be evaluated not only as a military system but also as an administrative system. In the article referring to the application of the tımar system in the Ottoman Empire, what are the aims of the system, what are the applications made in line with these purposes, and the contributions of these practices to the Ottoman Empire. In the study, the problems that emerged in the Ottoman application of the Tımar system and the efforts made for their solution were mentioned in the example of archive documents and sharia records. In addition, the study includes evaluations on how this system, which has a very important place for the Ottoman

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

Empire, deteriorated over time and what this deterioration caused economically and politically.

Keywords: Ottoman Empire, Tımar, Sipahi, Peasant, Tax.

1. Giriş

Tımar, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar boyunca uygulanmış vergi toplama biçimi olmasının yanı sıra bir toprak sistemidir. Geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafların karşılanması için devlet mülkiyetindeki toprakların, devlet memurlarına bırakılmasına dayalı sisteme verilen isimdir. Senelik geliri yirmi bin akçeye kadar ulaşan askeri dirliklerdir.¹

Farsça kökenli olan bu terim sadakat, bakım, acı gibi anlamlara gelmektedir. Türklerin bu terimi kullanmasındaki en eski atıf, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in bir hükmünde geçmiştir. Bu hükümde tımar terimi yönetim manasında kullanılmıştır.² Kurumsal manada en eski atıflar ise Sultan Orhan zamanına aittir. II. Murad Dönemi'nde düzenlenen 1431 tarihine ait bir tahrir defteri bu sistemin XVI. yüzyılda tanımlanan temel prensiplere ve özelliklere bu dönemde kavuşulduğunu göstermektedir.³

Osmanlı hâkimiyeti devrinde ele alınan bu sistemin devlete olan katkıları incelendiğinde diğer milletlerin ve devletlerin buna benzer sistemler uyguladığı bilinmektedir. Nihayetinde ekonomik olarak gelişmeyen, ulaşım imkânları yeterli olmayan ve tüm bu olumsuzluklara rağmen ordu besleme zorunluluğu olan Bizans, Abbasi, Türk İslam imparatorlukları ve Orta-Doğu devletlerinde Tımar benzeri sistemlere rastlanmaktadır. Her ne kadar buralardaki sistemlerin farklı özellikleri mevcut ise de Bizans'taki pronioia⁴ sistemi veya Büyük Selçuklu Devleti'ndeki iktâ⁵ sistemi Osmanlı Devleti'nin tımar sisteminden tamamen bağımsız uygulamalar değildir. İktâ ile tımar arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu bilinmektedir. Fakat bu durum tımar

¹ Ömer Lütfi, Barkan, "Tımar" **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1974, s. 287.

² Alaattin Aköz, **Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler**, Palet Yayınları, Konya, 2014, s. 235.

³ Fatma, Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", **Türkler**, C. 9, Ankara, 2002, s. 899, 900.

⁴ Warren, Treadgold, **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997, s. 644.

⁵ Sözlükte "kesmek, ayırmak" anlamındaki kat' kökünden türetilen iktâ' kelimesi, terim olarak, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifa, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder. Mustafa Demirci, "İktâ", **İslam Ansiklopedisi**, C. 22, TDV. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43.

sistemi yerine ikta sisteminin kullanıldığı ya da tımar sisteminin ikta sisteminden geldiği anlamına gelmemektedir.⁶

Para ekonomisinin tam anlamıyla gelişmediği devirlerde tımar sisteminin uygulaması önem arz etmiştir. Vergilerin mahsul olarak toplanması ya da nakdi paraya çevrilerek hazineye aktarılması, memurların maaşlarının karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı imparatorluğunda ayrıca tımarlı sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlanmasında asırlar boyunca başarıyla kullanılmıştır.⁷ Tımar sistemi sayesinde devlet, etkili bir süvari güce ulaşmıştır. Bu yöntem, padişahın egemenliğinde olan kitlelerin kontrolünü ve gözetimini sağlamak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili birçok unsurdan bahsedilse de en yaygın olarak kabul edilen devletin gaza ideali ile kurulmuş olmasıdır. Gaza idealini taşıyan gaziler bu hususta etkin rol oynamıştır.⁸ Bu oluşumun altında fetih sonunda elde edilenlerin belirli kurumlarca askeri kahramanlık göstermiş savaşçı bir gruba dağıtılması da yatmaktaydı.⁹ Osmanlı Devleti üretimi desteklemiş ve teşvik etmiştir. Üreticiyi korumaya yönelik koyduğu kurallardan bu çıkarım yapılabilmektedir. Yaptığı uygulamalar ile ticareti her zaman belli bir seviyede tutmayı amaçlamıştır. Bu yüzden köylünün ürettiği tüm fazla ürüne el koyulduğunu düşünmek pek de doğru değildir. Köylü ürettiği ürünün bir kısmını satmak zorundaydı. Böylece nakdi vergilerini ödeyebilmekte ve üretmediği ürünleri temin edebilmekteydi. Bu sistemi aynı şekilde sipahi de gerçekleştirmekteydi. Bu süreç kıtlığı önlemeye yardımcı olan bir sistemdi. Bu nedenle devlet tarafından desteklenmişti.¹⁰

2. Osmanlı Uygulamasında Tımar Sistemi

Tımar Sistemi Osmanlı Devleti'nin iki temel sisteminden biridir. Diğeri de Kul Sistemi olan bu iki sistem Osmanlı Devleti'nin yönetiminde önemli yere sahiptir. Bu iki sistem devletin askeri-politik düzeni ile vergi ve toprak yönetim biçimlerini ifade etmektedir.¹¹ Bir yönetim kurumu olarak tımar sistemi mensupları beylerbeyinden

⁶ Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", s. 900.

⁷ Nicoara, Beldiceanu, **XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985 s.12-19.

⁸ Adem, Çaylak, Osmanlı'da Yöneten-Yönetilen İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997, s. 76. Burada yazar "gaza" idealini önceliyor ve tezini ona bina ediyor. Gaza idealinin ciddi bir eleştirisi için: Rudi Paul, Lindner, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

⁹ Şerif, Mardin, **Türk Devriminde İdeoloji ve Din: Makaleler III**, Çev. Gülşat Aygen Tosun, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 156.

¹⁰ Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, Haz. Ayşe Çavdar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010. s. 27.

¹¹ Halil, İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52.

sipahiye kadar sultanın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil ederdi. Sipahilerin çeşitli yöneticilik görevleri vardı. Kırsal kesimde reyanın korunmasıyla ilgili bir polis gücü görevi görür, vergileri toplar ve yasaları uygularlardı.

Tımar sistemi devlet, sipahi ve köylünün toprak üzerinde eşzamanlı haklarının bulunduğu parçalı bir mülkiyet türüydü. Tımarı elinde tutan sipahinin toprak üzerinde kanunla tespit edilmiş birtakım hakları vardı. Bu niteliğiyle kendisine “sahib-i arz” yani toprak sahibi denirdi. Gerçekte ise sipahi devletten toprağı değil toprak üzerinde yaşayan halktan devletçe belirlenen miktardaki vergiyi toplama yetkisini almıştı. Devlet ona toprak üzerindeki denetim haklarını gelirini güvenceye alması için vermişti.¹²

Osmanlı Devleti tımar sistemini ancak sancak sistemiyle Osmanlı yasa ve yönetimlerinin iyice yerleştiği bölgelerde uygulamıştır. Mesela sistem Mısır, Bağdat, Habeşistan, Basra ve El-Hassa eyaletlerinde uygulanmamıştır. Dolayısıyla bunların bir derece özerklikleri kalmıştır. Sultan bu eyaletlere bir askeri garnizon yerleştirir vali, defterdar ve kadı atardı. Eyalet gelirleri sipahilere tımar olarak dağıtılmaz, vali bütün askeri ve idari giderleri karşıladıktan sonra başkente “salyane” denilen sabit bir vergi gönderirdi. Bu sebeple bu eyaletlere “salyaneli eyaletler” denilmiştir.

Osmanlı Devleti toprağın tasarruf şekli bakımından incelendiğinde imparatorluğun her tarafında tek bir sistemin uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle temelde tımar sistemi uygulanan eyaletler ile bu sisteme dâhil edilmeyen eyaletler arasında askeri, idari ve mali farklılıkların olması muhtemel olmuştur. Fakat tımarın uygulandığı eyaletlerde birçok noktada benzerliğin görüldüğü aşikârdır.¹³

Tipik Osmanlı eyaletlerinde ise tımar sistemi geçerliydi. Bu sistem büyük bir imparatorluk ordusunu ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutmak politikasından doğmuştu. Tımar sistemi imparatorluğun mali, toplumsal ve ekonomik politikalarına yön vermiştir. Zaten Osmanlı devletinde devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak devletin bütün politikalarının mihranıydı. Tımar sistemi öncelikle merkezden denetlenen büyük bir sipahi gücü besleyerek sultanın ordusuna asker sağlamak için tasarlanmıştı. Sipahi her üç bin akçe geliri için bir “cebelü” yani tam donanımlı asker beslemek zorundaydı. Beyler ise her beş bin akçeye bir cebelü beslerdi.

Cebe Moğolca kökenli bir terim olup zırh anlamına gelmektedir. Cebelü de zırhlı demektir. Fatih kanunnamesi geliri 1000-2000 akçe arası tımarlıların cebe ile 3000 akçeden itibaren ise bürüme ile katılmasını emretmektedir. Bürüme de cebe’den daha önemli bir zırhtır. Özellikle paşalar ve beyler kanunla yükümlü olduklarında daha fazla cebelü beslemeye çalışırlardı. Cebelüler efendileri gibi askeri sınıf statüsüne tabi olup toplumdaki reayadan ayrı imtiyazlı bir üst katman oluşturmdu. Bey ve paşaların yalnız

¹² İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, s.111-114.

¹³ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitapevi, Isparta, 1998, s. 133.

çocukları değil gulamları için de has veya tımar verilmesi kanundu. Tımarlı sipahinin hizmetindeki cebelüler askerlik hizmetine gulamlar sipahinin şahsi hizmetine bakarlardı. Gulamdan cebelü cebelüden sipahi olmak mümkündü.¹⁴

Cebelü tımarı olarak adlandırılan uygulamada, askerlik yapmaya elverişli olanlara 1500'er akçalık cebelü tımarı denilen tımar verilirdi. Bu tımara tasarruf edenler öldüklerinde dirliği 1500 akça olmak üzere oğullarına ya da akrabalarına bırakırlardı. Bu durum belgelere de yansımıştır. Örneğin; Amid livasına tâbi Delükan aşiretinden 1500 akçalık cebelü tımarına sahip olan Hubyar, vefat ettikten sonra bu tımar Güner Games'e aktarılmıştır.¹⁵

Cebelülerin seferlere gönderildiği hatta bu süreçte tımarlı sipahilerinde bu durumda sefere katıldıkları bilinmekteydi. Bu konu ile ilgili Kadı Sicillerine yansıyan bazı sorunlar ile karşılaşmıştır. Sefere yalnızca cebelü gönderilmesi, kendisinin bu aşamadan sefere katılmaması nedeniyle uyarılan tımarlı sipahiler mevcuttur. Bu konu ile ilgili Kadı Sicillerine yansıyan bir belgede; çeşitli bahaneler ile sefere çıkmayıp yalnızca cebelü gönderen tımarlı sipahilerin aldıkları uyarı dikkat çekmektedir. Yapılan sefere kendilerinin de katılması gerektiği ve acilen sefere çağırılmaları dikkat çekmektedir. Bu tarz sorunların yaşandığı belgelerde görülmektedir.¹⁶

Tımar sisteminin esas amaçlarından biri de köylere kadar uzayan bir güvenlik teşkilatı kurmaktır. Bu sistem köylünün eşkıyalığa karşı korunmasına ve suçluların izlenip cezalandırılmasına imkân sağlıyordu. Özellikle ticaret amacı ile bir bölgeden başka bir bölgeye gitme hususunda yaşanan problemler için önlemler alınmıştır. İncelenen bir belgede koyun sevki sırasında yaşanan zorluk ve bu zorluğu çıkartanların cezalandırılacağına dair bir uyarı ile karşılaşmıştır. Anadolu'dan İstanbul'a yapılan koyun sevki sırasında sevke çıkartılan zorluk belgeye yansıtılmıştır. Bu zorluğu çıkartanlara, zorluk çıkarmamaları hususunda bir uyarı yapılmıştır. Eğer zorluk çıkarmaya devam ederler ise tespiti içinde tımar subaşlarının da bulunduğu kişiler tarafından tespit edilip cezalandırılmaları sağlanacağı bildirilmiştir.¹⁷

Para darlığı Ortadoğu devletlerinin temel sorunlarından biriydi. Altın ve özellikle gümüş, para sisteminin temeliydi. Bu metallerin kıtlığı karşısında devlet büyük çaplı girişimler ve özellikle beslediği büyük ordu için para bulmakta zorlanıyordu. Öte yandan aynı nedenden dolayı köylü de en önemli vergisi olan tahıl öşrünü nakit

¹⁴ Halil, İnalçık, **Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ekim 2009, s. 214.

¹⁵ Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Tımar Tevcihleri Mir-i Aşiret ve Cebelü Tımarları**, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, ed. İbrahim ÖZCOŞAR- Hüseyin H. GÜNEŞ, İstanbul, 2016, s. 294.

¹⁶ Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil H. 1178-1184 / M. 1764-1771, İstanbul: Kültür AŞ. 75/139, www.kadısicilleri.org.

¹⁷ Adalar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil H. 1178-1184 / M. 1764-1771, İstanbul: Kültür AŞ. 75/138, www.kadısicilleri.org.

ödeyemediği için aynı olarak öderdi. Ortaçağ devleti bu aynı malı toplayıp nakde çevirme imkânından da yoksun olduğu için bu gelir kaynaklarını mültezimlere satardı. Ancak bunun da gelir kaybına neden olması sebebiyle Ortadoğu Müslüman topluluklarının en eski geleneklerinden biri olan tımar sistemi ortaya çıkmıştı. Bu sistem askerin maaş yerine doğrudan köyde oturup kendi gelirini kendisinin toplaması şeklinde işliyordu. Böylece asker mültezimin yerini alır, onun para ile yaptığı öşrü toplayıp nakde çevirme sorumluluğunu da üstlenirdi. Sistemin bir üstünlüğü de ortaçağ ordularının temel askeri aracı olan atın da köyde kolayca bakılabilmesi idi.¹⁸

Tımarlar kılıç tabir edilen ve hiç değişmeyen çekirdek kısmıyla bu kısma zamanla ilave edilmiş hisselerden teşekkül etmektedir. Rumeli’de geliri 6000 akçeye kadar olan tımarların kılıç kısmı 3000, 6000-20.000 arası tımarların kılıç kısmı 6000 idi. Kılıçların adedi ve yeri değişmezdi. Babalarının tımarının müşterek beratla iki oğula verildiği durumlar hariç bir kılıç yerine iki kişi tayin edilmezdi. Sipahi tımarının kılıç tabir edilen çekirdek kısmı sipahilik hizmetine giren kişi için başlangıç kadro maaşı gibi düşünülürse sipahi hizmet ettikçe bu miktar terakki adı verilen zamlarla artardı. Fakat tımar sipahinin ölümünden sonra oğluna verilirken sadece kılıç kısmı intikal eder böylece büyütülen mülklerin nesilden nesle aktarılması önlenmiş olurdu. Has ve zeamet gibi büyük tımarları tasarruf eden vezir ve beylerin ise tımarlarına ailevi bir münasebet peyda etmeleri imkânsız idi. Bu suretle büyük çiftlikler oluşmasının da önüne geçilmiş oluyordu. Kısaca devlet, tımar sahiplerinin gerek miras yoluyla intikallerini engellemek gerekse sipahinin bulunduğu yeri tasarrufuna alarak büyüyüp feodal beyler haline gelmesini engellemek için gerekli tedbirleri alıyordu.¹⁹

Sipahiye bir köyün tüm geliri yerine birkaç köyün gelirinden hisseler vermenin daha tercih edilen bir durum olması da bilinçli bir politikanın eseri idi. Böylece sipahilerin feodal bir senyör gibi bir köyün toprağı ve köylüsü üzerinde denetim tesis etmeleri önlenmeye çalışılırdı. Bu sistem yüksek taşra yöneticileri olan beylerbeyi ve sancak beylerinin haslarının bölgelerinde dağınık bir şekilde tevcih edilmesi şeklinde de uygulanıyordu. Ancak onların haslarının dağınık tevcihinde yönettikleri toprakların her köşesi ile ilgilenmelerini sağlamak gibi bir neden de söz konusuydu.²⁰

Fakat bütün tımar toprakları aynı statüde değildi. Mesela mülk ya da eşkincilü denilen tımarlar sahibine mülk olup ölünce oğullarına ve diğer mirasçılara aynen intikal ederdi. Bu tımarlarda her türlü resim ve vergileri toplama yetkisi ölünce mirasçılara intikali de kapsamak kaydıyla sahibinindi. Ancak mülk tımar sahipleri sefere bizzat gelmek ya da tam teçhizatlı bir miktar asker (cebelü) göndermek zorunda idiler. Bu tür tımarların kaynağı ya devletin bu kişilere bu toprakları bağışlaması ya da

¹⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, s.111-112, 118.

¹⁹ Ömer Lütfi, Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” **Hacettepe Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara, Haziran 1973, s. 888-889.

²⁰ Halil, İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 1 1300-1600, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 158.

zaten bu toprağın sahibi olan kişilere sonradan askeri hizmeti kabul ettirmesidir. Bu tür tımarlara el konulamaz, sahibi devlete karşı mükellefiyetini yerine getirmez ise devlet ceza olarak o seneki mahsulü alırdı. Eldeki kayıtlar bize bu tımarların çoğunun Anadolu beylikleri döneminde var olduğu ve bu şekliyle Osmanlı devletine intikal ettiğini göstermektedir.²¹

Hem sipahiler, yayalar²², müsellemler²³, kapıkulları²⁴ hâsılı bütün askeri grup hem de köylüler kendi statülerinin ve toprak hukukunun meşruiyet ve kabulünün Osmanlı merkezi hükümetinin varlığına ve işlerliğine dayalı olduğunu bilmekteydiler.

Osmanlı Devleti merkezi tahrirle ilişkin kanunnameye göre her sancağa bir emin ile bir kâtip gönderir, emin sancaktaki gelir kaynağı olabilecek tüm reayayı kaydederdi. Eminin yazımına vakıf ve mülk sahipleri de dâhildi. Kadı ise bu toplantıya katılmak ve emine yardımcı olmak zorundaydı. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde de ilk önce tahrir işlemi yapardı. Tahrir; gelirlerin askerîler arasında bölüşülmesinin önkoşuluydu. Tahrirle memur edilen emin ilk önce kadı ve tımar erlerini toplardı. Bütün sipahiler orada olurdu. Orada olmayanlar da temsilcileri aracılığıyla eminin toplantısına katılır tüm gelirlerini kayda geçirtirlerdi. Her sipahi evvelce kendi üzerine yazılmış bütün reayayı emin önünde toplayıp, sadece vergiye tabi yetişkinleri yazdırmakla yükümlüydü. Vergiye tabi olmayan çocukları yazdıran ya da gelir miktarını saklayarak az gösteren sipahinin tımarı elinden alınır ve o tımar, hazineye mevkuf yani ait kaydedilirdi. Mevkuf yerlerin gelirleri o yerin kadıları tarafından hazine adına zapt olunur, bulunan fazlalıklar (zayidler) ayrı bir deftere kayıt olunup eğer bir sipahi aracılığıyla bulunmuşsa kendisine zam (terakki) yapılırdı.

Emin kendisine sunulan belgeleri inceleyerek her dirlik sahibine müstahak oldukları miktarda gelir tahsis eder, dirlik sahibi eminden tımarını gösteren tezkireyi aldıktan sonra bu emin tezkiresiyle padişahın kapısına giderek yeni bir berat talep ederdi.²⁵ Tımar sahiplerinin padişah değişiminde beratını yenilemesi gerekirdi. Tabii bu yenileme cülus resmine tabiydi. Padişah değişimlerinde yeni padişaha bağlılığı artırmak için askere “cülus bahşişi” dağıtmak adet olduğu için cülus resminin toplanması da önem arz etmekteydi. Hatta gerileme döneminde hazinedeki para darlığı nedeniyle cülus bahşişinin dağıtılmasında zaman zaman yaşanan sorunlar yeniçeri isyanlarına neden olmuştur.

²¹ Barkan, “Tımar”, s. 296.

²² Osmanlı Devleti’nde Muhtemelen Orhan Bey Döneminde Kurulmuş Olan, Geri Hizmet Kıtalarından Oluşan İlk Maaşlı Piyade Birlikleridir. Feridun Emecen, “Yaya ve Müsellem”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul, 2013, s. 354-356.

²³ Osmanlı Devleti’nin İlk Yıllarında Çiftlikleri Karşılığında Atlarıyla Sefere Çıkan Bu Askeri Grup Vergiden Muaf Olmakla Birlikte Geri Hizmet Kıtası Olarak Hizmet Görürdü. Emecen, “Yaya ve Müsellem”, s. 354-356.

²⁴ Osmanlı Devleti’nde Padişaha Bağlı Olan, Sarayda Görevli Maaşlı Askeri Zümredir. Abdülkadir Özcan, “Kapıkulu”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 347-349.

²⁵ İnalçık, **Devlet-İ Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, s. 222.

İki cins tahrir defteri vardır. Mufasssal (ayrıntılı) ve Mücmel (özet). Mücmel defterinin mufasssaldan ayrıldığı en önemli nokta köylülerin adını içermeyip sadece tımarlıya tevcih edilen gelirin toplamını vermesidir. Mufasssal defterin başına sipahinin söz konusu geliri nasıl ve hangi oranlarda toplayacağını açıklayan bir kanunname konurdu. Mufasssal defterin yanı sıra gelirlerin has, zeamet ve tımar olarak dağılımını gösteren ikinci bir özet defter icmal defteri hazırlanırdı. Köylüler kanunnamedeki kurallara göre vergisini öder yeni bir tahrir kadar durumları değişmezdi. Anlaşmazlık baş gösterdiğinde kadılara kararlarında tahrir defterleri yardımcı olurdu. Merkezi hükümette nişancının dairesinde bu defterlerden birer nüsha bulundurulur, değişiklikler nişancı tarafından deftere “derkenar” olarak işlenirdi.

Tahrir tamamlanınca sultan, devlet hazinesi, vezir ve beyler için ayrılan haslar çıkarılır geri kalanı sipahilere tımar ve zeamet olarak dağıtırdı. Haslar yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan arazilerdi. Zeamet ise yıllık geliri 20-100 bin akçe arasında olan subaşı tımarıydı. Osmanlı kanunu tımarları sadece gelir durumuna göre ayırırdı. En üstte subaşı ve sancak beyi tımarları bulunur sonra sipahi tımarları gelirdi.

Sipahi tımarları komutan olan subayın “arızası” yani dilekçesi üzerine verilirdi. Sultan dilekçe uyarınca önce kişiyi belli bir değerdeki tımara atar, sancakta bu değerde bir tımar boşalınca²⁶ da beylerbeyi başvuran kişiye tezkere verirdi. Tezkereyle merkeze gelen aday sultanın beratıyla o tımarın sahibi olurdu. Daha sonra beylerbeyleri Rumeli’de 6 bin Anadolu’da 3 bin akçeye kadar tımarları atama yetkisine sahip oldu.²⁷ Doğrudan beylerbeyinin tevcih ettiği tımarlara (genelde 6 bin akçeye kadar) tezkiresiz beylerbeyi tezkiresiyle Divan tarafından tevcih edilen büyük tımarlara ise tezkireli denilirdi. Ancak bu her zaman geçerli bir uygulama değildi. Sultanın kendi tasarrufu ile yani herhangi bir tezkire olmaksızın tımar tahsis etmesi vakiydi.

Merkezi bürokrasi dış fetihler yoluyla ele geçecek yeni toprakların mukataa gelirlerini gözlerken muhtemel sipahi adayları fethedilen toprakları yeni tımarlar olarak görüyorlardı. Tımar alanlar kul kökenli askeri sınıf mensupları, fethedilen yerlerin askeri sınıfları ve gönüllüler ile akıncılardı. Bunlar faydalı oldukları seferler sonucu tımar beratı ile ödüllendirilir, ancak tımara sahip olmaları eyaletlerde boş tımar bulunmasına bağlı olurdu.

²⁶ Ülkede sayısı sınırlı olan tımarlar için çetin bir rekabet hüküm sürüyordu. Sipahi öldüğünde oğlu ya da oğulları tımarını almaya aday olurdu. Fakat oğullara babalarının dirliğinin gerçek büyüklüğü verilirdi. (ziyadeler hariç) Öte yandan bir sipahi hayatta iken de kendi tımarından vazgeçip aynı tımarın tamamen ya da kısmen oğluna verilmesini isteyebilirdi.

²⁷ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s. 118.

Bir nahiyenin tımarlılarının komutanına çeribaşı/serasker denilirdi. Çeribaşılar da 6-16 bin akçelik tımarlar almakta ve atlı hizmet yapma yükümlüğüne tabi olmaktaydı.²⁸

Tımarlı sipahiler sadece Müslümanlardan ibaret değildi. Gerçi tımara hak kazanan kişi mutlaka askeri sınıftan olmalıydı. Reayaya tımar verilmezdi. Ancak tımar yalnız askerlere değil saray ve hükümet görevlilerine de verilirdi. Saray görevlileri, kadılar ve muhtesiblere verilen tımarlar buna örnek gösterilebilir. Ancak bu tür görevlilere tımar verildiğinde askeri hizmetlerin de yüklendiği vakidir. Bundan başka dini hizmetlerde görev alan imam-hatip, müezzin ve müftü gibi şahıslar gerek askeri hizmet yükümlüsü olarak yani sefere cebelü göndermeleri karşılığında gerekse de askeri hizmet yükümlüsü olmadan tımar tasarruf edebilirdi. Tımar tasarruf etmek sadece Müslüman din adamlarına tanınan bir ayrıcalık olmayıp piskopos, metropolit gibi gayrimüslim din adamları da tımar tasarruf edebilmekteydi. Nihayet bir kadın da tımar sahibi olabilmekteydi. Nitekim oğlu İslamiyet'e girmiş Hristiyan bir kadın da askeri yükümlülüklerle tabi olmaksızın vergi yükümlülükleri karşılığı elinde tımar tutabiliyordu.²⁹

Padişah tarafından zorunlu kılınan hizmetin usulüne göre tımarlar sivil tımarlar ve askeri tımarlar diye ikiye ayrılır. Askeri tevcihten yararlananlar eğer Osmanlı merkezi tarafından bir muafiyet tanınmamışsa sefer-i hümayunlara ve beylerbeyinin komuta ettiği seferlere katılmak zorundaydılar. Daha şanslı bazıları ise sadece sefer-i hümayunlara katılmakla yükümlüydü. Askeri yükümlülüklerin belirtilmesi H. 869 tımarından sonra kaldırılmıştır. Bunun nedeni Fatih Kanunnamesi'nde yer alan bir yasa ile her tımarlının giyeceği zırhın, yanında getireceği cebelü sayısının, sağlamak zorunda olduğu çadır çeşitlerinin saptanmasıdır. Fakat bazı tahrir kâtipleri kaydetmeye devam etti.

Osmanlı merkezi tımarlıları resm-i çiftten, bad-ı heva (ârizi vergiler) resimlerinden ve resm-i ağnam'dan (koyun vergisi) tamamen veya kısmen yararlanmalarına göre serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar diye iki guruba ayrılmaktadır. Padişah hasları, padişah, sultan ve vezir vakıfları ile beylerbeyi, sancak beyi kale dizdarı gibi üst dereceli görevlilerin has ve zeamet statüsündeki tımarları idari ve mali bakımdan imtiyazlara sahip oldukları için serbest tımarlar olarak adlandırılmaktadır. Arus resimleri, tapu bedelleri, koruculuk hakları, koyun, tütün, otlak ve kışlak resimleri bütün tımarlarda tımar sahibine tam olarak terk edilmiştir. Buna mukabil yalnız serbest tımarlarda tımar sahibine tam olarak terk edilen resimler de vardır. Cürüm ve cinayetlerde alınan ve “cerime” ya da “kanlık” olarak adlandırılan para cezaları bunlardandır. Suçun nevine ve suçlunun maddi durumuna göre miktarları

²⁸ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s. 113.

²⁹ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s. 34-42.

büyük değişiklikler gösteren bu cerimeler hem devlet hem de bölgenin asayişini korumakla görevli ehl-i örf için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Fakat bu cezaların tespiti sadece kadının tekelinde olup hiç kimse mahkemeye çıkarılmaksızın cezaya muhatap edilemezdi. Bu tür suçlar serbest tımar sahibinin toprağında işlenmişse cezanın tamamının tahsil yetkisi dirlik sahibine ait iken, serbest olmayan tımar sahipleri kendi topraklarında işlenen suçlara tahakkuk ettirilen para cezalarını bağlı oldukları sancak beyi veya subaşının adamları ile yarı-yarıya paylaşırlardı. Para cezaları güvenlik işlerinden sorumlu subaşı ve tımarlı sipahi gibi memurların dirliklerine dâhil mühim bir gelir kaynağı olduğundan devlet bunlara ait ayrıntıları da tespit etmiştir.

Serbest tımar sahiplerinin bir ayrıcalığı da toprağında yakalanan kaçak kölelerin eski sahiplerinden müjdelik adı altında harç alınması ve kölenin sahibi bulunamazsa satışında elde edilen gelirin kendisine ait olmasıydı. Bundan başka reayadan alınan çift resminin tamamı serbest tımar sahibine ait olurken serbest olmayan tımar sahibi reayasından topladığı çift resmini sancak beyi ile değişen oranlarda paylaşmaktaydı.³⁰

Arazinin tamamen devlete ait olduğu bu sistemde köylüler babadan oğula geçen kiracı konumundaydılar. Tapu resmi denilen bir para ödeyerek toprakta tasarruf hakkı kazanırdı. Belirtildiği gibi babadan oğula geçen sadece topraktaki tasarruf hakkı idi. Ancak Osmanlı Devleti'nde devlet ile birey arasındaki toprak sahipliği savaşı imparatorluk tarihinin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Devletin zayıf olduğu zamanlarda özel mülk ve vakıf topraklarında artış olur, güçlü bir merkezi otorite kurulduğunda devlet denetimi yeniden sağlanırdı. II. Mehmet bu tür reformlarıyla ünlüdür. O, 1476'da bütün vakıf topraklarını gözden geçirerek ve yirmi binin üzerinde sultan onayı almamış vakıf toprağını devletleştirerek yaptığı bu reformu sipahi sayısını artırmak için yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tarım arazisini kullanmayı düzenleyen hukuki çerçeveyi şeriat ve padişahın koyduğu örfi hukuk sağlıyordu. Devletin tarım arazisi üzerindeki denetimi sürdürme kaygısının başlıca iki nedeni vardı: Bunların birincisi kamu hizmetlerinin genel giderlerini karşılamak, ikincisi ise sipahilere yaptığı ödemeler için tarımsal üretimin gelirine bağımlı olması idi.³¹ Sonuçta Osmanlı Devleti'nde en önemli ekonomik faaliyet tarımdır. Zaten bunun için I. Süleyman tarafından köylü reaya insanlığın asıl velinimetini olarak tanımlanmıştır. Zira tarımsal üretimin vergilendirilmesinin en önemli yolu olan tımar sistemi ile toplanan gelirler Osmanlı hazinesinin gelirlerinin çok önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Mesela 1527-1528 bütçesinin yaklaşık 438 milyon tespit edilen vergi gelirlerinin sistemin hiç tatbik edilmediği Mısır hariç yarısı, toplam gelirin ise %37'si tımar sistemiyle toplanmakta idi.

³⁰ Barkan, "Tımar" s. 310-311.

³¹ Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu, Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

Bundan başka sayıları 37 bini geçen sipahiler devlete 70-80 bin kişilik bir tımarlı sipahi ordusu beslemekteydi. XVI. yüzyıl sonlarında sipahi sayısı 42 bine asker sayısı 120 bine XVII. yüzyıl ortalarında ise sipahi 60-80 bine asker sayısı da 200 bine ulaşmıştı. Görüldüğü gibi sistem Osmanlı Devleti için sadece bir gelir toplama değil aynı zamanda ordu besleme yöntemiydi ve bu sebeplerle vazgeçilmezdi.³²

XVII. yüzyılda tımar sahiplerinin askeri önemi azalmıştı ancak yine de doğrudan köylüden tahsil edilen vergilerin önemli bir bölümünü toplamayı sürdürüyorlardı. Diğer taraftan yararlılık gösterenleri tımar ile ödüllendirme geleneği devam etti. Merkezi idare bir gelir kaynağını doğrudan denetimi altında tutmak istediği zaman eminler istihdam ederdi. Büyük mültezimlere verilen ayrıcalıklar arasında kendisine bağlı kişilere tımar verilmesi de vardı. Böylece bu kişiler statü değiştirerek yönetici sınıfa adım atmış oluyordu. Bir kişinin tımar sahibi olmakla yönetici sınıfa adım atması ancak kendisine tımar tevcihi ile mümkündü. Yoksa tımarlı sipahinin gelirini ferağ ve temlik etmesiyle tımar sahibi olmak kişiyi yönetici sınıfa dâhil etmiyordu. Fakat yine de bu kişiler geçici konumlarından daha kalıcı bir takım toplumsal avantajlar elde etmeyi ummaktaydı. Bunlar kendilerinin reaya kökenli olmadıklarını ispata çalışırdı. Hatta bunların oğullarından bir kısmı yetkilileri reaya kökenli olmadıkları konusunda ikna etmiş olmalıdır.³³ Bundan başka reaya aslından binlerce genç başlangıçta Kafkasya'daki fütuhât bölgelerinde tımar sahibi kale muhafızı ve gönüllü olarak dirlik ve kapı bulmuştu. Bu yolla Osmanlı klasik düzeninin temel ilkesi sayılan reaya ve askeri ayrılığı ilkesi çiğnenmiş oluyordu. Böylece yönetimin ve askeri otoritenin yalnız padişah kullarına verilmesi ilkesi de unutulmuştu.

3. Osmanlı Sipahisi ve Osmanlı Köylüsü

Osmanlı Devleti'nde miri arazi rejiminin uygulanışını gerekli kılan en önemli neden tımarlı sipahi ordusunu kurup beslemektir. Osmanlı tımarlılarının çoğu gelirini kırsal ortamdan sağlamaktaydı. Bunun anlamı sipahinin köylünün ödediği vergilerden yararlanmasıdır. Genel anlamıyla ifade ettiğimiz bu tımarın dışında hem kırsal hem de kentsel kökenli gelirlerden oluşan çoğunluğu subaşı ve sancak beyi gibi memurlarca tasarruf edilen tımarlardan başka kent dükkânlarından alınan resimler gibi sadece kentsel kaynaklı tımarlar da mevcuttu. Osmanlıda mültezimlik tımar sahibi olmaya imkân sağlamaktaydı. Şöyle ki bir tahvil mukataa iltizama alıp bedelini devlete ödeyen şahıs önce sipahi oğlanları zümresine yazılmakta hak kazandığı ulufe karşılığında ise tımar sahibi olabilmekteydi.

Tımar rezervi³⁴ çoğu zaman bir veya iki çift'ten meydana gelmektedir. Bundan başka gelir getiren her çeşit unsur mesela değirmenler, atölyeler ve dükkânlar tımar

³² Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" s. 876.

³³ İnalcık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 812.

³⁴ Tımar Rezervi: Tımarlı Sipahinin Tasarruf Ettiği Mülke Verilen İsim.

rezervi olabilmektedir. Tımarlının rezervinin işletilmesiyle bizzat meşgul olması az karşılaşılan bir durumdur. Çünkü çoğu tarımsal faaliyetler sırasında topraklarından uzakta bulunan askerlerdir. Bu sebeple sipahiler kaynak işletimi ile fiilen uğraşmıyorlar, bunları mukataaya veriyorlardı.³⁵

Reaya tımar tasarruf edenlere karşı bir kısım angarya hizmetlerle yükümlü idi. Ancak bu angarya günleri satın alınabilirdi. Değerleri ise bir sancaktan diğerine değişiklik arz etmekteydi.³⁶

Ancak sipahinin bu angaryaları su-i istimal etmesi ve bu yolla rezervini tamamen köylüye işletirmesi veya rezervin işletme hakkını aldığı tapu resmi karşılığında köylüye bırakması gibi olumsuz durumlarla da karşılaşmak mümkündür.³⁷

Rezervin bir başka işletme tarzı ise reaya ile ortaklık tarzıydı. Bu ortaklık türünde toprağı işleyen ile sahibi (yani tasarruf sahibi olan sipahi) yarı yarıya ortak oluyordu. Rezervin diğer bir işletim tarzı da iltizama verilmesidir. Devletin de gelirlerini toplamak için kullandığı bu yöntem muhtemelen has türü büyük tımar sahiplerinin izlediği bir yol olmalıydı.

Tımarlı sipahinin tımar rezervleri dışında da gelirleri vardı. Tımarı elinde tutan kimsenin tasarruf ettiği örfi veya şer'i vergiler ile bazı durumlarda her ikisi birden tımar sahibinin gelirinin bir diğer türünü oluşturmaktaydı. Anlaşılan Osmanlı Devleti bir kentte oluşması mümkün olan her türlü gelirden vergi almakta ve bunları da tımar olarak vermektedir.³⁸

Tımar sahipleri bir savaştan en çok zarar gören kesimdi. Hem devlete bağımlıydılar hem de geleneksel olarak savaşların sürmesiyle ayakta durabilecek durumdaydılar. Gelirlerindeki azalma bir birlik halinde hareket ederek güç odağı oluşturamadıkları için bir sınıf mücadelesine girmelerini değil birbirleri ile mücadele etmelerini getirdi. Birbirlerini savaş alanını terk etmekle veya hiç gelmemekle suçluyorlardı.³⁹ Bu konuda kaynaklarda çok sayıda kayıt vardır. Mesela Niğde Sancağı Bor nahiyesi sipahisi Eğri ve Bağdat seferlerine katıldığı halde katılmadığı iddiasıyla İbrahim tarafından fâsık ve fâcir diye suçlandığını şikâyet etmişti.⁴⁰ Yine Kayseri Sancağı Konmaz Nahiyesi Eğri yollar Karyesinden tımar sahibi Kasım Efendi İran seferine katıldığı halde sefere katılmadığı iddiasıyla tımarına başkalarının dahl ve

³⁵ M. Tayyip Gökbilgin, "Sipahi" *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Meb Yayınları, İstanbul, s. 690.

³⁶ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s.237.

³⁷ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 237.

³⁸ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s. 55-57.

³⁹ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 238.

⁴⁰ BOA, İE., AS., 6519/1

taarruz ettiği şikâyetiyle, tımarına yapılacak olan müdahalenin men'i için talepte bulunmuştu.⁴¹

Her tımar sahibi, Kasım Efendi gibi tımarına vaki olabilecek müdahalenin zamanında farkına varıp men'i için talepte bulunamayabiliyordu. İşlem tesis edildikten sonra da şikâyetçi olup düzeltilmesi talebinde bulunanlar olabiliyordu.⁴² Bu durumda şikâyet tetkik edilir, yapılan bir yanlış varsa düzeltilmesi yoluna gidilir, yani yanlış işlem iptal edilerek şikâyet öncesindeki hale dönülebilirdi. Mesela Niğde el-Hâcc Halil, Alaybeyi İbrahim Efendi'nin iftirasına maruz kalmış lakin yapılan tahkikatta bu iftiranın asılsız olduğu anlaşıncı Halil Efendi'ye tımarı tekrardan tevcih kılınmıştı.⁴³ Ancak her zaman yapılan tasarruftan rücu istenen neticeyi vermeyebiliyordu. Mesela 23 numaralı mühimme defterinde yer alan 6 Recep 981 tarihli hükümden anlaşıldığına göre, tımarı ve çavuşluğu bir-iki defa alınıp geri verilen sipahi Hasan ve yedi arkadaşının halka yapmadığı zulüm kalmamış ve bu sefer idamlarına hüküm çıkmıştı.⁴⁴

Ancak bu durum yani hatadan dönülmesi her zaman vaki olan bir durum değildi. Sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak ilişkileri sağlam olan büyük ve güçlü tımar sahipleri bu süreçten sağlam olarak çıkabilirken diğerleri yok olup gittiler. Devlet görevlileri de onların topraklarını küçük hizmetleri karşılığı köylülere dağıtarak yeni tımarlar ihdas ediyorlardı.⁴⁵

Tımar tevcihleri hususunda boş kalan tımarların merkeze bildirilmesi söz konusu olmuştur. Bununla ilgili merkeze yazılan yazının dikkate alınması ve o tımarın birine verilmesi söz konusu olmuştur. Konya Şer'iyye sicilinden 45 numaralı defterde bu konuyla ilgili bir belge mevcuttur. Belgede Konya atabeyinin merkeze yolladığı mektupta Konya sancağında Sahra nahiyesinde Sadak nam karye ve ayrıca 1400 akçe tımarın sahipsiz olduğu ve bu sebeple Süleyman isimli birine verilmesi gerektiğini merkeze bildirmişler merkezde yapılan araştırmalarda Halil'in yönetiminde olan bu tımar Süleyman'a verilmiştir.⁴⁶

⁴¹ BOA, C. Tımar, 1889/2, 1889/3.

⁴² Mesela yukarıda 6519/1 numaralı belgede şikâyetçi olan Bor sipahisi 30 seneden beri Niğde sancağında Bor nâhiyesinde 14 bin akçe tımara mütasarrıf olub me'mûr olduğu hizmetden Eğri ve Badad vesâir yerlerde vâki' seferlerden değil iken İbrahim'in tamahkârlıkla kendisini fâsık ve fâcir diyerek tımarını alıp Musli'ye tevcihin araştırılıp düzeltilmesini istiyordu.

⁴³ Niğde sancağı Bor nâhiyesinde Kördelu nâm karye ve gayriden dört bin akçe tımara musatarrıf olan el-Hâcc Halil erbabi tımarından iken Alâi beyi İbrahim'in kendi hakkında fasık diye başkasına tevcih edilen tımarın Hüsnî halinin haber verilip iftira atıldığının anlaşılmasına dâir BOA, İE., AS., 6519/3

Niğde sancağı bor nâhiyesinde Kördelu nâm karye ve gayriden dört bin akçe tımara musatarrıf olan el-Hâcc Halil erbabi tımarından iken Alâi beyi İbrahim'in kendi hakkında fasık diye başkasına tevcih edilen tımarın düzeltilmesine dâir BOA, İE., AS., 6519/2

⁴⁴ BOA, Mühimme Defterleri, No: 23, Sayfa No: 92, Sıra No: 185.

⁴⁵ Barkey, **Eşkîyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 63-64.

⁴⁶ Konya Şer'iyye Sicili, No: 53, 283/1.

Osmanlı Beyliğinin devlet haline geliş sürecinde ilk yerleşik cemiyetin asıl kitlesini şehirlerde üretim faaliyetlerine katılan şehirliyle ile köy denilen küçük yerleşim yerlerindeki çiftçi-köylüler teşkil etmekteydi. Ziraatla uğraşan bu çiftçi-köylü kesimine reaya deniliyordu.⁴⁷ Reaya geniş anlamıyla askeri sınıftan olmayan üreten ve vergi veren tebaayı ifade eder. Dar anlamıyla ise köylü halktır. Osmanlı ekonomisinin temeli ziraata dayandığı için çiftçi-köylüler sosyal yapıda mühim bir unsurdur. Aile sahibi köylü kendi küçük işletmesinin organizasyonunu yapar ve ona hâkim olurdu. Aile reisi olan hane sahibi kanunnamelerde ana unsurdur. Her şey bu birim üzerinden hesap edilir, hane reisinin toprak sahibi olmaması bunu değiştirmezdi. Kentliler ve askeri sınıf mensupları ise ilke olarak toprak elde edemez bir şekilde elde ettiklerinde ise köylülerle aynı muameleyi görürdü. Osmanlı Devleti'nde gerek kul gerekse de reaya taifesinden hiç kimsenin sultanın izni olmadan toprak ve köylü üzerinde bir hakkı ya da gücü yoktu. Bu noktada vaki olan izinsiz müdahaleler ise tespit edildiğinde geri alınmaları yoluna gidiliyordu. Mesela Gerdus köylerinde tımar sahibi Selim Ağa her haneden ağalık ve harç adında ikişer kuruş toplamıştı. Ancak durumun tespiti üzerine bu davranışından men' edilmişti.⁴⁸ Toprak ve köylünün mutlak hâkiminin sultan olması sultanın imparatorluktaki mutlak hâkimiyetini güvenceye alıyor ve her türlü yerel beyliği ve sömürüyü ortadan kaldırıyor. Bu çerçevede Sultan, tımar sistemini kuran ve her türlü düzenleme yetkisine sahip olan olduğu gibi vakıf mülklerini ve özel çiftlikleri denetleyebiliyor; hatta Fatih gibi vakıfları nesih edebiliyordu. Kısaca toprakta olsun köylü üzerinde olsun tasarruf etmede haklılığın ana kaynağı padişahın şahsının kaynaklık ettiği kurum ve kuralların uygulanmasıydı. Bu sebeple köylünün ürettiğinin artanında hak iddia eden herkes iddiasını bu kaynağa yani padişah fermanına dayandırmanın derdindeydi.⁴⁹

Diğer taraftan kanuna göre satılamaz olan reaya çiftlikleri XVI. yüzyıl sonlarından itibaren el değiştirmeye başlamıştı. Reaya çiftliğinin satılamaz, hediye edilemez, emanet bırakılamaz, rehin alınamaz ve ödünç verilemez hükmü ilk olarak söz konusu çiftin bağlı olduğu tımarlı sipahinin bilgisi ve izni dâhilinde olduğu sürece yani sahib-i arz tarafından yapıldığı sürece meşru olmaya başladı.⁵⁰

Bu uygulama köylülerin mülklerini kaybetmelerinin başlangıcı oldu. Köylünün toprağını kaybetmesi iki şekilde gerçekleşmekteydi. Biri, ismî mülksüzleşme yani toprağı işleyen kişi yerinde kalmakta ancak toprağın tasarruf hakkını kaybetmiş olmaktadır. Kendi toprağını işlemeye devam eden kişiye çok daha ağır koşullar

⁴⁷ Feridun, Emecen, **Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliyle ve Köylüler**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 91, 92.

⁴⁸ Gerdus köylerinde sâkin re'âyâ meclisi şer' de nuzul avâriz gibi tekâlifleri, ze'âmet ve tımar zeameti sahiplerinden Selim Ağa fermân-i padişahiden ziyâde ezdiyat kalemine diye her haneden bir gurus ağalık ve harç diye ikişer gurus alarak verilen kadim zeametten bir akçeden on yüz akçeden bin akçe almak suretiyle zulm ettiğine dair. BOA, *İE. ŞKRT.*, 75.

⁴⁹ İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, s. 89, 90.

⁵⁰ Aköz, **Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler**, s. 238, 239.

dayatılmaktaydı. Diğerisi ise, cismî mülksüzleşme yani köylünün baskılara dayanamayıp toprağını bırakıp kaçması şeklindeydi.⁵¹ Buradan da anlaşılacağı üzere köylünün mülksüzleşme süreci, mutlaka tımar sisteminin bozulmaya başlaması ile ilgili değildir.

Köy otlakları bütün köyün ortak malıydı. Zaman zaman komşu köylerle otlak kavgaları çıkardı. Böyle durumlarda sipahi, köy kethüdası ve imam gibi köyün ileri gelenleri köyün ortak çıkarlarını savunmak için köylü ile birlikte kadıya başvurabilirlerdi. Sorun yerel ölçekte çözülemediğinde doğrudan sultana başvurulduğu oluyordu. Ancak divanın da bu talepleri mahalli şartlara göre çözüme kavuşturulması için yeniden mahalle sevki sık rastlanan bir durumdu. Belki bu noktada merkeze gidip cevap alınması yerelde alınacak kararın merkezin tasdiki suretiyle kuvvetlendirilmesi amacına hizmet ediyordu. Mesela divana akseden böyle bir talebe merkezî yönetim 12 Ramazan 981 tarihinde verdiği cevapta nereye yararsa oraya tahvili şeklinde emir göndermiş konunun mahallinde tetkiki ile gereğinin yapılmasını istemişti.⁵²

Mezra köylüler için bir ek gelir kaynağı ve nüfus fazlasının yerleşeceği bir toprak yeridir. Çoğu zaman köyüler kendilerine ait olduğu gerekçesiyle bu toprakları yönetimden habersiz ekip-biçmek eğilimindedir. Buna karşı terk edilmiş arazinin sultanın onayı olmaksızın işlenemeyeceği kuralı getirilmiştir. Ancak bu toprakları işlemek köylü için hayati bir önem taşımaktaydı. Bu nedenle mezraları mukataa sistemiyle başkalarına kiralamayı ya da tapu sistemiyle başkalarına dağıtmayı hedefleyen sipahilerin karşısına her zaman inatla dikilmiştir. Çünkü herhangi bir mezra belirli bir şekilde tımar haline geldiğinde artık onunla tımarlı ilgilenirdi. Tımar sahibi isterse mezrayı belli bir bedel karşılığı kiraya verir isterse vergi ve resimlerinin ödenmesi karşılığı tımar haricinden kişilerin kullanımına açardı. Nihayet köylüler söz konusu mezrayı kolektif olarak kiralama eğilimindedirler.⁵³

Toprağın kirası tahıl ve diğer ürünlerin onda biri arı kovanları ve değirmenlerden alınan vergilerin yarısı olarak saptanmıştı. Ancak malikler topraklarında üretim yapma hakkına sahip olmadıkları gibi köylüler tarafından gerçekleştirilen üretim sürecine müdahale etme hakkına da sahip değillerdi. Köylü üreticinin hakları ve yükümlülükleri kanunlar çerçevesinde tanımlanıyordu. Köylünün kendisine ve tasarrufundaki topraklara yönelik her türlü uygulama toprak maliklerinin değil bölgede merkezi otoritenin temsilcileri olan tımarlı sipahiler ve kadıların görevleri idi. Köylü toprakları tımarlı

⁵¹ Gilles, Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine” Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40-43. Bu durum yani köylünün toprağı terk etmesi belgelerdeki ifadesiyse perakende olması veya “kaçgun” olayı sadece sipahi için gelir kaybı olmayıp aynı zamanda devlet için de büyük bir üretim ve gelir kaybı olduğu için yönetenler sınıfının en çok üzerinde durduğu tedbir geliştirdiği konuların başında geliyordu. Çalışmanın ana başlığı sipahi-köylü ilişkileri olduğu için konunun mihverinden sapmaması amacıyla bu konuda yapılan çalışmalar, verilen emirler ilerleyen bölümlerde özellikle devletin sipahiye desteği bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

⁵² BOA, Mühimme Defterleri, 23, 227/481.

⁵³ İnalcık, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, C. 1, s. 211, 212.

sipahinin izni olmadan alınıp-satılamıyordu. Yine tapu işlemlerinden de sorumlu olan sipahi topraklar boş kaldığında da yetkili idi. Toprağın boş bırakanlardan alınması ve kime tahsis edileceği hususu sipahinin yetkisi dâhilinde idi.⁵⁴

Toprakların ayanın elinde toplanarak tasarruf edenlerin mutasarrıf olduğu alanın kontrolsüz şekilde büyümesi veya mirasla ufalanmasının önüne geçilmesi için toprak alış-verişinde sipahinin kontrol yetkisi vardı. Bu çerçevede kişinin toprağını ya kendi ekip biçmesi ya da sipahisine teslimi gerekiyordu. Ancak ne sipahi ne de bağlı olduğu beyi bu toprağı elinde bulunduramazdı. Aldığı toprağı devletin gözetim ve denetimi altında işleyecek yeni bir köylüye satmak (tahsis anlamında) zorundaydı. Kendisi bu işlemde sadece tapu resmi adı verilen bir bedel alabilirdi. Bu durum tımar sahibi beylerin zamanla arazi mülkünü ele geçirerek Ortaçağın Avrupalı senyörleri gibi müstakil ve soylu bir sınıf teşkil etmelerinin önünde engel teşkil etmiştir.⁵⁵

Köylerin terk edilmesi önemli bir problem idi. Çünkü Osmanlı köylüsünün devlet nazarında temel vasfı toprakla doğrudan ilişkilendirilmiş olması idi. Bu çerçevede köylüler tasarruf ettiği toprak miktarına göre çiftlik (verime göre 60-120 dönüm) sahibi olanlar, (defterde “çift” olarak kaydedilirdi) çiftlikten az toprağı olanlar, (nim-çift) toprağı az ya da hiç olmayanlar, (bennak) kocalarından kalan toprağı işleyen dul kadınlar (bive) ve bekâr erkekler (mücerred, kara) şeklinde sınıflandırılmaktaydı.⁵⁶ Toprağını terk eden işte bu sınıflandırma sistemini bozmuş oluyordu.

Bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dairesinde tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, zirai rejimin ana ünitesi olarak çift-hane sisteminin temelini oluşturur. Bu ünite aynı zamanda imparatorluk bürokrasisi için bir ana vergi ünitesidir.⁵⁷ Çift-hane birimi başlıca üç unsuru birleştirmekteydi. Emek kaynağı olarak hane halkı, koşum gücü olarak bir çift öküz ve bu bir çift öküzle işlenebilir boyutta bir birim meydana getiren ve tahıl üretimine tahsis edilmiş tarlalar. Köylü reyanın sosyal-mali statüsünü belirleyen çift-hane sistemi ilk fütuhât dönemlerinde Batı-Anadolu ve Trakya’da Müslüman ve Hıristiyanlara ortak uygulanmıştır.

Çift-hane sistemi klasik dönemin temel askeri kurumu olan tımar sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. Sistemde tarımsal üretim dolayısıyla toprağın denetimi devlet, sipahi ve köylü arasında fiilen paylaşılıyordu. Ancak bu fiili bir durumdu. Yoksa resmi belgelerde Osmanlı Devleti’nde toprağın sahibinin devlet olduğu konusunda hiçbir tereddüde mahal yoktu. Mesela I. Süleyman dönemi şeyhülislamı İbn-i Kemal’in fetvasına göre ne tımar sahibi ne de onu ekip biçen köylü toprağın kendisine malik

⁵⁴ İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, s. 146-147.

⁵⁵ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti’nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 239-240.

⁵⁶ Emecen, *Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*, s. 92-95.

⁵⁷ Halil, İnalçık, “Köy Köylü ve İmparatorluk” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, M. Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, s. 304-307.

olmadığından toprağı satamaz, bağışlayamaz ve vakıf yapamazdı. Sadece toprağın tasarruf hakkının devrine cevaz vardı. Sipahi kendisine maaş olarak verilen tımar toprağındaki köylünün vergilerini devlet adına toplar, tahsisin toprak üzerinde kendisine verdiği denetim haklarına dayanarak toprağın köylü tarafından kullanımı ile ilgili devletin koyduğu kanunları uygulardı.⁵⁸

Mukataa (kiralama) sistemine tabi kiracı ise bir kira sözleşmesi temelinde toplayacağı öşürler⁵⁹ karşılığı yalnızca toptan bir kira bedeli ödemeyi kabul eden kişiydi. Bu tür toprakları kiralayanlar herhangi bir köylü vergisiyle yükümlü olmadıkları gibi kendilerinin köylü olması gerekmezdi. Hâlbuki tapulu toprak sahipleri (yani onları kiralayan köylü) bu toprağı işlemeliydi. Bu sebeple tapu yoluyla toprak edinme hakkı sadece toprağı işleyebilecek olanlarla yani köylülerle sınırlıydı. Köylü yasal yükümlülükleri yerine getirdikten sonra ayanların masraf adıyla tahsilât yapmalarının önlenmesi için mali yükümlülüklerin mukataa haline getirilip ayan tayin edilmeyip voyvodalık haline gelmesini talep etmekteydi.⁶⁰

4. Tımar Sisteminin Sonu

Osmanlı Devleti'nde ilk bozulan kurumun tımar sistemi olduğu mülahaza edilmiş, nasihat amacıyla yazılan Koçi Bey Risalesi gibi ilk eserlerde en önemli sorunun tımarların sipahi oğullarına değil de halktan kimselere de dağıtılması olduğu söylenmiştir.⁶¹ Gerçekten klasik dönemde hükümet ve askerlik hizmetlerini yalnız sultanın kullarının yapması gerektiği kabul edilmiş, 1575'ten başlayarak reayanın yani vergi ödeyen uyrukların bunlar arasına karışması dönemin yazarlarınca sistemin bozulmasının göstergesi olarak ifade edilmiştir.

Tımar sisteminin bozulması, tımarların saraylıların eline geçerek özel mülk veya vâkıfa dönüştürülmesi ve rüşvet karşılığı reayanın eline geçmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonuçta imparatorluk ordusunun belkemiği olan sipahi sayısı azalmıştır.⁶²

XVI. yüzyılın son yirmi yılına kadar düzenli olarak yapılan arazi tahrirleri tımar rejiminin sağlıklı yürütülmesi imkânlarını hazırlamaktaydı. Mesela Fatih Sultan Mehmed üç defa tahrir yaptırmıştır. İlk tahrir 1454-1455, ikincisi 1464-1465, üçüncüsü ise 1476'da yapılmıştır. II. Selim'in son yılları veya III. Murad'ın ilk yıllarında bitirilen büyük arazi tahririnden sonra bir daha düzenli tahrir yapılmadı. Ancak tımar sistemini asıl sona erdiren tahrir yapılmaması değil ateşli silahların kullanılmaya başlanması idi. Yani tahrirlerin ihmal edilmesi bir sebep değil sipahiliğe eskisi gibi ihtiyaç

⁵⁸ İnalçık, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi" s.16.

⁵⁹ Onda Bir Anlamına Gelen Öşür, Toprak Ürünlerinden Tahsil Edilen Zekât Olarak İfade Edilir. Ahmet, Tabakoğlu, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 100-103.

⁶⁰ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 240.

⁶¹ Barkey, *Eşkılar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 63.

⁶² İnalçık, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 52.

duyulmamasının bir sonucuydu. Çünkü geleneksel savaş teçhizatını temin bir sipahi için mümkün ise de tüfek temini masraflı bir işti. Üstelik kendileri bu teknik aletleri kullanma eğitimi almamışlardı. Daha 1605'te hafif tüfekle at üstünde savaşan Avusturya askeri karşısında kılıç-kalkanla savaşan tımarlı sipahinin yetersizliği ortaya çıkmıştı. Bu tarihten itibaren tımarlı sipahi savaş değerini kaybetmeye başladığından tımar rejimi de ihmal edilmiş ve dağılmaya bırakılmıştır.⁶³

Tımar sisteminin tımar sahipleri tarafından kötüye kullanılması ya da görevlerini tam anlamıyla yerine getirmemelerine bağlı bazı şikâyetler Şer'iyye Sicilleri'nde yer almaktadır. Örneğin Konya Şer'iyye sicilinde bulunan bir belgede bahsi geçen bir kale muhafızı yani kaleyi koruyan tımarlı askerin, gönderilen fermanlara ve emirlere uymadığından bahsedilmektedir. Bu sebeple bu belge yazılmıştır. Aynı zamanda bu kişinin fermanları dinlememesinin yanı sıra terk-i kale etmiş olduğu bildirilmiştir. Fermanlara ve emirlere uymayan o kişinin görevden alındığı ve yerine başka bir kişinin atandığı yazılmıştır. Yeni atanan kişinin ise görevini yerine getirmek şartı ile bu görevin kendisine verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁴

Sonuçta XVII. yüzyıldan itibaren daha önceki yüzyıllarda Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan sipahiler gittikçe savaş meydanlarından çekilmeye yerlerini düzenli eğitilmiş ve tüfek-endâz savaş birlikleri olan yeniçerilere bırakmaya başladılar. Osmanlı Devleti, bir yandan yeniçeri sayısını artırırken diğer yandan da ateşli silahlar kullanabilen “sarıcı” ve “sekban”⁶⁵ denilen yeni atlı birlikler oluşturmaya başladı. Bu birliklerin çoğu eski köylülerdi. Öte taraftan en eski dönemlerden beri devlet kadrosuna girmek için yanıp tutuşan köylülerin eşkıyalık hareketlerinin de yaygınlaşmasıyla silahlanmasına müsaade edildi. Silahlanan bu köylüler de ihtiyaç oldukça askere alınmaya başladılar. Sipahi savaş meydanını terk ederken köylü savaşa giriyordu.⁶⁶

Tımar sisteminin bozulmasının nedenlerinden biri de nüfus artışıydı. XVI. yüzyılda köy nüfusu %40, kent nüfusu %80 artmıştır. Aslında XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen bu nüfus artışı, sanayi öncesi toplumlarda da görülmüş; XVI. yüzyılın genel özelliğidir. Bu durumun herhangi bir kıtlık sıkıntısına yol açmaması için Osmanlı yönetimi daha az verimli toprakların ziraata açmayı seçmiştir. Bu çalışma

⁶³ İnalçık, *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, s. 187-194.

⁶⁴ İzzet Sak, İbrahim Solak, *53 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili 1148-1149/1736-1737 (Transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2014, sicil no: 292/2.

⁶⁵ Celâliğin başladığı zaman (1623'ten sonra) Anadolu'da hâkim olanlar, kapukulu süvarileri ile ümera askeri olmak üzere, adları “Sekban” ve “Sarıcı” olarak anılmaya başlanan bu Leventlerdir. (Mustafa Akdağ, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.3, S.4, Ankara, 1945, s. 421-430.)

⁶⁶ Barkey, *Eşkıyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s: 71-72. Her ne kadar “reayadan ata binip kılıç kuşanan yoktur” hükmüyle raiyyetin askerliğe elverişsizliği ifade edilmiş ise de devlet ihtiyaç duyduğu her zaman reayadan asker toplamış bazen bunu savaşta gösterecekleri yararlılığın karşılığı tımar vermeyi vaat ederek yapmıştır. Ancak sonradan sipahiliğe kabul edilenlerin yine de defterlerde eski reaya kökenli oldukları kaydı düşülmüştür. Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” s. 888.

tarzının işsizliği de sınırlandıran olumlu katkısının ortaya konulmasında bu az verimli topraklarda üretim yapılabilmesi için Osmanlı elitinin bulduğu yöntem ise şenlendirme adı altındaki -vergi muafiyeti diyebileceğimiz- teşviklerdir.⁶⁷ Tabii ki bu durumun gelir azalması gibi başka olumsuzlukları beraberinde getirmesi de ayrı bir vakıadır. Osmanlı tımar sisteminin bozulma sebeplerini aydınlatmak için oldukça önem arz eden Celâli mücadelelerine de değinmek gerekir. 1597’de Celâli ayaklanması olduğunda levent gruplarının başında olan isyan şefleri tımar erbabından ibaret bulunuyordu. Leventlerin çoğalması, levent birliklerinin oluşmasına sebep oluyordu. Sonradan da Celâli adını alan bu kimseler tamamıyla fakir insanlardan ibaret olduklarından dolayı, Celâli Başbuğları bunları yanlarında tutabilmek için bazı olumsuzluklara itiyordu. Celâliler, hükümete ve reayaya karşı soygunculuk yapmaya ve bunların mallarına el koyma gibi olumsuz davranışlara itiliyorlardı. Böylece bozulan düzen, tımar üzerinde de oldukça etkili oluyordu.⁶⁸

Diğer taraftan Osmanlı devlet ve toplumu 1580’lere değin kendi içinde dengeli idi. Askeri ve ulema sınıflarının düzenli ve yeterli gelirleri vardı. Üretici sınıf da ne gibi vergiler ödeyeceğini biliyor, etkin merkezi yetkililer yerel yolsuzluklara karşı güçlü bir korum sağlıyordu. Bütün sınıf üyeleri, uzun zamandır defterlere kaydedilmişlerdi ve devletin elinde bu sınıf yapısını denetleyecek yeterince güç vardı. 1580 sonrasında Avrupa’dan ucuz gümüş akışının başlamasıyla paranın gerçek değerinde büyük düşüşler oldu.⁶⁹ Osmanlı parasının yaşadığı büyük dalgalanmalar, akçenin %100 değer kaybı vergilerin yükseltilmesini zorunlu kılmış, bu durum tımar rejiminde derin etkiler yapmıştır. Zira enflasyondan sonra tımarları oluşturan vergiler artırılmadığı için bu durum sipahinin gelir miktarında önemli ölçüde düşmeye sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda sipahiler seferlerden kaçmaya ya da türlü türlü yenilikler çıkararak reayadan ek gelirler temini yoluyla zararlarını karşılama cihetine gitmeye çalışmıştır. Bu dönemde İstanbul’da sıklıkla görülen yeniçeri ve sipahi isyanlarının nedeni de bu geçim sıkıntılarıdır. Değişen şartlarda devletin merkezi yönetim aygıtı büyük orduların teşkili, idamesi ve savaş alanlarına sevki için büyük miktarda nakde ihtiyaç duyuyordu. Ulufeli asker sayısının çoğalması tımar alanlarının mukataa haline getirilip merkezi hazineye yeni gelir kaynakları oluşturulmasına neden oldu. Diğer taraftan sipahilikten hemen ümit kesilmediği Koçi Bey gibi ıslahatçıların kapıkullarına nakit ödeme yapmak yerine tımar ve zeamet verilmesi durumunda ulufelerinin hazineye kalacağını önerdiğini görülür.

Miri topraklarda en önemli değişim padişahın bireylere bu topraklar üzerinde bazı denetim hakları vermesiyle başladı. Merkezileşmenin yoğun olduğu dönemde istisna teşkil eden bu haklar XVI. yüzyıldan sonra idari su-i istimaller nedeniyle

⁶⁷ İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, S. 26.

⁶⁸ Akdağ, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, s. 421-430.

⁶⁹ İnalcık, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 60; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s. 51.

yaygınlaştı. Devletin sahip olduğu toprakların mukataa edilmesi özellikle gerileme döneminde idarenin beceriksizliği ile birleşince miri arazinin çiftliklere dönüşmesi hızlandı. 1600'lerden itibaren miri arazilerin çoğu, şahıslara ömür boyu verilerek mukataaya dönüşmüştür. Daha sonra da bu toprakların miras yoluyla varislere intikali mümkün kılınarak bu köylüler, özel mülk kiracıları oldu.

Toprak tasarrufunda devletin yerini alan mukataa sahipleri, üretimden alacakları payı artırmak için reaya emeğini sömürme eğilimine girdiler.⁷⁰ Mütesellimler genelde eşraf ve ayan arasından seçilir onlar da devlete olan bağlılıklarını nüfuzlarını ve özellikle de topraklarını artırmak için kullanırlardı. Ancak tımar alanlarının ne zaman mukataa haline geldiği konusunda tam bir tarih veremeyiz. Çünkü tımarlar boşaldıkça bu işleme tabi tutuluyordu. Amaç hazineye gelir sağlamak olduğundan öncelikle yüksek getirili tımar ve zeametlerin mukataa haline getirilmesi söz konusuydu. Bundan başka, bir tımar sahibinin iki kılıç tımarı tasarruf etmesi kanuna aykırı olduğundan birisi mukataa haline getirilmekteydi.

Görevlilerin kayıtsızlığı, idarenin kötülüğü ve bizzat mahkemelerin suç ortaklığı Osmanlı seçkinlerinin miri arazi havuzundan toprak yontmalarına imkân sağladı. Miri mülkiyetteki bu kopmaların çoğu, XVIII. yüzyılda gerçekleşti. Bu düzenle mücadele etmesi gereken Osmanlı kadısı da itibar kaybetmiş; birçok hâle mahkeme bizzat suç ortağı olmuştu. Tüm bu faktörlerle güçlenen ayanlar siyasi gücün adem-i merkezileşmesi konusunda büyük mesafe kat ettiler. Böylece padişahın tüm kullarının sadece onun iradesiyle yükselip alçalabilmesi düşüncesi, XVII. yüzyıldan itibaren değişmeye başladı. Zamanla sayıca sipahilerden daha kalabalık olan yeniçeriler de sipahilerin güçsüz olanlarının mallarını müsadere etmeyi veya üzerlerinde egemenlik kurmayı başardılar.⁷¹

Osmanlı ekonomistlerinin asıl kaygısı, daima devletin gelirci çıkarları ile iç pazardaki tüketicinin korunması olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren imparatorluğun merkezi yönetim aygıtı büyük orduların teşkili, idamesi ve savaş alanlarına sevki için büyük miktarda nakde ihtiyaç duyuyordu.⁷² XVI. yüzyıla gelindiğinde hala vergi defterlerindeki gelir kalemlerinin önemli bir kısmı nakde çevrilmiş köylü vergilerinden oluşmaktaydı. XVI. yüzyıl sonundan itibaren devletin nakit ihtiyacı arttıkça bu nakde dönüştürme süreci hızlandı. XVI. yüzyıl ortalarında devlete ait vergi hakları tımar ve

⁷⁰ Mesela konu ile ilgili Şeriyye Sicillerinde yer alan 23 Safer 938 tarihli belge dikkatimizi çekmektedir. Burada açıkça köy ağası köylülerden üç yıllık mahsul aldığını itiraf etmektedir. Vech-i tahrir-i huruf oldur ki mezbur Lütfi Ağa meclis-i şer'e gelüb mezbur pehlivan çukuru ahalisinden üç yıllık mahsulünden sekiz yüz Halebi akçelerin aldım kabzettim bu zıkr olan üç yıllık mahsulün minbad mezburun karye-i Pehlivan çukuru ahalisinden devam ve nizamı kalmadı eger dava ve niza idersem inde'l-hükkam mesmu olmaya didükte ma vaka a ketb olunub sebt-i sicil olundu. **Şeriyye Sicilleri, Varak G1/24 (76)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.1, Haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul, 1988, s. 200.

⁷¹ İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 783-787.

⁷² İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 1, s. 88.

iltizam usulü arasında yarı-yarıya paylaşılabilir. Nakdi ekonominin önem kazanmasıyla birlikte ise iltizam usulü öne çıkmıştır. XVII. yüzyılda gelindiğinde tımar sahiplerinin askeri önemi azalmıştı; ancak yine de doğrudan köylüden tahsil edilen vergilerin önemli bir bölümünü toplamayı sürdürüyorlardı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde çok eski bir gelenek olan yararlılık gösterenleri tımar ile ödüllendirme geleneği devam etti.

Tımar sistemi ile sadece vergi toplanmıyor, gelecek yılların vergi kaynakları da zinde tutulmuş oluyordu. Nakit ihtiyacı sebebiyle iltizam usulü ön plana çıkınca tımarın sağladığı himaye ve güvenlik şartlarını korumak önemli bir sorun haline geldi. Tımar sistemi yeniden ihya edilemeyeceğine göre bazı mukataaların askeri zümre mensuplarına hayatta oldukları sürece tahsis edilmesi şeklinde bir çözüm yolu bulundu.⁷³ Sistem askeri zümre mensuplarının maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında kendilerine mukataalarının hayat boyu verilmesi şeklinde işliyordu. Diğer taraftan bu sayede masrafları kısmanın da bir yolu bulunmuş oluyordu. 1695'te hemen hemen tamamen ortadan kalkmış; tımar sistemiyle iltizam sistemini birleştiren yeni bir iltizam türü tesisi edildi. Malikâne sistemi olarak bilinen bu sisteme göre iltizamlar ömür boyu olmak kaydıyla veriliyor ve tasarruf hakkının başlangıcında büyük bir ödeme isteniyordu. Yıllık ödemeler ise düşük ve sabitti. Ancak birçok malikâne sahibinin başkentte yaşamayı tercih ederek kısa süreli taşeronları istihdam etmesi, toprağı ömür boyu kullanım hakkının getirdiği sonuçları silip götürdü.⁷⁴ Kısaca 1695'te yayınlanan ünlü fermanla doğan malikâne sistemi, mali zaruretlerin doğurduğu bir sistemdi. Ancak sınırlı sayıda âyana yükselme fırsatı veren mültezimlik, köylüleri ve zanaatkarları genellikle büyük zararlara uğratiyordu. Kısaca bu sistem de Osmanlı Devleti için çözüm olmaktan uzak oldu.

XIX. yüzyıl boyunca merkezi idare arazi ve üretim fazlası üzerindeki hakkını teyit etmekle uğraştı. 1831'de Bab-ı Âli, Anadolu ve Avrupa eyaletlerinde kalan 2500 sipahiyi azletti. Geri kalan tımar sahiplerini de emekli ederek vergi tahsil haklarını ellerinden aldı. Devlet bu dönemde birçok harcı, hizmeti ve vergi yükümlülüğünü kaldırdı. Angaryayı ise kesin olarak yasakladı. Vergi tahsildarı olarak elde ettikleri gelirleri kaybeden sipahiler, şahsi arazilerinin geliriyle geçinmek durumunda kaldı. Arazi üzerinde egemenlik kuran hükümet, ziraattan vergi toplama hakkını yeniden elde etme çalışmasına başladı.⁷⁵

Tanzimat döneminden itibaren uygulamaya konulan bir diğer adım da şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan izleyebileceğimiz tapulaştırma faaliyetleridir. 1850'li yıllarda başlatılan bu uygulama her ne kadar tımarlı arazilerdeki sorunun öncelikli olduğu

⁷³ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ 1300-1600**, s. 56. Çünkü Yay, Ok, Kılıç ve Kalkanla Donatılmış Tımarlı Sipahi Alman ve Avusturya Askeri Karşısında Geri Kalmış Tipik Bir Ortaçağ Atlısıydı. Çağa Ayak Uyduramayan Bu Ordu Zamanla Önemi Kaybetti.

⁷⁴ İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 691.

⁷⁵ İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 971.

gerekçesiyle 1858 yılına kadar ertelenmiş ise de bu tarihte yürürlüğe giren Arazi Kanunnamesiyle mirî arazi dışındaki topraklar tapu tahsisine tabi tutulmuştur.⁷⁶

Kısaca belirtirsek; Osmanlı toprak sistemi merkezi idare güçlü olduğu zaman sorunsuz işlemiş, merkezi idare güçsüz insanlar eline geçtiğinde bu tımar sistemi toplumun her türlü gelişme imkânını elinden almıştır.

5. Sonuç

Tımar sistemi Osmanlı Devleti'nde çok uzun yıllar uygulanmış olan vergi toplama ve toprak yönetimi sitemidir. Sistem devletin mülkiyetinde bulunan toprakların devlet memuru statüsündeki kişilere verilmesi şeklinde uygulanıyor, bu sayede devletin görevli istihdamında en önemli sorun olarak algılanabilecek maaş konusu da çözülmüş oluyordu. Kısaca devlet, memuruna maaş yerine toprak tahsis ediyordu. Böylelikle bir yandan ülke topraklarının ekilip biçilmesi diğer yandan da bölgede yaşayan köylünün kazanç elde etmesi ve geçimini sağlaması gerçekleştirilmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemini anlamak için, müesseseleri hususunda derinlemesine tetkikat yapılması lüzumu malumdur. Bu noktada üzerinde en çok durulması gereken müesseselerden biri de herhalde tımar sistemi olmalıdır. Bu sebeple olsa gerek tımar sistemi ve işleyiş biçimi her zaman tarih araştırmacılarının dikkatini çekmiştir. Bu konuda gerek telif gerek tercüme gerekse de tahlil tarzında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda konu farklı yönleriyle ele alınmış değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada ise sistemin tanımı, işleyişi, işleyiş sırasında ortaya çıkan problemler, bunların çözümü için yapılan çalışmalar ve nihayet sistemin amacı dışına çıkması ile sona ermesi hakkında gerek şimdiye kadar yapılmış çalışmaların tahlili yapılarak gerekse de dönemde üretilen belgelere bakılarak sistemin mahiyeti ile değişim ve dönüşümü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin ortaya çıkışı, gelişimi ve katkıları üzerine yapılan çalışmalarda, zaman içerisinde devlet yönetimi için temel teşkil eden yönetime bu denli katkı sağlayan bir sistemin nasıl bozulduğu da önemli bir husus olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple makalede bu bozulmaların sebepleri ve sistemin bozulmasıyla ortaya çıkan boşlukların nasıl kapatılmaya çalışıldığı üzerinde de durulmuştur. Başka bir ifadeyle tımar sisteminin XIX. yüzyılın başlarına kadar devamlılığının nasıl sağlandığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Özetleyecek olursak; Osmanlı Devleti'nin kurulmasında hatta büyüyerek imparatorluk haline gelmesinde etkili bir rol oynayan tımar sistemi, zaman içerisinde kendiliğinden sona ermiştir. Önce XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş önemini yitirmiş, XIX. yüzyıl başlarında da tasfiye olmuştur. Bu süreçte öncelikle yeni tımar

⁷⁶ Yasin Taş, **Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)**, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019, s. 313.

tevcihlerine son verilerek tımar arazileri dönemler içerisinde değişim göstererek iltizama, mukataaya ve malikane arazilerine tahvil edilmiş, mevcut sipahilerin de büyük bir kısmı yeni kurulan askeri birliklere dağıtılmış, kalan kısmı ise vergi tahsil işlerine görevlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 9, Ankara, 2002, s. 899-908.

Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil H. 1178-1184 / M. 1764-1771, İstanbul Kültür AŞ. Erişim adresi: www.kadisicilleri.org. Erişim Tarihi: 29.05.2021.

AKDAĞ, Mustafa, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 4, Ankara, 1945, s. 419-431.

AKÖZ, Alaattin, **Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti’nde Konar Göçerler ve Köylüler**, Palet Yayınları, Konya, 2014.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” **Hacettepe Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara, Haziran 1973.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Tımar” **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1974.

BARKEY, Karen, **Eşkiyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, **23 numaralı Mühimme Defteri**.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, **Cevdet Tımar, Cevdet Dahiliye, İbnülemin Askeriye, İbnülemin Dahiliye ve İbnülemin Şükr ü Şikâyet Defter Serileri**.

BELDICEANU, Nicoara, **XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985.

ÇAYLAK, Âdem, **Osmanlı’da Yöneten-Yönetilen İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.

DEMİRCİ, Mustafa, “İkta” **İslam Ansiklopedisi**, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43-47.

EMECEN, Feridun, “Yaya ve Müsellem”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 354-356.

EMECEN, Feridun, **Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler**, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip “Sipahi” **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, MEB yayınları, İstanbul, s: 689-694.

İNALCIK, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu, Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar” **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil, “Köy Köylü ve İmparatorluk” **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, M. Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ekim 2009.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600**, Çev. Halil Berktaş, Eren yayıncılık, İstanbul, 2000.

İSLAMOĞLU, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, Haz. Ayşe Çavdar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

LINDNER, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

MARDİN, Şerif, **Türk Devriminde İdeoloji ve Din: Makaleler III**, Çev. Gülşat Aygen Tosun, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s: 156.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Kapıkulu”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 347-349.

SAK, İzzet, SOLAK, İbrahim. **53 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili 1148-1149/1736-1737 (Transkripsiyon ve Dizin)**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2014.

SOLAK, İbrahim, SAK, İzzet, **38 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili 1103-1104 /1692-1693 (Transkripsiyon ve Dizin)**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2014.

Şer’iyye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Haz. Ahmet Akgündüz C. 1, İstanbul, 1988.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Öşür”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 100-103.

TREADGOLD, Warren, **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997.

ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitapevi, Isparta 1998.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

ÜNAL, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Tımar Tevcihleri Mir-i Aşiret ve Cebelü Tımarları**, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2016.

TAŞ, Yasin, **Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)**, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019.

VEINSTEIN, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine” **Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

Mehmet BİLGİN*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

DEMİRKAPI VE DEMİRKAPILAR

ÖZET

Doğu Karadeniz sıradağları üzerinde bulunan ve Demirkapı ismini taşıyan altı geçit bölgesi var. Bu adlandırmalar tesadüfi değildir. Kaynaklarda ilk defa Orhun yazıtlarında rastladığımız Demirkapı adlandırmasına Türk Dünyası'nda yaygın bir şekilde rastlanması, konunun bir bütün olarak ele alınmasını gerektirir. Bunu açıklamak için, Özbekistan'da, Kafkasya'da ve Tuna nehri üzerinde Demirkapı ismini taşıyan, coğrafi ve tarihi bakımdan önemli olan üç noktayı seçtik. Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa'da mevcut ve tarihi ve coğrafi bakımdan ortak özelliklere sahip bu üç nokta da bir yol sistemi üzerinde, dar bir geçit noktası ve bu noktada bir kontrol sistemine sahiptir. Buradan hareketle Demirkapı ismini taşıyan diğer yerlerin, bu ismi almasının bir rastlantı olmadığını söyleyebiliriz. Bu isimlendirme geleneğinin sahibi Türkler ve Türk kültürü, bu bölgelerin tarihi arka planında önemli bir yer tutmaktadır. Bu arka plan bize, Demirkapı adlandırmasının, tarihin eski dönemlerinden bu yana, çok geniş coğrafyada etkin olmuş Türk kültürünün demir kazıkları olduğuna işaret eder. Bölgelerin günümüzdeki siyasi ve ekonomik durumuna rağmen, Demirkapı adlandırmasının

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetbilgin34@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9413-2869

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 26.02.2021- Makale kabul: 08.06.2021

Türkçeden sonra yerel dillere de çevrilerek devam etmesi ve benimsenmesi de bu arka planın bir tezahürüdür.

Anahtar Kelimeler: Demirkapı, Derbent, Vaskapu, Tuna, Kafkasya, Özbekistan, Doğu Karadeniz.

IRONGATE AND IRONGATES

ABSTRACT

On the Eastern Black Sea mountain range, there are six passes named Demirkapı (trans. Irongate). These names are not coincidental. The naming of Demirkapı, which we first came across in the Orhon Inscriptions, is widely seen in the Turkish World, hence this topic needs to be dealt with as a whole. To explain this, we have selected three geographically and historically significant locations named Demirkapı in Uzbekistan, in the Caucasus and on Danube River. These three locations in Central Asia, the Caucasus and Eastern Europe have historical and geographical common features: each is located at a narrow gateway point and has a control system on that point. In this respect, we can say that other places are not coincidentally named Demirkapı. Turks and Turkish culture, which is the source of this naming tradition, have an important place in the historical background of these regions. This background tells us that the naming of Demirkapı is the iron stakes of Turkish Culture, which has been active in a wide geography since the ancient periods of history. Despite the current political and economic situation of the regions, the continuation and adoption of Demirkapı name via translating it into local languages after Turkish is a manifestation of this background.

Key words: Demirkapı, Derbent, Vaskapu, Tuna, Kafkasya, Özbekistan, Doğu Karadeniz

Giriş

Demirkapı, demir ve kapı olarak iki kelimedenden oluşan bir isim. “Demir” bir metal. “kapı” ise mekanlara giriş ve çıkış için, cepheyi teşkil eden duvarda bırakılan bir boşluk. Ayrıca bu boşluğu açık ya da kapalı tutmak için kullanılan kapak ya da kanat. Bu kanat da bir aparat olarak “kapı” olarak adlandırıldığı için, Demirkapı günümüzde daha çok demirden yapılmış ya da demir ile berkitilmiş kapı şeklinde algılanır. Geçmişte kale, saray, mabet gibi büyük alanların kapıları demirden ya da demir kollarla takviyeli ahşap malzemeden yapıldığı için bu algı doğrudur. Fakat Demirkapı, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yer ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adlandırma, dar ve zor bir geçit/geçiş yeri, anlamına ilave olarak, bir bölgeden

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

diğer bölgeye geçişte sınır çizgisi¹ gibi ikincil bir anlamı daha içerir. Hatta bu noktalardaki bazı geçişlerden vergi alındığına dair tarihi kayıtlar da mevcuttur².

Demirkapı, yer adı olarak tüm Türk coğrafyasında³ olduğu gibi Anadolu’da da yaygın bir kullanıma sahiptir. Anadolu’da Demirkapı adını taşıyan en az 12 daimi meskûn yer ismi mevcuttur.⁴ Sadece Doğu Karadeniz bölgesinde Demirkapı adını taşıyan 6 adet köy bulunmaktadır. Bunların yanı sıra dağ, yayla ve geçit ismi olarak kullanımı da vardır.

Trabzon-Çaykara-Uzungöl’ün güneyine, Çaykara-Bayburt yolunun Doğu Karadeniz dağ silsilesini aştığı Doğu Karadeniz Dağlarını kuzey-güney istikametinde aşan Soğanlı Geçidi’nin doğusuna düşen Demirkapı dağı, Demirkapı köyü ve Demirkapı yaylasının bulunduğu bölge eski bir geçit bölgesidir.⁵

Tarihi kaynaklarda Demirkapı isminin, sadece coğrafi olarak dağları aşan bir yol üzerindeki bir geçit noktası değil, aynı zamanda bir sınır geçiş noktası olduğuna dair bazı bilgiler de vardır⁶. Bu çalışmamız da ele aldığımız üç Demirkapı bölgesinde de kurulan karakol

¹ Makedonyalı Büyük İskender’e (M.Ö. 336- 323) ait efsanede, düşmanı olan halkları (Yecuc, Mecüc) kurduğu bir demir kapı ile kilitlediği açıklanır. Bkz. Sergey M. Perevalov, **Alexander Kapısı: Efsanenin İlk Yüzyılları**, Doğu Avrupa’nın En Eski Devletleri: Malzemeler ve Yayınlar (DG) 1978-2003. **Antik ve Ortaçağ metinlerinde hayali gerçekler**, Moskova 2005, s. 173-180 Bkz, s. 173. Bu aynı zamanda sınır anlamı içerir. Ayrıca A. Zeki Velidi Togan; Çinli alim ve rahip Hiuyentsang’ın Termiz Demirkapı’sını Göktürklerle karşı bir sed ve hudut taşı olarak nitelendirdiğini söyler. Bkz. A. Z. Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihi’ne Giriş** 3. bs, İstanbul, 1981, s. 19.

² Kastilya Kralı 3. Hanri, mabeyincisi Rus Gonzales de Clavijo’yu Timur’a elçi olarak göndermişti. 21 Mayıs 1403 tarihinde hareket eden heyet Semerkant’da Timur’la görüşükten sonra geri döndü. Bu seyahatini kaleme alan Clavijo, seyahatnamesinde yolda geçiş için vergi ödediği yerleri de anlatmıştır. Bkz. Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor lan) Timur Nezdinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo’nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri**, (Terc. Ömer Rıza Doğrul, Sad. Kamil Donuk), İstanbul, 1993.

³ Bu coğrafyayı “Türk Coğrafyası” olarak adlandırmamız nedeni ele alınan diğer konularda da olabileceği gibi, konuyu bir bütün içinde görme ve anlayabilme çabasından öte bir anlam içermez ve başka anlamlar yüklemek sadece çarpıtma yapmak için söz konusu olabilir.

⁴ Bunların 7’si için bkz. T.C. İçişleri Bakanlığı, **Türkiye’de Meskûn Yereler Kılavuzu I**, Ankara, 1946 s.306 8 tanesi (bunların içinde 5 tanesi ilk bahsedilen 7 adede ilavedir). s. 398 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadiriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep Dahil)**, Ankara, 2013.

⁵ Bölgede araştırma yaparken, dağın zirvesinde bir ziyaret yeri olduğunu, buranın çevre köylüler tarafından ziyaret edildiğini, ziyaretçiler için bir mescit bulunduğunu öğrendik. Çevrede yaşayanlar tarafından; bu önemseme ve kutsallaştırma durumunun, zihinsel ve tarihsel bir arka plandan kaynaklandığı da şüphesizdir.

⁶ Bu konu için bkz. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**, İstanbul, 1998. Söz konusu eserde yer alan özellikle; “*Demir Kapı’ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük*” (s. 18) “*(Türk Halkının) Demir Kapı’ya Tanrı oğlu denilen dağlara (kadar) vardığı hiç yok imiş... O topraklara (Türk Halkını) ben Bilge Tonyukuk götürdüğüm için*” (s.19) ifadeleri, Demirkapı’nın sınır ve bir geçiş noktası anlamını düşündürmektedir.

ya da kalelerde, bölgeden geçiş emniyeti sağlandığı gibi emniyetli geçişten dolayı bir vergi de alındığı tarih kaynaklarında kayıtlıdır.⁷

Artvin'e bağlı Arhavi-Demirkapı Yaylası-Marsis Dağı bölgesinde, kaya üzerine çizilmiş resimlerinin bulunduğu alan, basında haber konusu olduğu zaman, bu bölgedeki Demirkapı'dan da haberim oldu. Kuzey Doğu ve Doğu Anadolu'dan, Tortum vadisi yolu ile gelip Çoruh vadisi boyunca bir duvar gibi yükselmiş Doğu Karadeniz Dağları'nın Marsis Tepesi yükseltisinin doğu yanında, Arhavi ile Yusufeli arasında bir geçiş noktası vardır. Bu geçiş, Salikvan Geçidi olarak bilinir. Marsis Dağı'nın güney-doğu bakanından çıkan ve Çoruh Nehrine kavuşan Altıparmak Deresi'nin oluşturduğu bir vadi, kayalık Marsis Tepesi'nin kuzey doğu yanındaki Salikvan Geçidi kuzeye Karadeniz'e ulaşan yollar için geçit verir.⁸ Günümüzde bile sadece yaya geçişlere imkân veren bu yolun, yaygın olarak kullanım tarihi oldukça eskidir.⁹

Salikvan Geçidi'nin kuzeyinde Arhavi-Marsis Tepe çizgisi üzerindeki Demirkapı yaylasında, kayalar üzerinde çizilmiş damga ve resimlerinin bulunduğu bir alan vardır. Bu alan geçidin ve yolun en az 6-7 bin yıl öncesinden bu yana bilinip kullanıldığını gösterir. Alanın diğer Demirkapı bölgelerine benzeyen bir diğer özelliği, kayaların içinden çıkan bir kaynak suyu ve çevresinde kayalarla kaplı alanın "Namazgah" olarak adlandırılmasıdır.¹⁰

Doğu Karadeniz'de, dağların kuzey bakanından güney bakanına geçiş noktaları bu iki noktadan ibaret değildir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde üçüncü Demirkapı'da; Türkiye Gürcistan sınırındaki Artvin-Şavşat-Demirkapı'dır. Sahildeki merkezlerden iç kesimlere uzanan yollar üzerindeki Demirkapı ismini taşıyan yerlere sahildeki Tirebolu ve Trabzon'dan, iç kesimlerdeki Erzincan ve Erzurum taraflarına giden yol üzerinde Gümüşhane-Torul'daki Demirkapı Köyünü ilave edebiliriz. Bu köy ve bölgedeki tarihi köprüler, manastır ve kiliseler, buradan geçen yolun Roma ve Bizans dönemindeki önemini göstermesi bakımından bölgeyi önemli kılan

⁷ Clavijo, Timur'un Semerkant'ın Demirkapı'sından ve Kafkaslardaki Derbent'ten geçişlerden vergi aldığını yazar. Bkz. Clavijo, **Age**, s.130.

⁸ Bu geçit, eski dönemlerde Tortum vadisinden gelen yolun Yusufeli bölgesinden Karadeniz sahillerine ulaştığı bir yol güzergahı üzerindedir.

⁹ 1877-78 savaşıdan sonra elviye-i selase kapsamında, Artvin Rus tarafında kalırken, bu günkü Yusufeli ilçesine ait topraklar da Osmanlı tarafında kalmıştı. Daha sonra Yusufeli adını alan Kiskim Nahiyesi, geleneksel olarak ilişkide bulunduğu Batum'a ulaşamaz, bağlı olduğu Batum Vilayeti'nden kalan yerlerle beraber, Lazistan Sancağı ile bağlı olduğu sancak merkezi olan Rize'ye ise fiziksel olarak erişmesi kısıtlı ve zor olmuştu. Merkezle haberleşme ve ulaşım ihtiyacı için önce pasaportla Rus toprağına geçme oradan Batum'a inip tekrar Osmanlı toprağına geçme gibi zor ve zahmetli bir yol mevcuttu. Bu nedenle nahiye eşrafı Erzurum Vilayetine bağlanmayı talep ediyordu. Eşraf ve ahalinin ısrarlı talebi ise nahiye yol inşası konusunda idi. Bu konuda bkz. Hamdi Özdiş, Coğrafyanın Azizliği Ya Da Sınırboyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914), **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 32, 2011, s. 169-185. Bugün haritalarda Salikvan Geçidi'nden aşan bir şose yol yapılmış ve ulaşımına açık durumda olduğu işaretlidir. Fakat bu yol gerçekte yapılmamıştır.

¹⁰ Buradan hareketle tarihi çizimlerin bulunduğu alanın bu şekilde dini kutsiyetini devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

kalıntılarıdır. Yine Trabzon-Akçaabat- Demirkapı Mahallesi, Rize-İkizdere-Demirkapı Köyü de benzer nitelikleri bakımında incelenmesi gereken noktalar arasındadır.

Tarihi kaynakların Orta Asya ve Kafkasya'daki iki Demirkapı'dan, geçenlerden vergi alındığına işaret etmesi, Doğu Karadeniz Dağları'ndaki bu noktaların sadece askeri amaçlı ulaşım için değil, aynı zamanda ticari kervanlar için de bir geçiş ve vergi ödeme noktası olabileceğini akla getirmektedir. Fakat bu konuda kesin bir söz söyleyebilmek için daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerektiği de malumdur.

Balkanlar'da, Tuna üzerindeki bir Demirkapı daha vardır. Tarihi Türk coğrafyasının batı yarısındaki bu 'Demirkapı'dan Osmanlı döneminde organize edilmiş bir palanga sistemi ile yılın her döneminde emniyetli geçiş sağlandığını ve geçişte para ödenmekte olduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹¹ Tuna Nehri yatağının en dar olduğu bu bölge, aynı zamanda buradan geçen gemiler için de bir soygun yeri idi. Bütün bunlar, bir arada değerlendirildiği zaman Demirkapı ismini taşıyan yerlerin dar ve zor bir geçiş noktası olması kadar, buralardan emniyetli geçişi sağlayan güçlerin de bir bedel talep etmesi gibi ikinci bir faktörü daha göz önüne almamızı gerektirir. Demirkapı adlandırmasının aynı zamanda sınır veya gümrük anlamı içerdiğinden bahsetmemizin bir nedeni de budur.

Coğrafi olarak birbirinden uzakta, farklı noktalarda, ilgisizmiş gibi duran ve Demirkapı ismini taşıyan yerlere ait bilgilerin, bir arada değerlendirilmesi durumunda bu adlandırma ile ilgili daha kapsamlı ve daha doğru bir görüşün şekilleneceği şüphesizdir. Bu yazı; Anadolu'nun bir bölgesindeki Demirkapı adını taşıyan yerlere dikkat çekip, geniş Türk coğrafyasında bulunan ve Demirkapı adını taşıyan yerlerden en önemli üç örneği, tarihi coğrafyanın konusu olarak ele alırken, bu adlandırmanın coğrafi özelliklerin yanı sıra, zihinsel ve tarihi arka planına, birkaç döneme ait verilerle birlikte değerlendirerek dikkati çekme çabasıdır. Ayrıca, Demirkapı ya da diğer bir ortak isim taşıyan tüm yerlerle ilgili, daha geniş ve de daha farklı bakış açılarıyla yeni çalışmalar yapacak, bu yerleri ortak coğrafi özellikleri, ortak kültürel ve tarihi arka planları bakımından ele alacak olan genç araştırmacıların önünde bir iz bırakmayı amaçlamaktadır.

Demirkapı ve Demirkapılar

Demirkapı yer ismini ve bu ismin zihinsel arka planı da dahil olmak üzere açıklamaya, en eski veri olarak eski Türk destanı olan Ergenekon'dan çıkış ile başlamak uygundur. Yaygın

¹¹ Bu konuda bkz. M. Emre Kılıçaslan, "XVII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Gırdaplar İdaresi", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 25, 2010, s. 59-76.

olarak bilindiği için özetleyelim. Türklerin güven içinde yaşadığı, Ergenekon adlı yurdun toprakları, nüfusun artması nedeniyle yetersiz duruma gelmişti. Bu yurttan ayrılıp çevreye yayılmaya, etrafı çepeçevre sarmış olan dağlar izin vermiyordu. Bir gün, bir demirci geldi ve çıkış için bir geçit bulunduğunu, bu geçidin dağları aşacağı noktadaki bölgenin demir madeninden oluştuğunu söyledi. Burasını eriterek, çıkış için yol açabileceğini söyleyerek işe koyuldu. Neticede, dağlardan atlar ve yüklü hayvanlarla geçebilecekleri genişlikte bir yol açılarak, Türklerin Ergenekon'dan çıkışı ve yeryüzüne yayılması sağlandı¹².

Destanda; Türklerin dünyaya yayılması, buna vasıta olan dar bir yolun, demir madeninin eritilmesiyle açılması ile çıkışa kapalı olan demir bir kapının açılması olarak ifade edilmiştir. Buradan hareketle ilk olarak geçit/çıkış veren bu noktaya Demirkapı denmiş olabileceğini belirtmek gerekir.

Destansı olarak açıklanan bu olayın geçtiği yerin neresi olduğuna dair bazı iddialar varsa da Türk bilim adamlarının Ergenekon Destanında geçen Orta Asya coğrafyasındaki bu yerin neresi olabileceği konusunda yaptığı çalışmaların henüz yetersiz olduğunu düşündüğüm için, şimdilik ifadesi ile bu konuya nokta koyuyorum. Ama dağlık bölgelerle çevrili bir bölgede, tıpkı Ergenekon'da olduğu gibi dar bir geçitten geçerek, yani sınır teşkil eden noktayı aşır oradan geniş bir alana yayılmaya izin veren dar geçitlere Demirkapı denmesinin zihinsel arka planının, bu destanda anlatılanlarla ilintili olduğunu söylenebilir.

Konuyu açıklamak için, Türklerin yayıldığı ve bir dönem hâkimiyet sürdüğü çok geniş bir coğrafyada, Demirkapı ismini taşıyan noktalarda daha geniş ve değişik kapsam ve amaçla çalışmalar yapılması gerektiğini takdir edersiniz.

“Türk Dünyası” olarak tanımladığımız ve değişik dönemlerde çeşitli Türk boylarının hâkimiyet kurdukları çok geniş coğrafyada, zihinsel bir gezinti yaptığımız zaman biri Türk dünyasının biri doğu, biri orta, biri de batı bölgesinde, tarihi ve coğrafi önemi büyük, üç tane Demirkapı'nın varlığından bahsedebiliriz. Bunlardan doğudaki Demirkapı'ya ait elimizdeki en eski yazılı bilgi, Orhon Nehri vadisindeki Tonyukuk (725/726) yazıtındadır. Bilge Kağan döneminde başkomutanlık ve vezirlik yapmış bulunan Tonyukuk'un bizzat diktiği toplam 35 satırlık yazıtta;

“Batıda İnci (Sir derya) ırmağı(nı) geçerek Demirkapı'ya kadar ordu sevk ettim. Tibet'e az kala durdum”¹³.

¹² Milli Destanlar ve bu konuda bkz. Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1983, s. 24-27.

¹³ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**, İstanbul, 1998, s.35.

Yazıtta bahsedilen Demirkapı'nın neresi olduğu konusu, araştırmacıları meşgul etmiştir. En son, Macar araştırmacı İmre Baskı, Demirkapı konulu çalışmalarında¹⁴ bu yerin Özbekistan'ın, Türkmenistan ve Afganistan sınırlarına yakın Semerkand'ı Balhal'a bağlayan yolda kayalık bir geçit olduğunu belirtmektedir¹⁵. Karaşehar ile Korla arasında yükselen dağa Korla Tağ denmektedir. Geçit vermez bu dağ çok dar bir geçitle aşılabilmektedir. Karaşehar'in batısındaki ülkelere bu dar geçit aşılarak gidilmekte ve geçidin Hunlar döneminden bu yana kullanıldığı kayıtlarda mevcuttur. Körüng de denilen dağın taşıdığı Korla ismi "ileriye doğru bakmak" olduğu da belirtilmiştir¹⁶.

Burası Özbekistan'da Baysun ilçesinde, Derbent köyü yakınındadır.¹⁷ Bu Demirkapı'dan bahseden bir başka kaynak ise Timur'a elçi olarak giden Clavijo dur. Clavijo geceyi nehrin kenarında geçirdikten sonra ertesi gün yüksek dağlara ulaştıklarını belirterek;

*"Arkamızdaki yüksek dağların geçidi gayet dardı O kadar ki, insan eliyle oyulmuş gibiydi. İki tarafı duvar gibi dimdik yükseliyordu. Yol dümdüzdü" diye yazarak geçidi tanımlar ve Yakındaki tepelerin ortasında bir köy vardı. Buraya, Demirkapı diyorlar" diye yazar ve devam eder. "Bu dağlarda bundan başka yol yoktur. Onun için bu dağlar Semerkant'ın en emin bekçisidir. Hindistan'dan yahut Afganistan'dan gelenlerin hepsi buradan geçerek Semerkant'a varabilirler. Semerkant'tan çıkanlar da Hindistan'a başka bir yoldan gidemezler. Bu Demirkapı'nın tek hâkimi Timur'dur. Hindistan'dan gelen bütün tacirler buradan geçtikleri için, bunlardan alınan vergi önemli bir gelir kaynağı oluşturuyor"*¹⁸

Geçitten geçen kervanlardan vergi alındığını, belirten Clavijo, Timur'un Hazar Denizi'nin batı yanındaki Demirkapı'ya da hâkim olduğunu ve buradan geçenlerden de vergi alındığını belirtir. Daha da enteresani, her iki Demirkapı'nın şu şekilde mukayesesini yapar.

*"Semerkant'ın Demirkapı'sından büyük gelir sağlayan Timur, Derbent kapısından da aynı ölçüde gelir sahibi olmaktadır"*¹⁹.

Bölge'de Timurkapı / Demirkapı şeklinde Timur'un adı ile anılan bir Demirkapı daha vardır. Bu kapı Özbekistan'ın Semerkant şehrinden Cizzak şehrine giden kara ve demiryolunun geçmiş olduğu Timur'un Kapısı olarak ta bilinen geçittir. Zarafşan Dağları üzerindeki bu geçit

¹⁴ İmre Baskı, **Csagırcsa Török és magyar névtani tanulmányok 1981-2006**, Karcag, 2007, s. 30-59; İmre Baskı, "Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)", **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: 9-15 Nisan 2006**, (Ed. Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin), İzmir, 2006, s.73-88.

¹⁵ Baskı, **Demirkapılar**, s.79

¹⁶ Kürşat Yıldırım, **Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası (MÖ III.-MS X. Yüzyıl)**, İstanbul, 2016, s.164.

¹⁷ [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_\(Узбекистан\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_(Узбекистан)) E. Tarihi: 08.12.2020.

¹⁸ Clavijo, **a.g.e.**, s.130.

¹⁹ Clavijo, **a.g.e.**, s.130.

Timur'un Orta Asya'nın diğer bölgelerine seferinde, geçidi savunan çok sayıdaki askerin öldüğü bir yerdir. Bu geçitteki kayalar üzerinde Farsça bir yazıtlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Uluğbeğ'in 1425 de Moğollar üzerine yaptığı seferden dönüşüne, diğeri ise 1571 de Şeybanilerden II. Abdullah Han hakkındadır.²⁰

Bölgenin güneyinde Türkmenistan'ın sınırına yakın bir bölgede Kızılelma ismini taşıyan bir yerleşimin bulunması, komşu Türkmenistan'ın Lebap Vilayeti'nin batısında Daşoğuz/Dışoğuz Vilayeti ve onun da batısındaki Balkan Vilayeti isimleri; Türklere ait mit, efsane ve destanlarda bahsi geçen yer isimleri bakımından bölgeyi ilginç kılmaktadır. Ayrıca Özbekistan'daki Aydar/Ayder gölü ve Türkmenistan'daki Sarıkamış Gölü yer ismi olarak Türkiye'de benzerlerine rastlayabileceğimiz isimlerdendir.

Türk coğrafyasının orta kısmındaki Kafkaslarda yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunan kalıntılara göre, bölgede insan yerleşimi M.Ö. 7 bin yıl öncesine dayanmaktadır²¹. Kafkas sıradağlarının sırtları, insan geçişlerine bile sayılı noktalarda izin verir²². Bu yerler de insanların sadece yaya veya hayvanlarla birlikte ve mevsimsel olarak geçebildikleri doğal geçitlerdir. İnsan geçişlerine izin veren bu noktalardaki pratik geçişlerin yanı sıra stratejik amaçlı geçişler de ancak mevsimsel ve uygun hava şartları dönemlerinde olabilirdi. Kafkas dağ sıraları üzerinden toplam sayıları 9 kadar olan, fakat 3'ü dışında sadece yerel geçişler için kullanılmaya uygun bazı geçiş noktaları bulunmaktadır²³. Arkeolojik çalışmalar eski kavimlerin geçişleri için elverişli olan 3 geçidin eski dönemlerden itibaren kullanıldığını ortaya koymaktadır. Pratik geçişlerin yanı sıra askeri, ticari ve göç gibi stratejik amaçlar için kullanımının da söz konusu olduğunu bu geçitlerden herhangi biri bile medeniyetin gelişiminde büyük rol oynamıştır.

Bunların bazıları Rusların Kafkasya'yı istilası esnasında, istilasından sonra ve Kuzey Kafkasya'da karşılaştığı direniş savaşlarında kullanılmak üzere, askeri amaçlı alternatif yol olarak imar edilmiştir²⁴. Bu yollardan tarihi kullanım bakımından en önemlilerinden biri, günümüzde Sohum Askeri yolu²⁵ olarak da bilinen Kafkas Dağlarını aşır Karadeniz sahiline

²⁰ <http://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/monuments/timur-gates/#information> E. Tarihi 11 Mayıs 2021.

²¹ Oktay Özgül, Nezahat Ceylan, "Eskiçağlarda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", **Akademik Tarihsel Düşünce Dergisi**, C.IV, S.13. Aralık 2017, s. 28-29.

²² Kafkas Dağlarını bu tür geçitlerle aşan 8 doğal geçiş ve bunlara bağlı yollar vardır. Bu geçişler: 1) Krestovy, 2) Roksky, 3) Mamison, 4) Dyk Tau, 5) Chiper Azau, 6) Bassa, 7) Donguz Orun, 8) Klukhorsk.

²³ Efremov Yuri Vasilievich, Alexey Shelyuk, Alena Aleksandrovna Aksenova, "Kafkasya Geçitleri: Pratik ve Stratejik Amaçlarla Kullanılması", **Jeoloji, Coğrafya ve Küresel Enerji**, C.3, S.46, 2012, s.170-179.(Rusça)

²⁴ Vasilievich, Shelyuk Aksenova, **a.g.m.**, s.176.

²⁵ Vasilievich, Shelyuk Aksenova, **a.g.m.**, s.177. Sohum Askeri Yolu, Çerkessk (Karaçay-Çerkes) ve Sohum (Abhazya) şehirlerini birbirine bağlayan Ana Kafkas sırtı boyunca uzanan yolun adıdır. Ana geçiş

ulaşıp burada Dioskurias gibi tarihi ticaret sitelerinin kurulmasına vesile olmuş ve tarihi İpek Yolunun kuzey kolu olarak Karadeniz'e bağlanan bir varyantıdır²⁶.

Günümüzde, Rusya'ya bağlı Karaçay-Çerkesya Cumhuriyeti'nin, Adigey Cumhuriyeti'nin, Krasnodar ve Apsheronsky bölgelerinin idari olarak bulunduğu batı Kafkasya topraklarında, antik çağlardan beri kullanılan ve Kafkas Dağlarını aşarak Karadeniz'e giden yol Zelenchuk vadisi boyunca modern Arkhyz üzerinden ve daha sonra Laba nehrinin beslediği Phiya geçidinden (günümüz Çeçen-İnguşetya toprakları) Sancharo'dan Pskhu'ya ve son olarak Dou geçidinden Gumista vadisine geçerek, Kafkas Dağlarını geçen bu yol Dioskurus/Sohum'da Karadeniz'e ulaşır.

Sohum'da Karadeniz'e bağlanan bu yolun durumu çok sayıda arkeolojik araştırma ve eski çağa ait tarih kaynakları tarafından da kanıtlanmaktadır. Buralarda yapılan bazı araştırmalarda elde edilen bulgulardan²⁷ Kimmerleri takip ederek Kafkasya'dan güneye inen İskitlerin bu eski yolları kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sayıları çok az olan bu geçiş yollarının kullanıldığına dair eski çağa ait yazılı kaynaklarda da bu konuda kayıtlar mevcuttur. Bu eski yol ve geçitler boyunca yerleşim yerleri, tapınak ve kale kalıntıları bu yolun önemini kanıtlar.

Kimmerleri takip ederek Kafkasya'yı geçen İskitlerin kuzey Kafkasya'dan gelen istilaları, ardından özellikle atlılarının savaş sanatı ile ayırt edilen Sarmatlar, Alanlar ve Hun orduları bu topraklardan geçerek batı Kafkasya'yı ele geçirdiler. Daha sonraki yüzyıllarda Avarlar, Hazarlar, Kumanlar da bu yolu kullandılar. Günümüzde Sohum Askeri Yolu'nun da kullandığı bu eski güzergâhın, eski çağlardan beri kervan yolu olarak bilinen bir kısmına "Türk yolu" denirdi²⁸.

Ruslar tarafından 1858 yılında inşasına başlanan ve tekerlekli araç trafiğine uygun olarak 1888 yılında tamamlanan ve Kafkasya'da alternatif bir yol olarak yeniden inşasına karar verilen doğal bir geçit daha vardır. Mamison geçidi olarak bilinen bu geçitten geçen yol kuzey-güney

olarak Klukhorsky geçidini kullanır. Stratejik amaçla inşa edilen bu yolun inşasına 1894 de başlanmış, 1903 de tamamlanmıştır). Yol Sohum ve Çerkesk (o zaman ki adıyla Battal Paşa/Battalpashinskaya) II. Dünya Savaşı esnasında 1942 yılında Almanlar bu yolu kullanarak Kafkasya'daki petrol kaynaklarını ele geçirmek amacıyla Kafkasya'nın içlerine girmiştir.

²⁶ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.177. *Karadeniz'in doğu sahillerindeki diğer önemli tarihi-ticaret merkezlerini Batus (Batum), Phasis (Poti), Dioscuria (Sohum), Gionos (Ochamchira), Pitius (Pitsunda), Triglyph (Gagra), Bata (Novorossisk), Gorgippia (Anapa) olarak sıralayabiliriz.*

²⁷ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.173, *Beloi vadisi boyunca Belorechensky (Shetlibsky) ve Çerkes geçitlerinden geçen bu yolun geçit bölgesinde yapılan araştırmalarda elde edilen arkeolojik buluntulardan bunun MÖ 2. bin yılın sonunda olduğunu görülür.*

²⁸ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.177.

Osetyayı birbirine bağlar. Kafkasların aşılmasına izin veren bu geçit ve güzergah, Rusların inşa ettiği Osetya Askeri Yolu'nun²⁹ da güzergahıdır.

Kafkasya'nın sayılı geçiş noktalarında biri olarak bilinen üçüncü geçiş noktası Darial/Daryol adını taşır. Eski çağ kaynaklarından Strabon ve Pliny'de bahsedilen bir geçit ve yolun güzergâhı, kuzeyde Hazar'a dökülen Terek Nehri'nin bir vadisi boyunca yükselir, Darial Boğazı boyunca Rocky Sırtı'nı geçer ve Krestov (Jvari) geçişi ve ünlü Darial Boğazı'ndan geçer. Konu ile ilgili yakın döneme ait tüm kaynaklarda, Daryal kelimesini Gürcüce, Ermenice, Farsça, Arapça etimolojisini yapmaya çalışır. Farsça'ya bağlayanlar; "Daryal/Darial" ismini Dar-i-Alānān-Alanların Kapısı olarak açıklarlar ama Türkçe "Dar-yol"dan kaynaklanan bir etimolojik açıklamayı nedense dikkate almazlar. Rus birlikleri tarafından ilk defa 1769'da kullanılan Vladikafkas-Tiflis arasındaki yaklaşık 212 km uzunluğundaki bu yolun Gürcistan Askeri Yolu³⁰ olarak inşasına 1783'de başlanmış, 1799'da tamamlanıp hizmet vermeye başlamıştır.

Batıdan yükselen bir güç olarak Roma'nın İmparatoru Tiberius'un (M.Ö. 42 - M.S. 39) Roma'da ordu komutanı ve imparator olarak yükseldiği dönemde, Romanın doğrudan karşısında savaştığı düşmanlarının arkasındaki coğrafyada olan İskitlerle müttefik olduğunu ve İskitlerin Kafkasya'ya olan akınları ile ilgilenmiş olması da ihtimallerden uzak değildir. Ama Trajan (M.S. 98-117) zamanında Roma Ordularının XII Fulminata Legionu'nun Derbent'e ulaştığını ve bu geçidin kuzeyden gelecek Alan ve Sarmat saldırılarına karşı tutulduğunu³¹, ayrıca Azerbaycan'da Hazar Denizine yakın Gobustan Milli Parkı yakınlarında Roma ordusundan Legio XII Fulminata'ya bağlı bir birliğe ait yazıtın Roma askerlerinin doğuda ulaştığı en uç noktayı gösterdiğini biliyoruz.³²

Kafkaslarda, kuzey-güney istikametinde daha kolay geçilebilen ve bu nedenle de daha ciddi kontrol altında tutulan bir geçit daha vardır. Bugün Dağıstan topraklarında, Kafkas Dağları ile Hazar Denizi arasındaki kıyı şeridinin 3 km genişliğine kadar daraldığı bir bölgede bulunan

²⁹ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.17.

³⁰ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s. 176-177. Gürcistan Askeri Yolu: Bu Geçiş Bölgesinin Orta ve Güney Kesimleri Üzerinde Osetler Yaşarlar. Bu Geçit Kafkasya'yı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönlere İki Ana Parçaya Ayırır. Gürcistan'ın Rusya'ya Bağlanması Sonra Bu Geçidin Önemi Daha Da Büyümüştür. Kafkasya'yı Ele Geçirmek İsteyen Rusya İçin, Gürcistan ile İrtibatı Sürekli Açık Tutmak ve Hem De Batı Kafkasya'daki Çerkesler ve Abazalar İle Doğu Kafkasya'daki Çeçenler Ve Dağıstanlılar Arasındaki İş Birliğini Keskme Açısından Hayati Bir Önem Taşır.

³¹ A. A. Ostakyu, V. İlyushin, **Roma'nın Orta Doğudaki dış politikasının merkez üssü Kafkasya (m.ö. I. Yüzyıl- M.S. III. yüzyıl)**, Pyatigorsk, 2012, s. 151.

³² Zaur Hasanov, The Causasus And Albania At The Turn Of The İst Millenium Bc; İn The Context Of Relations With The Roman Empire And The Sarmatians. **Conference Roman Transcaucasia – The Impact Of İmperial Neighborhood**, Warsaw 12-14 june 2019, s. 6.

bu geçit Derbent olarak bilinmektedir. Kafkaslardaki Derbent geçidi en tarihte iyi bilinen bir geçittir.

Derbent tepesinde yapılan arkeolojik çalışmalarda buradaki en eski yerleşimi M.Ö. 4-2.bin yılları arasında tarihlendiği gibi buradaki yerleşimin Kür-Aras kültürünün en eski yerleşimi olarak yorumlamaktadır. İlk tahkimatlar M.Ö. 8-7. Yy kadar indirilmektedir. Bu da Kimmer akınları döneminde bu geçidin güneyde yerleşik şehirlere sahip devletler tarafından kuzeyden gelen göçebe akınlarına karşı kapatılmaya çalışıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu geçidin kontrolü ilk otokton kültürler tarafından yapıldığı ve daha sonra burası, Med, Pers, Part ve daha sonra Sasaniler gibi komşu İran imparatorlukları, İskender, Selevukoslar, Roma gibi batıdan gelen emperyal güçler tarafından, topraklarının güvenliği için el konulup tahkim edildiği de tarihi bilgiler ve buluntularla ortaya konmuştur.³³

Hazar'ın denizinin su seviyesi yüksek olduğu için bugün Narinkale'nin inşa edildiği yerde mevcut bir kale ile önemli oranda deniz suyunun kapladığı alan kontrol edilebilmekteydi. Bu dönemde Aral gölü ile Hazar Denizi arasında bağlantı mevcut olup, bunun sağladığı imkânla su yolu kullanılarak, Maverayunnehir bölgesi ile Kafkasya sahilleri arasında su yolu ile ticari ilişki kurulabilmekteydi. Fakat daha sonra suların çekilmesi kale ile deniz arasında geçit veren bir şerit oluşmuş ve bu şerit tepedeki Narin kaleden denize doğru birbirine paralel olarak uzanan iki büyük sur vasıtası ile kesilmiş ve tamamen kontrol altına alınmıştır.

Kafkasya dağları, kuzeyden-güneye, güneyden kuzeye geçişleri kesen bir zincir gibidir. Bu durum Yaşlı Pliny örneğinde olduğu gibi eski çağ yazarları tarafından bilinmektedir³⁴. Ayrıca bu geçitlerin çıkış noktasını güneyden kontrol altında bulunduran küçük krallıklar, zaman zaman üzerlerine gelen büyük güçlere karşı, kuzeydeki kavimleri yardıma çağırarak bu geçitlerden geçen kuvvetleri düşmanlarının topraklarına yönlendirmekteydi.

³³ E. Sauer, L. Chologauri, D. Naskidashvili, The Caspian Gates, **World Archeology**, S:80, November-2016, s.19-24.

³⁴ Yaşlı Pliny; "Birçok kişi tarafından yanlışlıkla Hazar Geçidi olarak adlandırılan bu yerde, aniden yükselen dağlar, muazzam bir doğa eseri olarak bir zincir gibi bölüyor. Bu noktada, demirle kaplı kırımlardan yapılmış kapılar bulunurken, ortasından son derece iğrenç bir koku yayan bir akarsu akar. Bu tarafında, adı Kumanya olan ve ötesinde uzanan sayısız kabilenin geçişini engellemek amacıyla bir kaya üzerine dikilmiş bir kale tarafından geçişler kontrol ediliyor. Bu noktada, yaşanabilir dünyanın ikiye bölündüğünü görebiliriz" diye yazarken editörleri; Kafkasya'da dağ zinciri üzerinde, her ikisi de kadim insanların bildiği iki ana geçit var. Birincisi, kuzeydoğu istikametinde uzanan dağ sırasının en doğu ucunda, bu günkü Derbend ile Hazar Denizi arasındadır. Buna "Alban "ve bazen de " Hazar geçidi", "Alban "veya" Hazar Kapıları "deniyordu. "Neredeyse Kafkas Dağları silsilesinin merkezinde bulunan diğeri, Bugünkü Daryal geçidiyle aynı olan "Kafkasya" veya "Sarmatya Geçidi" olarak adlandırıldı. Diye açıklama yapmaktadır. Bkz. Yaşlı Pliny, **Natural History of Pliny C. II**, John Bostock ve H.T. Riley (Çev. ve Ed.) London,1855, s. 21. Fakat Pliny'in bahsettiği bu yerin İran'da Tahran'ın 70 km yakınlarında bir geçit olduğunu iddia edenler de vardır.

Kuzeyden güneye inenler genellikle, Türk menşeli ya da onların organizasyonu ile bölgeye sevk edilmiş kavimlerdi. En yaygın bilinenleri Kimmer, İskit, Hun, Sarmat, Sabir, Avar, Ogur ya da Bulgar, Hazar, Peçenek, Macar ve Kumanlardır. Bu kavimler çoğu kez güneye indikten sonra, Güney Kafkasya, Kudüs bölgesine kadar Ortadoğu ve Anadolu'nun her bölgesinde dağılmış, yerleşmişler veya tekrar kuzeye çıkmamışlardır³⁵. Bunlar Gürcü Kaynaklarında Buntürkler olarak anılan topluluğun³⁶ takipçileridir. Kuzeyden inerek, Güney Kafkasya ve çevre ülkelere yayılmış yerleşmişlerdir.

Hazar'ın batı sahilindeki Demirkapı'nın ve dar boğazlardan geçen Aragavi / Darial / Daryol geçidinin aynı zamanda Farsça Daruband / Derbent şeklinde adlandırılması gibi Kafkas Demirkapılarının aynı zamanda Türk, Hun, Alan, Hazar kapıları olarak anılmalarının tarihsel arka planı da budur. Birisi güneydeki emperyal güç olan Pers, Roma, Araplar ile kuzeyin sürekli hâkim gücü olmuş Türk kavimlerinin kültürel mirasıdır.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerin kuzeye açılmasını sağlayan bu geçitler ve onun etrafında anlatılan efsanevi hikayeler dini metinlerde de yer almıştır. Sadece kuzeyde yükselen göçebe kavimlerin değil yerleşik İmparatorluklar için de önem taşımıştır.

Göktürk Yazıtlarında yer alan; *“(Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin hakanına tâbi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler; batıda Demirkapı'ya kadar sefer edivermişler”*.³⁷ ve *“batıda Demir Kapıya kadar sefer ettik”*³⁸. Burada geçen “batıda Demirkapı” ifadeleri üzerinde ayrıca düşünmek gerek. Ama öncelikle Demirkapı adlandırmasının, Türkçede yerleşik eski kullanımı olan ve zengin içerik sahibi bir adlandırma olması, sonra belirli bir aşım, çıkış noktası olduğunun zihinlerde mevcut ve hatırlatma vesilesi olarak kullanıldığına dikkat çekmek lazım.

Orta Asya'da ve Kafkaslardaki Demirkapı geçitleri, daha batıda bir Demirkapı aramamızın da nedenidir. Asya'nın ortasından yüzümüzü batıya çevirdiğimiz zaman, batıdaki Demirkapı'nın, Türk Dünyası coğrafyasının batı sınırlarına yakın bir yerde olması mümkün

³⁵ Bu kavimlerin Doğu Karadeniz bölgesinde bıraktıkları izlere dair bkz. Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz/ Tarih Kültür İnsan**, Serander yayınları, İstanbul, 2017. Ayrıca Ermeni ve Gürcü kaynaklarına dayanarak Fahrettin Kırzioğlu'nun Kars bölgesine ve Toroslara Vanand olarak anılan Vlendur Bulgar Vundların yerleşmesini açıklaması

³⁶ Gürcü kaynaklarında, tarih öncesi dönemlerde Gürcistan'a Kur Nehri boyunca dört şehir ve köylerinde yerleşmiş Buntürkler olarak anılan bir kavimden bahsedilmektedir. Daha sonra Kıpçak olarak da olarak anılan bu topluluk İskender zamanında Doğu Gürcistan'da Kartvellerle birlikte yaşamaktaydı. Bkz. Jost Gippert, The “Bun-Turks” in Ancient Georgia, Uwe Blaing, Victoria Arakelova and Matthias Weinreich (Eds.) **Studies on Iran and The Caucaus In Honour of Garnik Asatrian**, Leiden/Boston 2015, bkz. s. 25-43.

³⁷ Tekin, **a.g.e.**, s.41.

³⁸ Tekin, **a.g.e.**, s.43.

olduğunu ön görebiliriz. Çünkü Karadeniz'in kuzeyindeki ovalar, tarihin en eski dönemlerinden bu yana Türk kavimlerine hep açıktı. Daha batıda ve dağlık bölgeler ise bu bakımdan yeterince araştırılmamıştı.

Türk kavimlerinin batıya doğru göçleri nedeniyle tarihin eski dönemlerinden bu yana, bir kol Balkanlardan güneye inerken, bir kol da Doğu Avrupa üzerinden, Orta Avrupa'ya kadar uzanan bir sahaya yayılmıştı. Türk kavimlerinin değişik parçaları oralarda yerleşmiş ve o topraklarda imparatorluklar kurmuştur. Bu geniş coğrafyanın tarihi bir katmanını Türk kavimleri teşkil etmektedir. Bu nedenle Türk Dünyası³⁹ olarak adlandırdığımız bu çok geniş coğrafyada, bugün dahi Türklere ait çok zengin kalıntı ve buluntular mevcuttur.

Nitekim Baskı İmre, Demirkapı/Vaskapuk adlı çalışmasında⁴⁰ Doğu Avrupa'da sayı ve yaygınlık olarak, Anadolu'da bulunan Demirkapı adlandırmaları aratmayacak kadar Demirkapı adı taşıyan yerlerin varlığına işaret etmektedir⁴¹.

Batı'da Demirkapı adını taşıyan ve doğudakiler kadar iyi bilinen en önemli geçit, Tuna Nehri'nin, Güney Karpat sıradağlarının içinden geçtiği dar bir boğazlardan oluşan bölgededir. Bu boğaza, Türk İmparatorluğu olarak en son hâkim olan Osmanlılar da diğer Türk imparatorlukları gibi Demirkapı olarak adlandırmıştır. Tüm Türk İmparatorluklarının kurucularının Orta Asya kökenli olduğunu düşünürsek bu adlandırmayı ilk defa Osmanlıların yaptığını kabul edemeyiz. Çünkü bu çok sık bir iddia ve ancak bir çarpıtma ile mümkün olabilir. Bu adlandırma veya tanımlama, Ergenekon'dan çıkış destanındaki dağ eritme ile oluşturulmuş dar bir geçitten yol açarak çıkma ve yayılma motifi, hafıza genlerinde bulunmuş ve en erken dönemlerde bu geçidi görmüş, bu bölgede yerleşip imparatorluk kurmuş olan herhangi bir Türk kavmi tarafından da yapılmış olabilir.

Türklerle müşterekliği ve kaynaşması olan Macarların da Demir ve Kapı olarak iki kelimedenden oluşan Türkçe adlandırmayı, Macarca karşılığı olan Vaskapuk⁴² şeklinde kullanması, bunu düşünmemizin nedenleri arasındadır. Bu tercümeyi yapabilmek için Macarların, Macarcaya çevirdikleri Demirkapı kelimesini duymuş olmaları, içine saklanmış anlamları da bilmiş olmaları diğer tüm iddialardan daha gerçektir.

³⁹ Türk Dünyası adlandırması Tarihsel ve kültürel konuların bir bütün içinde açıklama çabasının ötesinde bir anlam yüklememek lazımdır. Bu ve benzeri kavramları bilimsel anlamları dışında kullanmak ancak bir dizi çarpıtma ile mümkün olabilir.

⁴⁰ İmre Baskı, "Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)" *Turkish Studies*, C. 2, S. 2, Spring-2007, s.73-88.

⁴¹ Baskı, *agm*, 2007, s.85-88.

⁴² Macarca; Vas=Demir, Kapuk=Kapı

Batı'daki Demirkapılar bölgesi, Tuna Nehri'nin Orta Tuna kısmında, bugünkü Romanya ile Sırbistan devletleri arasında siyasi sınır bölgesinin doğu kısmında, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan sınırlarının kavuştuğu noktanın kuzey batısındadır. Bu yer; Tuna'nın, Karpat sıradağlarını geçerek, Batı Romanya Karpatları ile Sırbistan Karpatlarını, doğal olarak birbirinden ayırdığı yaklaşık 230 km uzunluğundaki bir bölümünün bulunduğu coğrafi alanın, Tuna nehrinin kavis çizdiği bölgede olan 134 km lik kısmındadır. Demirkapılar ismi Romanya'nın Orşova ve Drobeta-Turnu Severin ve Büyükada arasındaki girdaplar bölgesini kapsar⁴³. Bu bölgenin önemini anlayabilmek için bazı coğrafi özelliklerini de bilmek gerekir.

Seyahatine; Almanya'nın içlerinden başlayan Tuna Nehri, bazen 1500 metreye varan geniş bir alandan akar. Bahsedilen bölgede ise genişliği 70 metreye kadar düşer ve iki tarafı yalçın kayalık dar bir boğazdan geçer. Demirkapılar, coğrafi olarak Aşağı Tuna bölgesi ile Orta Tuna bölgesini birbirinden ayırır⁴⁴. Coğrafi kaynaklarda, girdaplar bölgesi⁴⁵ olarak tanımlanan bu bölgeden sonra nehrin akışının nispeten daha sakin ve nehir üstü ulaşımına da uygun olduğu belirtilir.

Tuna nehri, kışın donar ve Mayıs-Kasım aylarında ulaşımına elverişli olur. Bu dönem de bir dönem su seviyesi yükselir ve akıntı hızlanır. Bir dönem de su seviyesi alçalır. İşte bu dönemde, Tuna Nehri'nin akış alanının Demirkapılar bölgesinde daraldığı boğazda irili ufaklı kayalar su yüzünden görünür duruma gelir. Bu kayaların bazıları hamam kubbesi büyüklüğündedir. Yani doğal bir bariyer. Suyun iyice azaldığı dönemde, çevik bir gencin kayadan kayaya zıplayarak karşı tarafa geçebildiği durumların olduğu da söz konusudur⁴⁶.

Demir Kapıların bulunduğu yer, önemli stratejik bir geçiş olduğu kadar önemli bir tarihsel merkezdir. En eski çağlardan beri iskân izlerine rastlanan ve Doğu-Batı geçişini sağlayan çok stratejik bir yerdir⁴⁷.

Yunanlı kaynaklar bu bölgeyi Getae olarak anar. Eskiçağ dönemi kaynaklarından olan Strabon, bu bölgeyi doğu ile batının ayrıldığı nokta olarak; "Getae, doğuya doğru Pontus'a

⁴³ Clive Bonsall, Vasilie Boroneant, Ivana Radovanoviç, "Introduction", **The Iron Gates in Prehistory: New Perspectives** (1-7), Ed. Clive Bonsall, Vasilie Boroneant, Ivana Radovanoviç, Oxford, 2008, s.1.

⁴⁴ Bonsall, Boroneant, Radovanoviç, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁵ M. Emre Kılıçaslan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demir kapısı ve Girdaplar İdaresi", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 25, Bahar-2010, s. 59-76.

⁴⁶ Filiz Yıldırım, **18. Yüzyılda Tuna nehri Donanması (1711-1792)**, Doktora Tezi, Elazığ, 2016, s.147-148.

⁴⁷ Bonsall, Boroneant, Radovanoviç, **a.g.e.**, s. 1-2.

(Karadeniz) kadar olan bölgede yaşarken, batıda Istros'un (Tuna) kaynaklarının bulunduğu topraklara kadar olan bölge de Dacialılar tarafından işgal edildi"⁴⁸ diye anlatır.

Roma'yı en geniş sınırlarına ulaştıran Trajan (MS 98-117) dönemindeki Dacya savaşları (101-106) sonunda, Romalılar Dacya Krallığını yıkarak bölgeyi ve bölgedeki altın madenlerini ele geçirerek zenginleştiler. Oraştie bölgesinde, savunma sisteminin oluşturduğu kale ve kuleler, inşa ettiren Trajan; Turnu-Sever'in noktasında bir de köprü inşa ettirmiş ve bu noktada nehrin iki kenarında da yalçın kayaları keserek bir de yol yapmıştı. Fakat bu köprü, halefi olan Hadrianus (117-138) döneminde, kuzey kavimlerinin akınlarına karşı tedbir olarak yıkılmıştır. Roma'nın, sınır bölgesinde Tuna'nın sol yanında inşa ettiği surlar ve buralarda konuşlandırılan ordu, ilerideki toprakları fetih amacı ile değil, Tuna suyolunun ve güvenli kullanımını sağlamak amaçlıydı. Çünkü Tuna Su Yolu, aynı zamanda Avrupa içlerinden Karadeniz'e çok hızlı ulaşım imkânı sağlıyordu.

Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, Demirkapı bölgesindeki girdaplar Tuna üzerindeki ulaşımı kesmekte idi. Fakat Tuna Nehri Osmanlılar için çok önemli idi. Nehri su yolu olarak kullanarak hem elindeki bölgede hâkimiyetini hem de komşu bölgelere yayılmasını daha kolay sürdürebilecekti. Bu tespitle Osmanlı'nın Tuna üzerinde hareket edebilecek altı düz gemi tiplerinden oluşan bir donanma inşa ettirmişti⁴⁹. Tuna Donanması ya da ince Donanma denilen bu kuvvetin organizasyonu için iki kaptanlık kurdu. Bu kaptanlardan birisi Tuna Nehrinin ağzından Vidin'e kadar, ikincisi ise Vidin'den Budin'e kadar olan bölgeden sorumluydu. Daha sonra kaptanlık sayısı üçe çıkartılarak sorumluluk sahaları yeniden belirlendi⁵⁰.

Osmanlı, Demirkapıların Tuna üzerindeki ulaşım ve savunmada önemini iyi kavradığı için bu bölgede özel bir idari düzen tanzim eder. Daha doğrusu, önceden kullanıldığını bildiği usulü kendi sistemine göre yeniden organize eder. Bölgede nehir yatağı daraldığı için suyun akışı hızlanmış ve burada oluşan girdapları aşmakla görevlilerin organizasyonunun "Girdap

⁴⁸ Aurel Rustoiu, Iosif Vasile Ferencz, "Burebista At The Banat's Danube Archaeological And Historical Data Regarding The Evolution Of Settlements In The Iron Gates Region In The 1st Century BC", **Banatica**, S.28, 2018, (123-149), s.123,128-129. Dacialılar ve Getae, aynı dili konuşan halklar için kullanılıyor.

⁴⁹ Filiz Yıldırım, **Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18.yy)**, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s.45.

⁵⁰ Ayşe Karapınar, "Osmanlı Hakimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları", **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı – 1**, Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan, 2016, (472-520), s.477.

Ağalığı” adı altında kurduğu kuruma vermişti. Bölgede Demirkapı, İnlik⁵¹ ve Tahtalı adlı üç adet girdap mevcuttu⁵².

Ortak İnlik Girdabı, nehir yatağının en dar olduğu yerde idi. Burada nehirden nakliye yapan taşıtları soyan haydutlar da barındığı için bölge “in” kelimesinden türemiş İnlik olarak adlandırılmıştı. En batıda Demirkapı ve en doğuda ise Tahtalı girdapları bulunurdu. Buralarda gemiler yüklerini yardımcı gemilere taksim ederek hafifletmek ve kılavuz kaptan almak durumundaydılar. Sonra gemilere ip bağlanarak karada bulunan ve “cerahor” denen ve günlük yevmiye alan görevli, işçiler tarafından çekilirlerdi⁵³. Görevleri, gemileri iplerle kontrol altına alıp, akıntı tarafından sürüklenip kayalara çarpmasını önlemek idi.

Tarihsel durumunu açıkladığımız bu yerlerin benzerleri gibi Kapı ya da Demir olarak adlandırılması ise bizim Anadolu’nun birçok yerinde karşılaştığımız Demir Kapı isimlerine rasgele bir adlandırmanın sonucu değil birtakım coğrafi ve tarihsel gerçekliğe dayalı olduğunu ve bu isimleri verenlerin temelde Türk kültürüne mensup olmasının yanı sıra bazı tarihsel gerçekliklere de işaret etmeleri bakımından yaklaşmamız gerektiğine vesile olmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada konu edilip değerlendirilen malzemedan çıkarım yaparak, Türk düşünce ve kültürünün ürünü olduğu kesin bir adlandırma olan tarihsel Demirkapı adlandırılmalarının, gerçekte belli birtakım ortak özellikleri olan yerler için yapıldığını, bu yerlerin, doğal ya da siyasi bir sınırın geçiş noktası olduğunu söyleyebiliriz. Demirkapı adlandırmasının İngilizce “iron gate”, Macarca “vaskapu”, Sırp-Hırvat dilinde, demir-kapıya şeklinde⁵⁴ ve doğrudan Türk kültüründeki adlandırmayı çağrıştıran bir şekil aldığını sıraladığımız örneklerde de gördüğümüz gibi, Arapça “bab”, Farsça “dar” şeklinde bir geçiş noktası anlamındaki kelimelerle karşılandığını, doğuya ait kaynaklarda ve resmi kayıtlarda Farsça ve Arapça adların kullanımının öne çıktığını görüyoruz. Fakat bu durum; bu noktalara, en eski dönemlerden bu yana, Türklerin yayılma coğrafyası içinde olduğu için Türk Dünyası olarak adlandırdığımız coğrafyadaki Türk Kültürüne ait izler ve mevcut durumla olan ilişkisi bakımından dikkat çekmemizi engellememektedir. Ama Arapça, Farsça, Yunanca, Roma ya da Latince merkezli yaklaşımın yanı sıra, Türkçe merkezli bir yaklaşımda bulunmamızın tarihi temellerini de ortaya çıkarmamıza vesile olmaktadır.

⁵¹ “İn” doğal barınak anlamındadır. Tuna’da soygun yapan korsan-eşkıyalar bu bölgede barındıkları için bölge, eşkıya barınaklarının bulunduğu yer anlamında “İnlik” olarak anılmış, adlandırılmıştır.

⁵² Kılıçaslan, **a.g.e.**, s. 68; Yıldırım, **a.g.t.**, s.145-155.

⁵³ Yıldırım, **a.g.t.**, s.151.

⁵⁴ Baski, **Demirkapılar**, s.74.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde mevcut Demirkapı adlandırmalarını incelediğimiz zaman, bu adlandırmalara sahip olan yerlerin de ortak özelliklerinin tarihsel dönemlere paralel olarak soruşturabiliriz. Doğu Karadeniz bölgesinde işaret ettiğim iki isimden hareket ederek örneklersek, bu iki noktada benzer durumlar görebiliriz. Bu benzerliklerin coğrafi özelliklerin olduğu kadar, Türk kavimlerinin ve onların sahip oldukları kültürün, daha önce bölgeye egemen olduğu ilan edilen kültürlerle rağmen bir şekilde bu bölgede en eski kalıntılarının bulunduğu alanlar olarak değerlendirebiliriz. Bu coğrafi noktaların, orta dönemlerde bir coğrafi sınırı aşma ve noktası olduğunu düşünmemizin, askeri, siyasi, ticari bir ilişkinin yanı sıra, özellikle Hristiyanlığın yayılışında her iki yandaki belirgin din ve mezhep farklılıklarını da daha gerçeğe daha uygun bir şekilde açıklamamıza da vesile de olabilir. Ortaçağdaki ayırım din ve mezhep temellidir. Bu temel üzerine inşa edilmiş kimlikler ayırıcıdır ve günümüzü de etkilemektedir.

Osmanlı fethi öncesinde Doğu Karadeniz Dağlarının Karadeniz tarafında Ortodoks mezhebine mensup Hristiyanlar (Rum), Güney bakırında da Gregoryen (daha sonra bir kısmı Katolik) mezhebine mensup Hristiyanlar (Ermeni) mevcuttu. Bu mezhepsel ayrılığı Trabzon'daki Komnenosların Rum Krallığı ve Kıpçak asıllı atabeklere mensup yönetimler söz konusu idi. İspir bölgesinde Yavuz'un Trabzon valiliği ve hükümdarlığı döneminde Mirza Çabuk'un başında olduğu bir beylik vardı. İlişkilere temel teşkil eden ve çok daha eskiye dayalı daha derin bir bağın araştırılmasını, tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılmasını ise Ortaçağda etkin ve belirleyici özelliği bilinen dinin dışında başka faktörlerle açıklamamıza vesile olabilir.

Arhavi Demirkapı'sının bulunduğu yerde, Arhavi ve Yusufeli bölgesinde hâkim farklı kültürel renklerin farklılığı bunun bir benzeridir. Fakat bu bölgedeki kayalık bir alanda bulunan kaya üzerine çizilmiş resim ve işaretler, bu alanın tarihini çok eski çağlara indirgemektedir. Bölge bu tarihi bütünlük içinde ele alınır ve incelenirse şüphesiz ortaya çıkacak bulgular, sezgisel tespitlerin gerçek kanıtları olabilir. Arhavi Demirkapı'sının bulunduğu mevkide kayalar üzerine çizilmiş damga ve resimler, gerek çizim teknikleri, gerek resimlenen obje ve şekiller bakımından Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar tüm damga ve resimlerle mukayese edilebilir. Bu durumun işaret ettiği tarihi gerçeklikler, bu gibi yerlerin birkaç farklı açıdan tekrar tekrar ele alınması gerektiği konusundaki düşüncemizi de destekler.

KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihad Sami , **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1983.
- BASKİ, İmre, “Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: 9-15 Nisan 2006**, (Ed. Fikret Türkmen, Güler Gülsevin), İzmir 2006.
- BASKİ, İmre, “Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)” **Turkis Studies**, C. 2, S. 2, Y. 2007, s.73-88.
- BASKİ, İmre, **Csagırcsa Török és magyar névtani tanulmányok 1981-2006**, Karcag, 2007.
- BİLGİN, Mehmet, **Doğu Karadeniz / Tarih Kültür İnsan**, Serander yayınları, İstanbul, 2017.
- BONSALL, Clive, BORONEANT, Vasile, RADOVANOVIÇ, Ivana, “Introduction”, **The Iron Gates in Prehistory: New Perspectives**, Ed. Clive Bonsall, Vasille Boroneant, Ivana Radovanoviç, Oxford, 2008.
- CLAVIJO, Ruy Gonzales de, **Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamorlan) Timur Nezdinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo’nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri**, (Terc. Ömer Rıza Doğrul, Sad. Kamil Donuk), İstanbul, 1993.
- [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_\(Узбекистан\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_(Узбекистан)) Ziyaret Tarihi: 08.12.2020.
- GİPPERT, Jost, The “Bun-Turks” in Ancient Georgia, Uwe Blaing, Victoria Arakelova and Matthias Weinreich (Eds.) **Studies on Iran and The Caucaus: In Honour of Garnik Asatryan**, Leiden/Boston, 2015, ss.25-43.
- HASANOV, Zaur, The Caucaus And Albania At The Turn Of The 1st Millenium Bc: In The Contex Of Relations With The Roman Empire And The Sarmatians, Conferance Roman Transcausia-The Impact Of Imperial Neighborhood Warsaw 12-14 June 2019, Abstacks. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_\(Узбекистан\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_(Узбекистан))
- <http://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/monuments/timur-gates/#information>

KARAPINAR, Ayşe, “Osmanlı Hakimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Akçağ Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı – 1**, Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınevi

Ankara 2016, ss.472-520.

KILIÇASLAN, M. Emre (2010), “XVII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Gırdaplar İdaresi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 25, Y. 2010, s.59-76.

OBRUSANSZKY, Borbala, , “The Northern Fortress and the Myt of Iron Gate”, **The Journal of Central Asian Studies**, C.20, S.1, Y.2011, ss111-115.

OSTAKHOV, Anzor Aleksandrovich, İLYUSHİN, Yu. V. **Roma'nın Orta Doğu'daki dış politikasının merkez üssü Kafkasya (MÖ I. yüzyıl-MS III. yüzyıl)**, Pyatigorsk, 2012.

ÖZDİŞ, Hamdi, Coğrafya'nın Azizliği Ya Da Sınırboyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914), **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, C. 32, Y. 2011, s.169-185.

ÖZGÜL, Oktay, CEYLAN, Nezahat, “Eskiçağlarda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, **Akademik Tarihsel Düşünce Dergisi**, C.IV, S. 13, Y. 2017 s.24-67.

PLİNY, **Natural History of Pliny** Cilt:II, (Çev. ve Ed.) John Bostock ve H.T. Riley London,1855.

PEREVALOV, Sergey M. (2005), Alexander Kapısı: Efsanenin İlk Yüzyılları, **Doğu Avrupa'nın En Eski Devletleri: Malzemeler ve Materyaller (Yıllığı) 1978-2003. Antik ve Ortaçağ Metinlerinde Hayali Gerçekler**, Moskova, 2005, S.173-180.

RUSTOİU, Aurel, FERENCZ, Iosif Vasile, “Burebista At The Banat's Danube Archaeological And Historical Data Regarding The Evolution Of Settlements In The Iron Gates Region In The 1st Century BC”, **Banatica**, Vol:28, Years: 2018, pp.123-149.

SAUER, Ebehard, CHOLOGAURİ, Lana, NASKİDASHVİLİ, Davit, (2016), “The Caspian Gates”, **World Archelogy**, Nu:80, Years:2016, s.19-24.

TEKİN, Talat, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, İstanbul, 1988.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş 3. bs**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

VASİLİEVİCH, Efremov Yury, ANATOLYEVİCH Shelyuk Alexey,

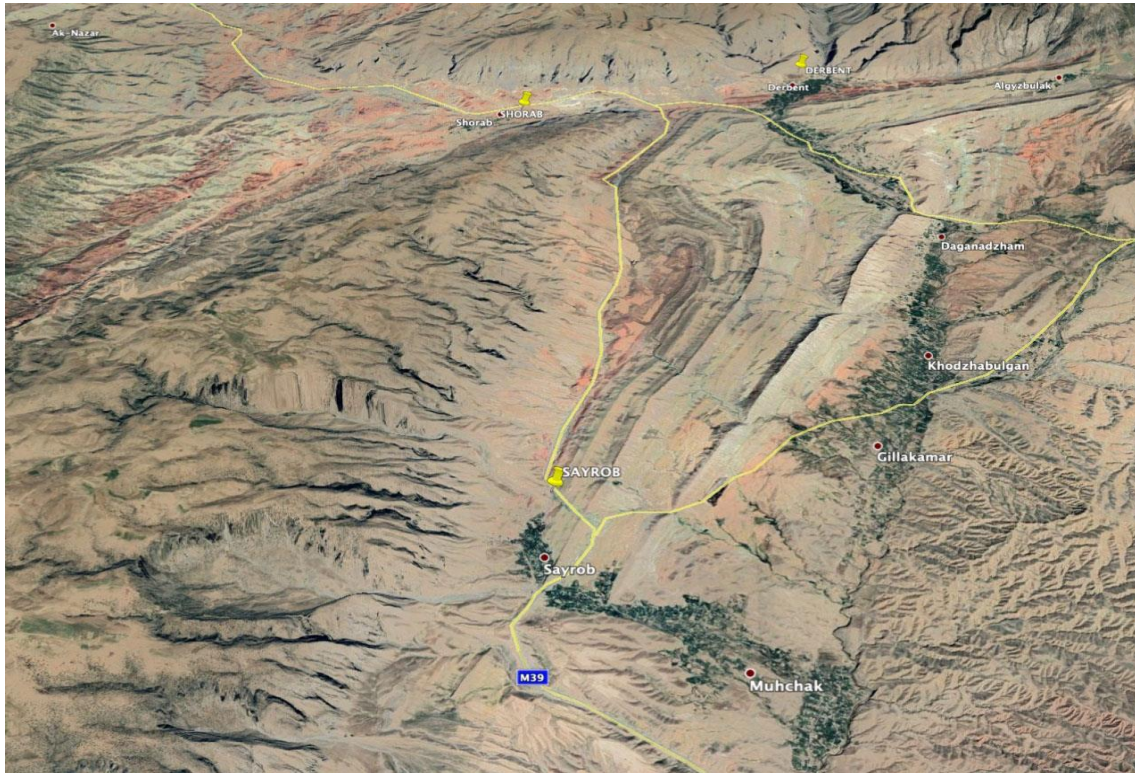
ALEKSANDROVNA, Aksenova Alena, “Kafkasya Geçitleri: Pratik ve Stratejik Amaçlarla Kullanılması”, **Jeoloji, Coğrafya ve Küresel Enerji**, C. 46, S.3, Yıl:2012, s. 170-179.

YILDIRIM, Filiz **18. Yüzyılda Tuna nehri Donanması (1711-1792)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2016.

YILDIRIM, Filiz, **Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18.yy)**, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

YILDIRIM, Kürşat, **Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası (MÖ III.-MS X. Yüzyıl)**, İstanbul 2016.

GÖRSELLER

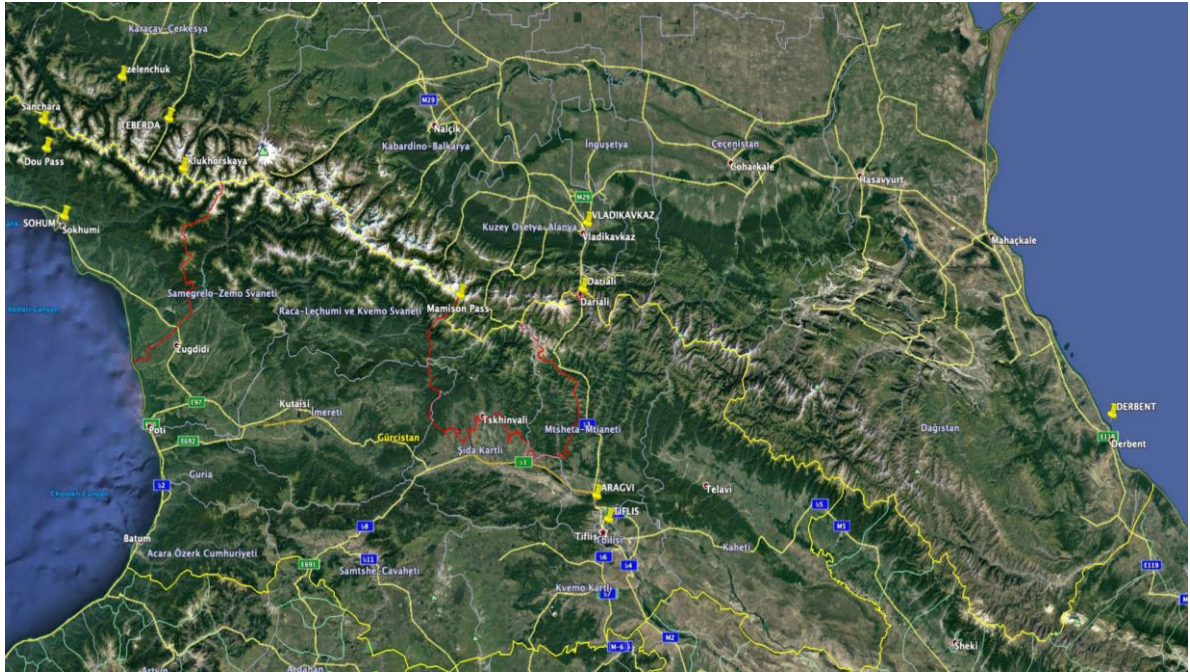
ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

Resim 1- Modern kaynaklarda, Özbekistan-Baysun ilçesi bölgesinde Sayrob Köyü’ne 3 km mesafede olarak tanımlanan Demirkapı, Sayrop köyünün solundaki kanyonda olmalı. Bölgenin uydudan alınmış görüntüsü. Sarı çizgi modern yol bağlantısını göstermektedir.

Resim 2 – Kafkasya’nın kapıları olarak adlandırılan dört önemli geçit. Bölgenin uydudan alınmış görüntüsü. Sarı çizgiler, modern yol bağlantısını göstermektedir.

Resim 3- Tuna Demirkapılarının bulunduğu bölge. Uydudan görünüm.

Hüseyin KAYA* - Gökçen ÇATLI ÖZEN**

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND

HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

**MERZİFON'DA EĞİTİM GÖREN ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEN
TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI VE SOSYAL KİMLİK OLUŞUMU ÜZERİNE
TARİHSEL VE KÜLTÜREL BİR ARAŞTIRMA**

ÖZET

Öğrencilerin sosyal kimlik ve teknoloji bağımlılığı arasındaki ilişkinin tarihsel ve kültürel açıdan incelendiği çalışma, Amasya'nın Merzifon ilçesinde çeşitli ortaöğretim kurumlarında eğitim gören Z Kuşağı mensubu 14-19 yaş arasındaki 284 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından uzman görüşleri ve literatüre dayalı bilgiler esas alınarak bir anket oluşturulmuştur. Teknolojinin bir bağımlılığa sebebiyet oluşturduğundan hareketle, öğrencilerin teknoloji ve internet bağımlılıkları ve bunların sosyal kimlik oluşumuna etkileri üzerinde durulmuştur. Zira günümüz Z Kuşağı, teknolojik araçları ve interneti hayatın birçok alanında yoğun olarak kullanmaktadır ve bu durum, kimlik kazanma döneminde olan gençleri daha fazla etkilediği anlaşılmaktadır. Kıyaslama yapabilmek adına çalışmada, teknoloji ile internetin

* Öğretmen, MEB, kayahuseyin73@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7842-4079

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gokcenozen@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0375-3986

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 17.02.2021- Makale kabul: 01.03.2021.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

tarihi gelişim süreçlerine değinilmiş ve sosyal kimlik oluşum üzerindeki değışimler incelenmektedir. Çalışmada sosyal kimlik oluşumunda internet bağımlılığının olumsuz ilişkisi korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz neticesinde internet bağımlılığı ile sosyal kimlik ve olumsuz durumlar arasında pozitif yönlü yüksek düzeyli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, tarihsel ve kültürel açıdan incelendiğinde teknoloji bağımlılığının öğrencilerin sosyal kimlik oluşumuna olumsuz etkisinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnternet Bağımlılığı, İnternet Tarihi, Sosyal Kimlik, Teknoloji Bağımlılığı.

THROUGH STUDENTS STUDYING AT MERZIFON ON TECHNOLOGY ADDICTION AND SOCIAL IDENTITY FORMATION A HISTORICAL AND CULTURAL STUDY

ABSTRACT

The study, in which the relationship between students' social identity and technology addiction was examined historically and culturally, was carried out with 284 Generation Z students between the ages of 14-19, who study at various secondary education institutions in the Merzifon district of Amasya. As a data collection tool, a questionnaire was created by the researcher based on expert opinions and information based on the literature. Based on the fact that technology causes an addiction, students' technology and internet addiction and their effects on the formation of social identity are emphasized. Because today's Generation Z uses technological tools and the internet extensively in many areas of life and it is understood that this situation affects young people who are in the period of gaining identity more. In the study, in order to make a comparison, the historical development processes of technology and the internet are mentioned and the changes on social identity formation are examined. In the study, the negative relationship of internet addiction in social identity formation was examined by correlation analysis. As a result of the analysis, it was determined that there is a positive high-level relationship between internet addiction and social identity and negative situations. The results obtained, when examined historically and culturally, show that technology addiction has a negative effect on students' social identity formation.

Keywords: Internet Addiction, Internet History, Social Identity, Technology Addiction.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

GİRİŞ

Toplum ile kültür iç içedir ve birbirlerinden beslenerek oluşumunu sürdürürler. Öyle ki kültür, toplum ve toplumsal yapılar üzerinden işlevsellik kazanarak var olmaya devam eder, toplum da kültür dolayısıyla uyarlanma gösterir. Buna göre kültür, toplum (birey) tarafından öğrenilen, paylaşılan, durağan olmayan, bütünleştirici, simgesel, örüntülü, ortaklığa ama çatışmaya da dayalı dev bir bütündür (Gezon ve Kottak, 2016: 18). Kültür değişkendir ve tarihi evrelerde birçok şekilde dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel toplumsal kültür daha çok yüz yüze işleyiş üzerinden idame ettirilirken, özellikle de son yıllarda kültür yapılanmasının genellikle yüz yüze olmayan teknoloji ve teknolojik araçlar vasıtasıyla işlevsel kılınmaya başlandığı görülmektedir. Bunun neticesinde teknolojinin insan yaşamının önemli bir parçası haline geldiği söylenebilir. Teknolojinin git gide daha çok talep görmesine bağlı olarak toplumsal alandaki bireyin varlığını sürdürebilmesi için zaruri bir hal de almıştır. Dolayısıyla bilgiye erişim, uzaktan eğitim, iş takipleri, bankacılık işlemleri, ticaret, internet alışverişi, kamu hizmetleri, haberleşme vb. ihtiyaçlar, teknolojik araçlar ve internet üzerinden sağlanarak, bunları işlevsel kılmak bir açıdan da kolaylaşmıştır. Teknoloji ve internetin, sosyal ağlar üzerinden bir çeşit toplumsallaşma süreci yaşattığı söylenebilir. Arkadaş bulma, gruplar oluşturma, düşüncelerini ifade etme, evlenme, siyasi grup oluşturma, propaganda yapma, inanç ve kültürel değerlerini yaşama örneklerine eğilim oranlarının her geçen gün arttırdığı söylenebilir.

Teknoloji bağımlılığını her yaş ve cinsiyet grubunda görmek mümkün olmakla birlikte özellikle erkeklerde daha fazla olduğu tespit edilmiştir (TUİK-2011). Kadınlar, sohbet, alışveriş ve okuma ile zaman geçirirken, erkekler spor, şiddet ve savaş unsurları içeren oyunları tercih ettikleri görülmektedir. Tarihsel ve kültürel açıdan incelendiğinde, günümüzde alışveriş, kitap okuma, arkadaşlık ilişkileri, evlilik, oyun alışkanlıklarının büyük ölçüde değişime uğradığını söylemek mümkündür. Tarihsel açıdan alışverişte bulunma geleneği, sadece ekonomik bir unsur değildi. Geleneksel ticaret biçimi sosyal ilişkileri düzenleyen ve dostlukları pekiştiren bir özelliğe de sahipti. Günümüz ticaret anlayışının bu davranış biçimlerinin büyük ölçüde değiştirdiği ve kapitale dayalı bir meta haline dönüştürdüğü görülür. Günümüzde insanlar artık dokunmadan, koklamadan alışveriş yapıyor, kişi ve grupları görmeden, tanımadan ticari ilişkileri daha çok ekonomik kazanç olarak yapmaya başladığı görülmektedir. Diyebiliriz ki; teknoloji ve internet insanların oyun, sosyal medya, alışveriş, ticaret, video-içerik tüketim, açık arttırma ve şans oyunları, eğitim, bilgiye ulaşma ve sosyal ilişkilerini sosyal ağlar üzerinden sürdürme davranışlarını etkilemektedir.

Kimlik oluşumunun en sancılı dönemi ergenliktir. Birey kendisine “ben kimim?” sorusunu sıkça sorar. Çocuklukla yetişkinlik arasındaki bu ara süreçte birey hem kendisini

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

tanıma hem de karar verebilme yani hedef belirleyebilme stratejileri geliştirmeye çabalar. Bireyin kimlik oluşumunu etkileyen ortamlardan biri de teknoloji ve internet platformlarıdır. Ayrıca bireyler internet ortamında kendilerini daha rahat hissedebilmekte özellikle ergen grupları beğenilme, kabul görölme, popüler olma gibi ihtiyaçlarını gidermek, takip edilmek uğruna kendilerinin değil, başkalarının beğenilerine yönelebilmekte, kendi beğenilerinden ve değerlerinden vazgeçebilmektedirler. Kültür ve toplumsal yapı dinamik bir süreç olarak ele alınır ise teknolojinin gelişmesi, kültürel yapıyı derinden etkilemektedir. Tarihsel açıdan incelendiğinde sosyal kimliğin yaşam biçiminden beslendiği görölmektedir. Hızla değişen teknolojik araçlar ve internet kullanımı yaşamın birçok alanına nüfuz etmekte ve sosyal kimlik oluşumunu etkilemekte ve çok yönlü değişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple birçok ergen kim olduklarının farkına varmadan, kendilerini tam olarak tanıyamadan, tarihini, kültürel değerlerini, güçlü ve zayıf yönlerini göremeden bir sosyal medyada popüler olma hevesi ile oluşturdukları sahte giydirilmiş kimlikler ile karşımıza çıkmaktadır.

Z Kuşağı

Toplumbilimciler, kuşak kavramını tarihsel açıdan ele alarak incelemektedir. Tarihsel süreçte ortaya çıkan olaylar, icatlar, araçlar toplumsal ve kültürel yapıyı etkileyerek, farklı davranış ve kimlik örüntülerinin ortaya çıkmasında vesile olmuştur. Bu durum kültürel bağlam açısından yeni kuşakların oluşumunu da sağlamaktadır.

Z Kuşağı 2000 ve sonrasında doğmuş kişileri ifade etmektedir. Bilgiye ulaşma kapasiteleri, teknoloji sayesinde, çok daha yüksektir. Erken yaşta eğitim almaya başlayan Z Kuşağı daha hızlı zihinsel gelişim göstermektedir. X ve Y Kuşaklarına göre bireycilikleri daha kuvvetlidir. Sosyalleşme yollarının en belirgin olanı sosyal medyadır. Dijital çağın çocukları olarak kabul edilen Z Kuşağının aynı anda birçok işi yapabilmek yeteneklerinin olduğu bilinmektedir. Z Kuşağı, giyilebilir, taşınabilir vb. teknoloji ürünlerini günlük hayatının vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiştir (Senbir 2004: 27-28; Williams, 2010: 12). Buradan hareket ile Z Kuşağının teknoloji ile iç içe bir yaşam biçimi sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Tarihsel süreç içerisinde bireyleri etkileyen faktörlerin kültürel yapıyı ve sosyal kimlik oluşumunu da büyük ölçüde etkilediğidir.

Yazılım hileleri, bilgisayarlar, akıllı telefonlar, tüm bu teknolojik cihazlar Z Kuşağını sosyal ve bilimsel açıdan etkiliyor. Bireylerin farklı eğitim sistemlerinden geçerek gelişir, donanım sahibi olurlar. Ancak, kazanımları kişileri mutlu etmez, aksine gerginleştirir. Sonuç olarak da mutsuz bireyler yetiştirilmiş olur. Sosyal mecralarda kendilerine profil oluşturan bireyler, burada kendilerini bir rol biçip bu rolü oynamaya başlarlar. Rolün gerektirdiği fikirleri üstlenir ve savunurlar fakat, gerçek hayata

karıştıklarında, fikir yoğunlukları yok olur ve üretmez hale gelirler (<https://www.mediatick.com.tr/tr/blog/z-kusagi-nedir> Erişim Tarihi, 13.02.2021).

Sosyal Kimlik

Sosyal psikolojinin bir teorisi olarak sosyal kimlik teorisi (SIT), ilk olarak Tajfel (1978) tarafından savunulmuştur ve daha sonra Tajfel ve Turner (1979), tarafından gruplar arası davranışları anlamak, sosyal grubu bireysel olarak değil kolektif olarak kavramlaştırmak ve gruplar arasındaki çatışmaların nedenlerini anlamak amacıyla geliştirilmiştir (Tajfel ve Turner, 1979: 33). Sosyal kimlik teorisine göre kişi kendisini grup üyelikleri açısından tanımlamaktadır. Bu tanımlama, bir gruba olan aidiyet algısıdır ve başarıların ve başarısızlıkların doğrudan veya dolaylı deneyimini içermektedir. Aynı zamanda sosyal kimlik teorisi, başlangıcından bu yana, insanların ne zaman ve neden düşünebildiğini, hissettiğini, insanların kendilerini daha geniş bir sosyal yapıya nasıl bağladıklarını tahmin etmeye yardımcı olan temel tarihi, bilişsel süreçleri ve sosyal koşulları içermektedir (Jones, 2000: 286). Bireyler içinde bulundukları toplumun tarihi ve kültürel dönemlerindeki özelliklerine göre oluşmuş olan sosyal kimlikleri ile var olmaya çalışmakta, kendilerini ait oldukları sosyal grubun özellikleri ile tanıtmaktadırlar.

Bir grupla tanımlamanın, bir kişinin sosyal davranışını önemli ölçüde etkileyebileceği genellikle kabul edilmektedir. Sosyal kimlik teorisi orijinal olarak iki tür benlik ve kimlik arasında ayrım yapmıştır. Burada benlik, bireyi tanımlayan bir sosyal kimliğin diğer üyeleri ile paylaşılan nitelikler açısından tanımlanması ve değerlendirilmesi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple bireyler sosyal medyada ait oldukları sosyal grupların kimliğini kullanmaktadır. Sosyal ilişkilerinde ise kişisel kimliğini kullanarak etkileşimde bulunmaktadır (Packer, 2008: 67).

Teknoloji Bağımlılığı

Teknoloji bağımlılığı telefon, bilgisayar, akıllı cihazlar, oyun konsolları, tabletler ve benzeri gibi dijital aygıtların aşırı ve kontrolsüz kullanılması sebebiyle ortaya çıkan bir bağımlılık türüdür. Tıpkı sigara bağımlılığı ya da alkol bağımlılığı gibi ruha zarar verecek düzeydedir diyebiliriz. Teknoloji bağımlılığı hemen her yaşta görülebilir hale geldi. Teknolojinin yaşam alanımızda yaygınlaşması bağımlı olunma ihtimalini de arttırmaktadır. Teknoloji kötü değildir, teknolojiyi yanlış ve bilinçsiz bir biçimde kullanmak kötü sonuçlar doğurabilir. Teknolojiyi bir bağımlılık haline dönüştüren bireylerde bu durum ciddi bir tedavi gerektirebilir. Hatta bazı profesyonel görüşlere göre teknoloji bağımlılığının tedavisi, uyuşturucu bağımlılığı kadar zorlayıcı olabilir. Çünkü teknolojiye aşırı düşkün ve kontrolsüz kişilerde artık bu durum gündelik hayatı olumsuz

etkilemektedir (<https://www.manpower.com.tr/blog/teknoloji-bagimlilik-nedir> Erişim Tarihi, 13.02.2021).

Teknoloji bağımlılığı ifadesi; teknoloji kullanımlarında meydana gelen yaygın davranışsal bağımlılık belirtilerini gösterme şeklinde oluşmaktadır. Herhangi bir maddeye bağımlı olmaksızın birey ve araç arasındaki etkileşim ile meydana gelen teknoloji bağımlılığı da davranışsal bağımlılık şeklinde tanımlanmakta ve teknolojiyle ilgili birçok boyutta bağımlılıkların tamamını kapsamına alan bir terim şeklinde değerlendirilmektedir. Griffiths (2005) bağımlılık belirtilerini anlayabilmek için bazı ölçütler öne sürmüştür. Bu ölçütler, çatışma, dikkat çekme, tekrar ortaya çıkma, ruh hali değişikliği, tolerans ve yoksunluktur (Griffiths, 2005: 191). Teknolojinin sık kullanılması bireylerde yoksunluk gereksinimini arttırmakta ve bireyleri çatışmaya sürüklemektedir. Çatışma durumu bireyin teknolojiden kaynaklanan yaşamı ve sorumlulukları ile karşı karşıya kalma ikilemini arttırmaktadır. Bu durum tekrar ortaya çıkması, kişinin teknoloji alışkanlığını bireysel arzusuyla yok etme becerisine sahip olamamasıdır. Ruh hali değişikliği, kişinin teknolojiyi kullandığında ruh halinin değişmesi durumu, rahatlaması ve heyecan hissetmesidir. Tolerans, kişinin geçmiş kullanımı esnasında duyduğu hazdan daha şiddetlisine teknoloji kullanma oranı seviyesini yükselterek ulaşma arzusudur. Yoksunluk, kişinin teknolojiye ulaşamadığında zararlı duygular çerçevesinde bulunmasıdır. İnternetin yoğun kullandığı ve teknolojik uygulamaların ve aygıtların çeşitliliğe sahip olmadığı dönemlerde internet bağımlılığı kavramı daha sık kullanılmıştır. Teknoloji; serbest deneyimler sunabilmesi, ekonomik ulaşılabilirliği, erişim kolaylığı ve görsel uyarıcıların bulunması nedeniyle rahatlıkla kötüye kullanılabilir ortamlar oluşturmaktadır. Devamlı ilgi çekici dijital içerikler meydana getirmesi, bu içeriklerin güncellenerek sürekli kullanılan ara yüzlerin değişmesine neden olabilmektedir. Teknoloji bağımlılığı ifadesinin alt boyutlarında yer alan bütün bağımlılıkların ölçülmesi bu çalışmada sınırlıdır. Çalışmada literatürde teknoloji bağımlılığı ifadesi kapsamında çalışmış araştırmacıların değindiği bağımlılıklar ve öğretmen adaylarının eğitimleri de göz önünde tutularak teknoloji bağımlılığı alt boyutları çalışmada yerini almıştır (Aydın, 2017: 25).

Türkiye’de Teknoloji ve İnternet Kullanımı

We Are Social 2020 raporuna göre Türkiye İnternet, sosyal medya ve mobil kullanıcı istatistikleri; 62 milyon internet kullanıcısı, Türkiye nüfusunun %74’ünü, 54 milyon sosyal medya kullanıcısı, Türkiye nüfusunun %64’ünü ve 77 milyon mobil kullanıcısının, Türkiye nüfusunun %92’sini oluşturduğu tespit edilmiştir. Türkiye İnternet kullanım istatistiklerine baktığımızda genel kullanıcı sayısı toplamda 62 milyon, Türkiye nüfusunun %74’ü anlamına geliyor. İnternet kullanıcıları günde ortalama olarak 7,5 saat İnternet’te vakit geçirmektedir. İnternet kullanımı

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

istatistiklerine bakıldığında mobil telefon kullanımının %31 artış göstererek %74,8 ile birinci sırada olduğunu görmekteyiz. Bilgisayar tablet ve diğer araçların kullanımında ciddi bir azalış söz konusu. Laptop ve bilgisayarlar için %40, tabletler için %55 şeklinde azalma göstermiştir. Diğer cihaz (oyun konsolları vb.) kullanımının da yüzdesel olarak %50'lik bir artış yaşandığını söyleyebiliriz.

İnternet kullanıcılarının aylık aktivitelerine baktığımızda ise genel olarak internet kullanıcılarının %93'ü İnternet'te online video izlemekte, %45'i vlog (Video Blog) yayınları ile vakit geçirmekte, %72'si internet servisleri üzerinden müzik dinlemekte olup, %42'lik bir kesim de online radyo dinleyicisidir. Türkiye'de internet kullanıcıları internette 7,5 saat, sosyal medyada ve televizyon başında 3 saat vakit geçirmektedir. Online müzik dinleme süresi ortalama 1,5 saate, oyun konsolunda oyun oynama süresi ise 1 saate yakındır. Türkiye'de mobil kullanıcı sayısı 58 milyona ulaşmış durumda. Türkiye nüfusunun %94'ü mobil cihazlar üzerinden internet kullanmaktadır. Mobil cihazlar üzerinde geçirilen süre ortalama 4 saattir. We Are Social 2020 raporuna göre sosyal medya kullanıcı sayısı 54 milyona ulaşmış durumda. Türkiye nüfusunun %64'ü sosyal medya kullanmaktadır. (<https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, Erişim Tarihi: 01.02.2021).

Tarihsel Açıdan Teknoloji ve Sosyal Kimlik

İçinde bulunduğumuz 21.Yüzyılda McLuhan'ın söylediği gibi dünya artık global bir köy halini almıştır. Küreselleşmenin en önemli itici güçlerinden birisi olan teknolojinin inanılmaz hızda gelişimi beraberinde birçok kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüz küresel dünyasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin en önemli sonucu olarak internet kavramı karşımıza çıkmaktadır (Davison&Chen,1995: 732; Glowniak, 1998:136). İnternetin, teknolojinin aldığı boyutun bir sonucu olarak günümüz dünyasının yaşayış biçimlerini değiştiren ve yeniden şekillendiren olağan üstü bir olgu olarak nitelendirilebilir (Yayla, 2010:6). Economides (2007:2). Tarihsel açıdan gelişen ve ilerleyen teknoloji ve internet imkanları ile dünya artık küçük bir köy haline gelmiş farklı kültür ve medeniyetlerin birbirlerinden etkileşim süreleri kısalmıştır. Aynı biçimde toplum içerisindeki normlar ile oluşturulup belirli bir gruba mensup olarak yaşamak isteyen birey için de çeşitli sosyal kimlik kalıpları daha rahat bir biçimde taşınabilmektedir. Bu taşınmalar ve kavramların iç içe yer almasını kolaylaştıran başlıca etmen teknoloji ve internettir. Değişik olarak adlandırılan ve tarihsel süreç içerisinde yer alarak değişimini gösteren birçok farklı toplumun içinde yer alan alt kimlikler de bu sayede taşınmışlardır.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

Tarihsel ve kültürel açıdan ele alınacak olursa, bütün dönemlerdeki teknolojik gelişmeler belirli bir hızda yayılmış, toplumsal ve kültürel yapıyı da etkilemiştir.

BULGULAR

Çalışmada elde edilen veriler SPSS-22 (Statistical Package for the Social Sciences) “Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı” kullanılarak analiz edilerek teknoloji bağımlılığının tarihsel ve kültürel bağlamında sosyal kimlik üzerindeki etkileri üzerinde durularak yorumlama yapılmıştır. Araştırma örneklemini teknolojik araç ve ortamları en çok kullanan Z Kuşağından seçilmiştir. Böylece, teknolojik araçlar ve internetin kullanımının tarihsel ve kültürel açıdan sosyal kimlik oluşumuna etki düzeyini daha somut olarak ortaya koyma fırsatı elde edileceği düşünülmektedir. Farklı yaş ve sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin sosyo -demografik özellikleri cinsiyet, yaş, anne baba eğitim düzeyi, ailenin gelir düzeyleri, gün içinde teknolojiyi kullanma süreleri, teknolojiye ayırdıkları zamanlarda çevreden uyarı alma durumları ve teknoloji kullanımının aile ve arkadaşları ile iletişim kurmaya ayrılan zaman ile karşılaştırılması açılarından incelenmiştir.

Katılımcıların çalışmaya katılmaları tamamen gönüllülük esasına dayanmakta ve tesadüfi örneklem tekniğine bağlı olarak oluşturulan grupta, erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre çalışmaya katılmaya daha istekli olduğu görülmüştür. Bu durum kadınların olabilecek izleme, kendilerini güvende hissetme, bazı konularda daha çekingen davranma vb. davranışlarından kaynaklandığı düşünülebilir. Katılımcılar yaşlarına göre %61,6 (175 Kişi) 16-17 Yaş, %18,7 (53 Kişi) 18-19 Yaş, %16,5 (47 Kişi) 14-15 Yaş ve %3,2 (9 Kişi) 19 ve üstü şeklinde dağılmıştır. Yaş aralıkları 14-19 ve üstü olarak belirlenmiştir

Tablo 1. Katılımcıların Gün İçinde Teknoloji Kullanım Sürelerine Göre Dağılımı

		Frekans	Yüzde	Değişken Yüzde	Kümülatif Yüzde
Değişken	0-1 Saat	19	6,7	6,7	6,7
	1-2 Saat	55	19,4	19,4	26,1
	2-3 Saat	90	31,7	31,7	57,7
	3-4 Saat	84	29,6	29,6	87,3
	5-6 Saat	25	8,8	8,8	96,1
	6 Saat ve Üstü	11	3,9	3,9	100,0
	Total	284	100,0	100,0	

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

Katılımcılar gün içinde teknoloji kullanımına göre %31,7 (90 Kişi) 2-3 Saat, %29,6 (84 Kişi) 3-4 Saat, %19,4 (55 Kişi) 1-2 saat, %8,8 (25 Kişi), %6,7 (19 Kişi) 0-1 saat ve %3,9 (11 Kişi) 6 saat ve üstü şeklinde dağılmıştır. Katılımcıların teknolojiyi kullanma süreleri en fazla 2-3 ve 3-4 saat aralığıdır. %61,2 Buradan hareketle diyebiliriz ki; katılımcıların büyük çoğunluğu günün önemli bir kısmını teknolojiyi kullanarak geçirmektedir. Katılımcıların teknolojik araçları gün içerisinde kullanım yoğunluğu arttıkça, yaşamlarının büyük bir kısmını teknolojiye bağlı olarak düzenlemesi ihtimalini de arttırmaktadır. (Bkz. Tablo 1). Katılımcı öğrencilerin teknolojiye ayırdıkları zaman miktarının giderek artması, onların davranışlarında, aile üyeleri ve arkadaşları ile ilişkilerinde etkin rol oynamaya başladığını ve buna bağlı olarak da sosyal kimlik oluşturma sürecinin olumsuz etkileneceği düşünülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Teknoloji Bağımlılığı ile Sosyal Kimlik Oluşumunda Teknoloji Bağımlılığını Rolüne İlişkin Görüşlerinin Yaşlarına Göre Farklılık Analizi

		N	Mean	Std. Deviation	F	Sig.p.
İnternet Bağımlılığı	14-15 Yaş	47	2,2912	,49783	2,988	0,032
	16-17 Yaş*	175	2,4400	,52622		
	18-19 Yaş**	53	2,5825	,59391		
	19 ve Üstü	9	2,2083	,61793		
	Total	284	2,4346	,54342		
Sosyal Kimlik Oluşumunda İnternet Bağımlılığı	14-15 Yaş*	47	2,4066	,54889	4,203	0,006
	16-17 Yaş*	175	2,5644	,53558		
	18-19 Yaş**	53	2,7904	,60138		
	19 ve Üstü	9	2,4815	,68268		
	Total	284	2,5779	,56454		

Katılımcıların teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin yaşlarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analiz sonucuna göre katılımcıların teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin yaşlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p < 0,05). (* ve **' ın anlamlı farklılıklar

gözlendiğini belirtmektedir.) Elde edilen farklılığın nedeni olan yaş grubunun belirlenmesi için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde, 18-19 yaş aralığında olan katılımcıların internet bağımlılık düzeylerinin 14-15 ve 16-17 yaş aralığındakilere göre daha yüksek, düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar içerisinde diyebiliriz ki; İnternet bağımlılığı eğiliminin en fazla olduğu yaş aralığı 18-19 olduğu görülürken; sosyal kimlik oluşumunda internet bağımlılığı etkisini en yoğun olduğu yaş aralığı da yine 18-19 yaş aralığındadır. (Bkz. Tablo 2).

Katılımcıların teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin gelir durumlarına göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analiz sonucuna göre katılımcıların teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin gelir durumlarına göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir (Sig.p > 0,05).Diyebiliriz ki; teknoloji bağımlılığı ve sosyal kimlik oluşumu ile gelir durumu arasında anlamlı bir fark gözlenmemektedir. Katılımcıların ekonomik gelir düzeyi düşük olsa da teknolojiye yönelmekte ve bir şekilde teknoloji ile internete ulaşma çabasında olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Katılımcıların Teknoloji Bağımlılığı ile Sosyal Kimlik Oluşumunda Teknoloji Bağımlılığı Rolüne İlişkin Görüşlerinin Gün İçinde Teknoloji Kullanım Sürelerine Göre Farklılık Analizi

		N	Mean	Std. Deviation	F	Sig.p.
İnternet Bağımlılığı	0-1 Saat*	19	2,0263	,50403	8,030	0,000
	1-2 Saat*	55	2,2614	,49302		
	2-3 Saat*	90	2,4660	,50045		
	3-4 Saat**	84	2,5089	,53853		
	5-6 Saat	25	2,4625	,39487		
	6 Saat ve Üstü**	11	3,1193	,72265		
	Total	284	2,4346	,54342		
Sosyal Kimlik Oluşumunda İnternet Bağımlılığı	0-1 Saat*	19	2,2164	,55118	7,548	0,000
	1-2 Saat*	55	2,3657	,48133		
	2-3 Saat*	90	2,5840	,52818		
	3-4 Saat	84	2,6667	,55220		
	5-6 Saat**	25	2,7111	,48219		
	6 Saat ve Üstü**	11	3,2323	,75597		

	Total	284	2,5779	,56454		
--	-------	-----	--------	--------	--	--

Katılımcıların teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin gün içinde teknoloji kullanım sürelerine göre farklılık analizi Tek Yönlü ANOVA Testi ile incelenmiştir. Analiz sonucuna göre katılımcıların teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin teknoloji kullanım sürelerine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (Sig.p < 0,05). Elde edilen farklılığın nedeni olan grupların belirlenmesi için gerçekleştirilen post-hoc (Tukey testi) analizi neticesinde, gün içinde 3-4 saat ve 6 saat ve üstü teknoloji kullanan katılımcıların internet bağımlılık düzeylerine ilişkin görüşleri 0-1 saat, 1-2 saat ve 2-3 saat aralığında teknoloji kullananlara göre daha yüksektir. Gün içinde 5-6 saat ve 6 saat ve üstü teknoloji kullanan katılımcıların sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin 0-1 saat, 1-2 saat ve 2-3 saat aralığında teknoloji kullananlara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo 3).

Tablo 4. Günlük Teknoloji Kullanımı ile İnternette Geçirilen Zamanda Günlük İşlerini Aksatılması Durumları arasındaki ilişki karşılaştırıldığında:

							Total
		Hiçbir Zaman	Zaman Zaman	Sık Sık	Çoğu Zaman	Her Zaman	
Teknoloji Kullanımı	0-1 Saat	12	6	1	0	0	19
	1-2 Saat	18	32	3	2	0	55
	2-3 Saat	22	57	5	5	1	90
	3-4 Saat	17	56	6	5	0	84
	5-6 Saat	8	15	0	2	0	25
	6 Saat ve Üstü	2	3	2	1	3	11
Total		79	169	17	15	4	284

Katılımcıların teknoloji kullanım süreleri ile internette çok zaman geçirmekten dolayı günlük işlerinizi ihmal ediyor musunuz? sorusuna verilen cevapları incelediğimizde 0-1 saat aralığında teknoloji kullananlar internette çok zaman geçirdiği için günlük işlerini hiç aksatmadığını, 1-2 saat, 3-4 saat ve 5-6 zaman geçirenler zaman zaman aksattıklarını ve 6 saat ve üstünde zaman geçirenlerin ise zaman zaman veya her zaman aksattıklarına dair görüş bildirdikleri görülmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu internette zaman geçirmeleri ile ilgili olarak zaman zaman günlük işlerini

aksattıklarını belirtmektedirler. Buradan hareketle diyebiliriz ki; internette çok zaman geçiren öğrenciler zamanla günlük işlerini de aksatmaya başlayabilirler. (Bkz. Tablo 4)

Ayrıca katılımcıların teknoloji kullanım süreleri ile çevrenizdeki kişiler, internete ya da teknolojiye ayırdığınız zamanın fazlalığından şikâyet ediyor mu? sorusuna verilen cevaplar kıyaslandığında çoğunlukla 0-1 ve 1-2 saat aralığında teknoloji kullananlar internet ya da teknolojiye ayırdıkları zamanlardan dolayı çevresindekilerin hiç şikâyet etmediklerini, 2-3 saat ve 3-4 saat zaman geçirenler zaman zaman şikâyet aldıklarına dair görüş bildirdikleri görülmüştür. Öğrencilerin teknoloji ve interneti kullanma süreleri uzadıkça yakın çevresindekilerin uyarıları da artmaya başlamaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun teknoloji kullanım süreleri ve bununla ilgili olarak çevreden zaman zaman uyarı aldıklarını bildirmektedir. Buradan hareketle katılımcıların büyük çoğunluğunun teknolojik araçlara ve internette yöneldiği zaman ayırdığı ve bundan dolayı zaman zaman uyarı aldığını söyleyebiliriz.

Öte yandan katılımcıların aile üyeleriyle vakit geçirmek yerine internette zaman geçirmeyi tercih etme durumları ile arkadaşlarıyla vakit geçirmek yerine internette zaman geçirmeyi tercih etme durumuna verilen cevaplar kıyaslandığında katılımcıların büyük çoğunluğu internette zaman geçirmek yerine ailesi ile kıyaslandığında aile ile zaman geçirmeyi tercih ederken, arkadaşları ile zaman geçirmek yerine internette zaman geçirmeyi tercih ettiğini belirtmiştir. Bu durum katılımcıların aile bağlarının henüz güçlü, arkadaşlık bağlarının ise ilişkiler açısından zayıflamaya başladığını göstermektedir.

Tablo 5. Sosyal Kimlik Oluşumunda İnternet Bağımlılığının Olumsuz İlişkisine Yönelik Korelasyon Analizi

		İnternet Bağımlılığı	Sosyal Kimlik Oluşumunda İnternet Bağımlılığı
İnternet Bağımlılığı	Pearson Correlation	1	
	Sig. (2-tailed)		
	N	284	
Sosyal Kimlik Oluşumu	Pearson Correlation	,708**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	

nda İnternet Bağımlılığı ğ1	N	284	284
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			

Sosyal kimlik oluşumunda internet bağımlılığının olumsuz ilişkisi korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz neticesinde internet bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunu olumsuz etkileyen durumlar arasında pozitif yönlü ve yüksek düzeyli ilişki olduğu tespit edilmiştir (P.C. 0,708; Sig.p. < 0,05). Diyebiliriz ki; İnternet bağımlılığı arttıkça ,sosyal kimlik oluşumu da bundan olumsuz yönde etkilenmektedir (Bkz. Tablo 5).

SONUÇ

Teknolojik araçlar ve internet, yaşamın her alanında insanları etkilemeye devam etmektedir., Tarihsel gelişim açısından incelendiğinde ortaya çıkan teknolojik araçlar ve icatlar günlük yaşamımızda farklılaşmalar meydana getirmektedir. Örneğin; buharlı makinelerin icadı, sanayi devrimine yol açmış, toplumsal yaşam ve kültürel yapıyı derinden etkilemiştir. Günümüzde hızla gelişen teknolojik araçlar ve internet yaşamın birçok alanında yayılırken sosyal ve kültürel yapıyı etkilemeye devam etmektedir. Teknoloji hayatı kolaylaştırdığı kadar olumsuz etkileri ile de kendisini göstermektedir. Teknolojik araçlar (TV, bilgisayar, tablet, akıllı telefon ve özellikle internet) üretimi destekleyip, insanın hazır bilgiye ulaşımını kolaylaştırırken aynı zamanda akıl yürütme, problem tasarlama ve yaratıcı düşüncenin, sosyal ilişkilerin aktif kullanılmasını olumsuz etkilemektedir.

Teknolojik araçlar ve internet kötü değildir, sadece gereksiz ve bilinçsizce fazla kullanımı insanları gerçek yaşamdan uzaklaştırmaya yöneltmekte ve sosyal hayata doğrudan katılımını zayıflatmaktadır. Teknoloji bu yönüyle sosyal ilişkileri ve zamanı olumsuz etkileyen bir tüketim ortamı haline gelmektedir. Teknolojik araçlar, sosyal ilişkileri ve kültürel yapıları küreselleşme pratikleri ile dönüştürerek sosyal kimlik ve sosyal ilişkilerin yapısına nüfuz etmektedir. Özellikle Z Kuşağının teknoloji ile doğrudan etkileşimde bulunması bu yaştaki insanların teknolojiden daha fazla etkilenmesini gündeme taşımıştır. Bu bağlamda sosyal kimlik oluşumunun kritik döneminde olan Z Kuşağının teknolojik araçlar ve özellikle internettin sosyal kimlik oluşumu üzerindeki etkilerini kaçınılmaz hale getirmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre teknoloji bağımlılığı ile sosyal kimlik oluşumunda teknoloji bağımlılığını rolüne ilişkin görüşlerinin cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Kadın veya erkek olmak teknolojik araçlara ulaşmayı ve bu araç ve ortamları kullanmayı farklılaştırmadığı

görülmüştür. Teknolojik araç ve internet ağı imkanına sahip olma gençlik dönemi içerisinde yaşla birlikte arttığı ve sosyal kimlik oluşumunu da buna paralel olarak daha çok etkilediği söylenebilir.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu, teknolojik araçlara zaman ayırdıklarından dolayı zaman zaman günlük işlerini aksattıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca internette geçirdikleri sürenin artmasından dolayı çevresinden uyarı aldıkları ve arkadaşları ile geçirecekleri zamanların bir kısmından vazgeçerek, internette zaman geçirmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Teknoloji ve internetin yaşamda birçok alanında etkili olacağı ve bu etkilerin devam edeceği dikkate alınırsa arkadaşlık, kişilerarası ilişkiler ve gündelik işlerin bunlardan olumsuz etkilenme eğiliminin artacağı veya teknoloji ve internete bağlı olarak değişime uğrayacağı düşünülmektedir. Teknoloji ve internetin gereksiz kullanımı öğrencilerde sosyal kimlik oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Günümüzde, gündelik hayatın büyük bir kısmı teknolojik araçlara ve internete, akıllı telefona ve bilgisayara bağlı olarak yürütülmektedir. Öğrencilerin hayatında internet paylaşımları sosyal medya ve platformlar büyük yer almaktadır. Derslerin ve konu içeriklerinin internet ve sosyal medyadan paylaşımları, öğrencilerin teknolojiye ve internet ortamlarına daha çok yönelmelerini tetiklemektedir. Özellikle akıllı telefonlar bağımlılığın taşınabilir olmasında çok etkili olmaktadır. Bütün kolaylık ve avantajlarına rağmen sanal alem, öğrencilerde teknolojik bağımlılık oluşturmakta; dinamik bir yaşam yerine, onları sürekli bir ekrana bağımlı kalmaya ve statik bir yaşam sürdürmeye yöneltmektedir.

Teknolojik araçlar, internet uygulamaları yazılımları ve kodlamalardan oluşan sanal alem insanın altıncı duyu organı olma yolunda ilerlemekte ve bütün duyu organlarının yerini alarak öğrencileri öznellediği bir dünyaya doğru evirmektedir. Kişinin gündelik hayatla bağını zayıflatan teknoloji ve internet, akıllı telefonlar yaşamı bir yapay ekrana dönüştürmekte gerçeklikleri de görüntüye dönüştürerek, sosyal kimlik oluşumunu da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu durum öğrencilerin teknolojik araçlar ve internetin sunduğu sanal dünyaya bağlı bir sanal kimlik oluşturmalarını da kaçınılmaz kılmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; teknolojik araçlar gündelik hayatta sıkça kullanılacağından insanları etkilemeye birçok yönden devam edeceği kaçınılmaz olmaktadır. Teknolojik araçlar ve internet olanaklarının yaşamın her alanına hızla yayılarak nüfuz edeceği gelecek yıllarda da etkisini arttırarak, sosyal kimlik oluşumunu olumsuz veya istenmeyen şekilde etkilemeye devam edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AYDIN, F. (2017). **Teknoloji Bağımlılığının Sınıf Ortamında Yarattığı Sorunlara İlişkin Öğrenci Görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

DAVİSON, D. B., & Chen, E. (1995). **A brief introduction to the Internet. Computers & Geosciences** , 21 (6), 731-735.

GEZON, Lisa ve Conrad Kottak. **Kültür (Düzenleyen Akile Gürsoy)**. Ankara: Nobel, 2016.

GLOWNIAK, J. (1998, aralık). **History,structure and function of the internet. Seminars in Nuclear Medicine**28(2) , pp. 135-144.

GRİFFİTHS, M. (2005). **A 'components' Model Of Addiction Within A Biopsychosocial Framework**, Journal of Substance Use, 10(4), 191-197.

JONES, I. (2000). **A Model of Serious Leisure Identification, The Case of Football Fandom**, Leisure Studies, 19(4), 283-298.

NİCHOLAS Economides. **"Economics of the Internet"** The New Palgrave Dictionary of Economics, London: Macmillan, 2007 (2007). Retrieved Ağustos 28, 2013, Available at: http://www.stern.nyu.edu/networks/Nicholas_Economides_CV.pdf .

PACKER, D.J. (2008). **On Being Both with Us and Against Us: A Normative Conflict Model of Dissent in Social Groups, Personality and Social Psychology Review**, 12(1), 50-72.

YAYLA, K. (2010). **İnternet Pazarlamasında Yeni Eğilimler: Çevrimiçi Sosyal Ağların Üniversite Öğrencilerinin Satın Alma Davranışlarına Etkisi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Kaynakları

URL-1 <https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 01.02.2021).

URL-2 <https://www.manpower.com.tr/blog/teknoloji-bagimliligi-nedir#:~:text=Teknoloji%20bağımlılığı%20telefon%2C%20bilgisayar%2C%20akıllı,or taya%20çıkan%20bir%20bağımlılık%20türüdür> (Erişim Tarih: 13.02.2021).

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 159-174.

Zeynep UYSAL* -Burcu GÜDÜCÜ**

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND

HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

İNTERNET KULLANIMININ TARİHSEL DEĞİŞİMİ

ÖZET

Tarihsel süreç çerçevesinde internetin kullanım biçimi ve amacı değişmiştir. Bireyin ile internet ilişkisi zamana göre farklılık göstermiş ve internetin kullanım amacının sınırları gereksinimlere göre genişlemiştir. Buna bağlı olarak bireyin internet üzerinde varlığını sürdürebilmesi zamana göre birçok faktöre bağlı kalmıştır. Eğitim ve yaş internet kullanım ilişkisini belirleyen önemli unsurlardır. Bu çalışma, eğitim ve yaş etkenine göre internet kullanım ilişkisini incelemek için yapılmıştır. Kişilerin eğitim ve yaşa göre interneti kullanım amaçlarının ortaya çıkarılması için İstanbul ilinde 18 yaş ve üzeri 411 kişiyle gerçekleştirilen anket çalışması yapılmıştır. Anket; genel olarak doğduğunuz bölge, hayatınızın çoğunu geçirdiğiniz sosyal çevre, eğitim durumu ile ilgili sorulardan oluşmaktadır ve tek bölümlük demografik formdan meydana gelmektedir. Anket her katılımcıyla tek başına ve yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanmaya başlanmış olup Covid-19 süreci nedeniyle Google Drive üzerinden dijital yöntem ile uygulanmaya devam etmiştir. Teknoloji toplumun değişmesinde önemli role sahiptir. Bu değişimleri bireylerin internetle olan ilişkisi belirler. Eğitim ve yaş

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi, zeynepuysal12@yahoo.com.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, burcuguducu@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5229-1565.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi- Yazar etki oranı: % 50- %50.

*Makale geliş: 15.04.2021- Makale kabul: 04.06.2021.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

bireylerin internetle olan ilişkilerini belirleyici görev üstlenir. Çalışmanın sonucunda, yaş ve eğitim durumunun, internet üzerinden alışveriş yapma oranlarını etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, İnternetin Tarihi, Yaş.

HISTORICAL CHANGE OF INTERNET USAGE

ABSTRACT

The usage and purpose of the internet has changed within the historical process. Internet relationship with individual has varied over time and the limits of the aim of use of the internet have expanded according to necessities. Accordingly, the ability of the individual to survive on the depends on many factors over time. Education and age are essential factor determining the internet usage relationship. This research has been conducted to analyze relation of internet usage with education and age consideration. In order to find out the aims of using internet according to education and age of individuals, a survey has been made in Istanbul, which consists of 411 people at the age of 18 and over. The survey generally comprises of questions about region of birth, social environment lived mostly and educational status, and the survey only consists of demographic form. At the beginning, the survey started to be applied with method of face to face interview with each participant separately, then proceeded and completed with digital method on Google Drive in consequence of Covid-19. Technology plays an essential role in the change of society. The relationship of individuals with internet determines this changing. Education and age have an indicative role on relationship of individuals with internet. At the end of the study, it is revealed that age and education level affect the rates of online shopping.

Key Words: Education, History Of The Internet, Age

1. GİRİŞ

Sosyolojinin kaynağı toplumdur. Toplumda meydana gelen değişim ve bu değişimin bireyleri, kurumları etkilemesi sosyolojinin araştırma alanına girer. İlk Çağ'dan itibaren kullanılan aletler, savaşlar, göçler, icatlar toplumun biçimlenmesinde önemli rol oynamışlardır. 18. yüzyıl' a kadar salt fiziksel emeğe bağlı kalan iş gücü sayesinde değişim yavaş olmuş ancak 18. yüzyıl' da gerçekleşen Endüstri Devrimi ile bedensel güç makine gücü ile birleşmiştir. Bu sayede toplumsal değişim hız kazanmıştır. Tarımda çalışan iş gücü fabrikalara kaymıştır, yani kırsal yaşam kent yaşamına doğru evrilmiştir. Bu sayede, teknoloji, toplumsal ilişkileri etkileyen önemli etken olarak belirmiştir.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

Teknolojik ilerleme beraberinde yeni gereksinimleri ve alışkanlıkları getirmiştir. Bireylerin, toplumsal kurum ve yapılarıyla ilişkilerini sürdürmesi teknoloji ile olan ilişkileriyle paralellik gösterir. Önemli teknolojik ilerlemelerden biri olan internet yaşamsal fonksiyonların yerine getirildiği bir mecra olmuştur. İnternetin temelleri, askeri alana hizmet etmek için atılmıştır. İnternet kullanımı ilk olarak 1990 yılında halka açılmıştır. Bu sayede, internetin kullanımı tarihsel boyutta biçim değiştirmiştir. İnternet, geniş yelpazeyle bireyler için birçok olanak tanımıştır. Ancak internetin kullanım amacı ve bireyin internet ile ilişkisi çok sayıda değişkene göre biçimlenmektedir. Bu çalışmada internet kullanımı eğitim ve yaş değişkenine göre incelenecektir.

İnternetin belirli bir zümrenin değil herkes için erişilir olabilmesi iletişim araçları arasında bireyin ön planda oluşuna bağlıdır. Birey sosyal ağlarda kendini yansıtabildiği gibi istediği kaynağa her an ulaşabilmektedir. Mesajlaşma ile yüz yüze ya da telefonla görüşmelerin, haber siteleriyle televizyon ya da gazetelerin, benzer düşüncelere ya da hobilere sahip kişilerin toplandığı platformlar fiziksel sosyalleşmenin yerini almıştır. Böylelikle internetin kullanım amacı genişlemiş profesyonel veya amatör herkesi çatısı altına toplamayı başarmıştır. İnternete erişim ve internetin kullanımı beraberinde bireylerin yeteneklerine, eğitimlerine, statülerine, bulundukları coğrafi konuma, yaşa göre farklılık göstermiştir. Bu farklılaşma internetin ilk zamanlarında herkes için aynı düzeyde iken zamanın ilerlemesi bu farklılaşmayı arttırmıştır. Bu farklılaşmanın en önemli belirleyicileri eğitim ve yaştır. Yaşı İnternetin yaşından küçük olan birey, interneti göz gibi, kalp gibi, beyin gibi önemli yaşamsal organlarından biri olarak görürken interneti sonradan hayatına dahil etmiş birey uyum sürecine maruz kalır. Eğitim ise kişinin perspektif sahibi olmasını sağlayarak gelişimini buna paralel sürdürmesine sebep olur. İnternet kullanım amaçları bu noktada farklılık kazanır.

Bu sebeple kişilerin eğitim ve yaşa göre interneti kullanım amaçlarının ortaya çıkarılması için bir anket hazırlanmıştır. Bu anketin amacı; eğitim ve yaş faktörlerine göre internet kullanımı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi, gündelik yaşamın gerekliliği

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

olan alışverişin eğitim ve yaş faktörlerine göre değişip değişmediğinin tespit edilmesidir. Anket, İstanbul ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri 411 kişiye uygulanmıştır.

2. İNTERNETİN TARİHİ

İnternet, 2. Dünya Savaşı yıllarında dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Franklin Delano Roosevelt'in savaşı kazanmak için bilimin önemini vurgulamasıyla ortaya çıkmıştır.

'Bu ülkede savaş süresince yapılan güvenilir bilimsel araştırmaların gelecekte devam edebilmesi amacıyla Amerika gençliğinin bilimsel yeteneğinin geliştirilmesi ve keşfedilmesi için etkili bir program önerilebilir mi? Yeni fikirlerimizle ve onlara savaş boyunca sürdürdüğünüz cesaret, çaba ve aynı bakış açısıyla öncü olabilirsek daha geniş ve daha yararlı bir çalışma alanı ve daha verimli bir yaşam oluşturabiliriz' (National Science Foundation, 2021).

Savaş sonrasında kurulan RAND (Research and Development – Araştırma ve Geliştirme) kurumunun nükleer savaş sırasında saldırılardan etkilenmeyecek iletişim ağı çalışmaları internetin temelini oluşturmuştur. 1958 yılında ABD Savunma Bakanlığı bünyesinde çalışmaların Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile beraber yürütülmesi için ARPA (Advance Research Projects Agency – İleri Araştırma Projeleri Ajansı) kurulmuş ileri aşamada kurumlar arası bilgisayarlardan iletişimi ve programların kullanılmasını sağlayacak ağ kurma projesini geliştirilerek adı ARPANET (ARPA kara paket ağı) olmuştur.

İnternet, birbirinden bağımsız bilgisayarların birbirine bağlandığı serbest bir iletişim ağıdır (Johnny, 2019, s. 26). Ana bilgisayardan diğer bilgisayarlara bağlanarak iletişimi yönetecek yazılımın prensipleri bir protokolle belirlenir aynı zamanda bu internet kültürünün ilk basamağını oluşturur. Bilgisayarın boyutu 1960 yılından itibaren küçülmeye başlamış, ilk kişisel bilgisayar 1977 yılında Apple tarafından satışa sunulmuştur. İnternetin 1990 yılında sivil kullanıma açılmıştır ve Tim Berners - Lee adlı girişimcinin WWW (World Wide Web – Dünya Çapında Ağ) icat etmesiyle kullanımı

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

yaygınlaşmıştır. Web, sanal dünyada sosyal bir oluşumu başlatmıştır. Bu teknik bir oyun olarak değil insanların birlikte çalışması için sosyal bir etki olarak tasarlanmıştır (Berners-Lee & Fischetti, 1999, s. 123). Berners-Lee'nin bu düşüncesi internetin bireyler için vazgeçilmez olmasını sağlamış ve önemli bir iletişim aracı haline gelmiştir. İletişim teknolojileri, toplumsalı kuşatan bir çatı, çerçeve ancak ondan da öte içinde sosyal yaşamın yer aldığı bir etkileşim sistemidir (Timisi, 2016, s. 20). İnterneti kullanmak sosyal yaşamın bir parçası olmuş aynı zamanda kullanım amacı bireylere ve topluluklara göre farklılık göstermiştir. Bu farklılığın belirleyicileri arasında eğitim ve yaş önemli faktörler arasında yer almaktadır.

İnternet toplum üyelerinin vazgeçilmezi olmuş ve geleneksel medyanın yerini almıştır. Web 1.0 döneminde kullanıcılar pasif durumda iken Web 2.0 sürümü ile internet geleneksel medyadan ayrılarak sosyal mecraya dönüşmüştür. Zamanla internet tüm dünyadaki haberlerin takip edileceği alan aynı zamanda bireylerin nitelikleriyle örtüşeceği ve sosyalleşeceği bir platform oluşturacaktır. Web 2.0 sürümünde kullanıcılar aktif olarak yer almış ve içeriği üretebilir, paylaşabilir, tartışma yapabilir bir duruma dönüşmüşlerdir. Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal ağların, Wikipedia, ekşi sözlük gibi sitelerin kullanımı sayesinde uzaklık ve yakınlık kavramları yok olmuş, bilgi kolay ulaşılan olmuştur. Web 4.0'ün hazırlığı Web 3.0'dür. Yapay zekanın internete entegre olmasıyla yapay zekâ uygulamaları internetteki bilgileri anlayabiliyor, paylaşımında bulunabiliyor, öğretebiliyor, hatta aktif birer internet kullanıcılarına dönüşüyorlar (Gürel, 2017, s. 29). Kullanıcıların internetteki aramaları, satın aldıkları ya da satın almaktan vazgeçtikleri ürünler kısacası internet üzerinde yapılan her dolaşım kayıt altına alınarak birey hakkında bilgi sahibi olunmaya başlanmıştır. Web 2.0 de bireyler tarafından yapılan yorumlar, öneriler Web 3.0 teknolojisinde yapay zekâ tarafından sentezlenerek ekranda hazır olarak görünür olmaya başlamıştır. Web 3.0 'ün temellini attığı Web 4.0 ise dijitalleşmedir. Geliştirilen yapay zekâ teknolojisi sayesinde ortaya çıkan sorunları belirleyen ve bu sorunlara çözüm getirebilen sistemdir.

Bireyler tarihsel döngünün başından itibaren birbirleriyle etkileşimde bulunma, fikirlerini paylaşma, aynı düşüncüyü paylaşanlarla daha yakın ilişki kurma ya da

topluluk oluşturma eğilimindedir. İletişim tarih öncesinde bedensel ve el becerileriyle yapılırken tarihten sonra yazılı olarak devam etmiş, zamanın getirdiği koşullara göre yöntem değişmiştir. Medya ise daha büyük gruplarla iletişim kurmak için kullandığımız teknolojidir. İnsanın doğasında var olan iletişim kurma ve fikir alışverişinde bulunma sonucu ortaya çıkan sosyalleşme ile teknolojinin yarattığı medya yeni bir iletişim aracı olan sosyal medyayı oluşturmuştur. Sosyal ağlar ise sosyal medyayı oluşturur. Ağlarda, birbirine eş değer kişiler iletişim kurarak, bilgi paylaşımında bulunur. İlkel çağlardaki kabile yaşantıları, kapalı toplumlardaki dayanışma, iş bölümü birer sosyal ağ iken günümüzde yerini sosyal medyaya bırakmıştır.

İngilizce'ye *media* sözcüğü Latince *media* 'araçlar, araçlar' sözcüğünden gelmiştir. Medya sözcüğü alıcı ve verici arasında önemli bir etkileşim olasılığı bulunmadan, bir başka deyişle bireylerarası iletişimden (yüz yüze alışveriş) farklı olarak, alıcının vericiye zayıf bir yanıt vermesi yetisi bulunduğu, küçük topluluklarda örgütsel iletişimden (örneğin şirket iletişimi ya da okulda ders) ayrılan uzaktan ilişki kurmaya göndermede bulunur (Maigret, 2019, s. 41). Sınırlamaların ortadan kaldırdığı, alıcı ile verici arasında iletişimi sağlayan araçlardır. İnsanların avcılık toplayıcılık döneminde yaptığı yüz yüze ilişkiler 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Endüstri 2.0 devriminde elektriğin üretimde kullanılmasıyla iletişim teknolojileri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bilimsel bilginin önem kazandığı bu çağ ilerleyen dönemlerde bilimsel bilgi tabanlı iletişim teknolojilerinin yayılmasına ortam sağlamıştır.

Basım tarihi, 1450 yılında Gutenberg'in matbaayı icat etmesiyle başlar. Yazılı basım medyanın ilk aşamasını gerçekleştirerek insanların dünyayı keşfetmesi için bilgileri aktaran verici konumundadır. 1850 – 1950 yılları arasında posta, telgraf, radyo ve telefon aracılığı ile yapılan iletişim yaygınlaşmıştır. Orta Çağ'ın sonunda Avrupa'da ortaya çıkan ve 1830'dan sonra ilerleyen posta hizmetleri sayesinde coğrafi sınırlar ortadan kalkmış insanlar konuşmalarını birbirlerine aracı vasıtasıyla iletmeye başlamışlardır.

1837 yılında demiryollarının kontrolünü sağlayarak tren kazalarını önlemek için icat edilen telgraf, zaman sorununu ortadan kaldırmakla beraber Samuel Morse ve Alfred

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

Vail adlı ressamlar tarafından oluşturulan kodlu yazılar kısa zaman içinde hedefine ulaşmaya başlamıştır. Elektromanyetik dalgalar üzerindeki çalışmalar 1888 yılında Maxwell'in dalgaların ışık hızıyla yayılma teorisinin Heinrich Hertz tarafından doğrulanmasıyla başladı. 'Hertz' adı verilen radyo dalgalarının keşfinden sonra Guglielmo Marconi kablosuz dünyayı başlatmış ve iletişimin dönüm noktası olmuştur. 1876 yılında icat edilen telefon ise insanlar arasında sesli bir bağ kurmuştur. 1950'li yıllarda iletişimin aracı olan televizyonun temellerini 1930'lu yıllarda atılmıştır. Radyonun yerini alarak önce siyah-beyaz sonra renkli olan ekran toplumu biçimlendirmede önemli görev üstlenmiştir. İnternet ilerleyen teknoloji sayesinde tüm iletişim araçlarının yerini almıştır.

Yaş ve eğitim, ilerleyen teknolojiye uyum sağlama konusunda sosyolojik olarak, önemli iki veri kabul edilmektedir. Bu çalışmada yaş ve eğitim düzeyleri baz alınarak, internet kullanım ve alışveriş yapma süreçleri ve sıklığı incelenmiştir.

3. TÜRKİYE'DE İNTERNETİN GELİŞİM SÜRECİ

İnternetin Türkiye'ye geliş sürecine bakılacak olunursa; ilk geniş alan ağının, 1986 yılında tesis edilen EARN (European Academic and Research Network) / BITNET (Because It's Time Network) bağlantılı TÜVEKA (Türkiye Üniversiteler ve Araştırma Kurumları Ağı) olduğu görülmektedir. İlerleyen yıllarda bu ağın hat kapasitesinin yetersiz kalması ve teknolojik açıdan ihtiyaçlara cevap verememeye başlaması üzerine, 1991 yılı sonlarına doğru ODTÜ ve TÜBİTAK, İnternet teknolojilerini kullanan yeni bir ağın tesis edilmesi yönünde bir proje başlatmışlardır. Bu çerçevede ilk deneysel bağlantı 1992 yılının Ekim ayında X.25 üzerinden Hollanda'ya yapılmış; PTT'ye 1992 yılında yapılan başvurunun sonuçlanmasını takiben, 12 Nisan 1993'de de 64 Kbps kapasiteli kiralık hat ile, ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı sistem salonundaki yönlendiriciler kullanılarak, ABD'de NSFNet (National Science Foundation Network)'e TCP/IP protokolü üzerinden Türkiye'nin ilk İnternet bağlantısı gerçekleştirilmiştir (Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2003, Gündücü, 2006,s.66-67).

Türkiye internete 1993 yılından beri bağlıdır. İlk bağlantı Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden gerçekleştirilmiştir, bu hat uzun süre tüm ülkenin tek çıkışı olmuş, İnternet tüm Türkiye'de özellikle de akademik ortamlarda yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ege Üniversitesi'nden olan bağlantı, 1994 başlarında, 64kbit/san. hızla gerçekleştirilmiştir. Ardından sırayla, Bilkent Üniversitesi (1995 Eylül), Boğaziçi Üniversitesi (1995 Kasım) ve İstanbul Teknik Üniversitesi (1996 Şubat) bağlantıları gerçekleşmiştir. 1996 yılı ağustos ayında da Turnet çalışmaya başlamıştır. TUR-NET'in devreye girmesinden sonra İnternet hizmeti vermek üzere bir çok ISS (İnternet Servis Sağlayıcı) firma faaliyete geçmiştir. Daha önce sadece akademik kuruluşlar ve büyük şirketlerdeki kişilerin yararlanabildiği İnternet, ISS sayesinde herkes tarafından yararlanılabilir duruma gelmiştir (Güdücü, 2006, s. 66-67).

4. YAŞ

Toplumlarda farklılaşma ölçütlerinden biri olarak görülen yaş kavramı bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve ihtiyarlık olarak evrelere ayrılır. 2017 yılında Who (World Health Organization – Dünya Sağlık Örgütü) yeni yaş dilimlerini 0-17 yaş arası: Ergen, 18-65 yaş arası: Genç, 66-79 yaş arası: Orta yaş, 80-99 yaş arası: Yaşlı olarak belirlemiştir. Yaş, doğumdan ölüme kadar olan aritmetik veridir. Kişilerden beklenen maddi ve manevi yükümlülükler yaşla belirlenir. Yaşın anlam kazanması biyolojik ve kültürel boyutla ilgilidir.

Biyolojik yaş, bireyseldir ve yaşam tarzı, genetik faktörler temel belirleyicidir. 20 yaşındaki bireyin saçlarının beyazlaması genetik yapıya bağlıyken 50 yaşındaki bireyin yoga yaparak vücut esnekliğine sahip olması yaşam tarzıyla ilgilidir. Yaşlanmanın iyi bilinen biyolojik etkileri vardır; bunların tam olarak hangi kronolojik yaşta ortaya çıktıkları, genetik etkenlere ve yaşam biçimine bağlı olarak bireyden bireye büyük değişimler gösterir (Giddens, 2012, s. 221 - 222).

Teknoloji, zamana göre toplumların yaş gruplarına karşı görüşlerini ve beklentilerini değiştirmiştir. Dijitalleşme çağında doğan çocuklar teknolojiye hâkim olup orta ya da yaşlılık evresinde olan birey eskiden 'sen daha çocuksun bilmezsin'

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

kuşağından yardım alır pozisyonuna gelmiştir. İnternetin yaygınlaşmadığı bilgiye ulaşmanın zor olduğu 21.yüzyıl öncesi dönemde yaş, bilgi ile eşleştirilmiş büyüğe bilgisinden dolayı saygı duyulmuştur.

Yaşla birlikte toplumdaki rollerde değişir. Yaş gruplarına göre tutum, davranış ve ekonomik beklenti belirlenir. Yaşı temel alarak üyeliğini belirleyen örgütlü insan sınıfına *yaş grubu* denir (A.Haviland, E.L.Prins, Walrath, & McBride, 2008, s. 545). Biyolojik yaşı temel alınmasının yanı sıra toplumsal konum da yaş grubu üyeliğini belirler. Benzer amaç, istek doğrultusunda ise yaş dağılımı dışta bırakılır. Akademisyenler ya da bir şirketteki yöneticiler topluluğunda farklı yaş gruplarındaki kişiler benzer dayanışma ve amaç için bir araya gelirler. Toplumsal konumun belirlediği yaş grubundaki üyelerin davranışlarına ortak hedef yön verirken, biyolojik yaşı belirlediği yaş grubundaki üyelerin davranışlarına ve bu üyelere karşı tutumun belirlenmesinde kültürel değerler etkili olur. Toplumsal yaş, belirli bir kronolojik yaşla kültürel olarak eşleşen normlar, değerler ve rollerden oluşur (Giddens, 2012, s. 223). Sanayi öncesi toplumlarda fiziksel güce dayanan üretimle yaş evreleri paralellik gösterirken, sanayi sonrası toplumlarda teknolojiye uyum sağlamak gösterge olmuştur. Bununla birlikte aynı zamanda farklı coğrafyada yaşayan toplumların yaş gruplarından beklentileri ve grup üyelerinin tutumları farklılık gösterir.

Sayısal rakamların ilerlemesiyle bireyin yaşamışlığının artması *yaşlılık* kavramını getirir. Bu kavramın içinin doldurulması ve kavramdan beklenen davranışlar topluma ve zamana göre değişkenlik gösterir. Yaşın artması anlamına gelen ‘yaşlanma’ ile yaşamın spesifik bir bölümünü tanımlamak için kullanılan ‘yaşlılık’ kavramı arasında da küçük farklılıklar vardır (Beger & Yavuzer, 2012, s. 1-3). Yaşlılık, bedensel hareketlerin sınırlanması ve topluma uyum sürecini kapsar. Modern sosyoloji teorilerinden biri olan işlevselci kurama göre, toplum birbirine bağlı parçalardan oluşan bir sistemdir. Bu parçalardan biri bozulduğu zaman diğerine etki ederek bozulmasına sebep olur ve toplumsal dejenerasyon yaşanır. İşlevselciliğe göre toplumsal sistem hayatta kalabilmek için değişen çevre koşullarına uyum (adaptasyon) sağlamak zorundadır (Suğur, 2013, s. 44). Parçaların bütünü koruması birbirleriyle uyumuna

bağlıdır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması rollere uygun kişilerin ya da kurumların seçilmesiyle mümkün olup uyumu sürdürme sebebidir. Teknolojinin getirdiği ihtiyaçlara göre roller yeniden belirlenir, kurumlarda gerekli yapısal değişikliği yaparak süreklilik sağlanmış olur.

Günümüzde, toplumsal uyumun diğer bir adı da teknolojiye uyumdur. Dijital yaşamı günlük hayatımızın bir parçası haline getirmek yaş farkını ortadan kaldırmakta ve yaşlılıkla ilgili düşünceyi dönüştürmektedir. Teknolojiye yatkınlık kuşak farkıyla ilgili olduğu kadar toplumsal ve kültürel boyutla da ilgilidir. Aynı tarihte doğmuş kırsalda dar bir sosyal çevreyle hayatını sürdürmüş biriyle büyük şehirde geniş bir sosyal çevreye sahip olan bireyin teknolojiyi kullanma biçimi ve uyumu farklılık gösterir. İlk çağ tarihinden itibaren yaşanan teknolojik ve toplumsal gelişmelerle birlikte toplumların yaş kavramına bakışını değiştirmiştir.

5. EĞİTİM

Eğitim, tarihsel süreç içinde değişime uğrayan ve insanlıkla beraber var olan toplumsal bir kurumdur. Eğitim, doğumdan ölüme kadar olan süreçte hem bireye hem de topluma yöneliktir, bu anlamda eğitim sürekli'dir. TCK'da Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan ve dolaylı yardım etme, terbiye (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 761) olarak tanımlamıştır.

Birey doğduğu andan itibaren ailesinin ve yaşadığı toplumun adetlerini, tutum ve davranışlarını özümseyerek yaşadığı çevreye uyum sağlar. İnsan varlığını sürdürebilmesi için etkileşimde bulunmak ve üretime katılmak zorundadır. Bireyin kendini keşfetmesi, sınırlarını görebilmesi ve yeteneklerini ortaya çıkarması eğitimle mümkün olur. Eğitimle kendini geliştiren ve değiştiren bireyin bedensel ve ruhsal farkındalıkları artarak kendine uygun yönelim sağlayarak topluma olumlu katkıda bulunur. Kendisini ifade edebilme yeteneğini kazanan ve amaçlarını belirleyen birey toplumda edilgen konumdan çıkarak etken konuma gelerek çevresini denetim altında tutar. Birey nasıl düşüneceğini öğrenerek sorunları çözmede ve değişimlere uyum

sağlamada başarılı olur. Eğitim, tampon görev oluşturarak birey-değişim ve toplum-değişim arasında ki dengeyi sağlayarak toplumsal çözölmeyi engeller.

Eğitim, öğrenme ve öğretimin oluşturduğu bir bütündür. Sanayi Devrimiyle makineleşmenin hız kazanması beraberinde uzmanlaşma ve iş bölümü kavramını getirerek insanların belli bir alanda yeterlilik kazanmasını gereklilik haline getirmiştir. Öğretim, alanlara uygun bilgi, tutum ve davranışları öğretmek kişiyi o alan için yeterli yapar ve okul hayatı ile sınırlı bir süreçtir. Öğrenme ise bireyin ailesi ve çevresiyle etkileşiminden meydana gelir, süresiz ve dolaysızdır. Birey yaşadığı toplumun kültürünü, özelliklerini istemsizce dışa vurarak kalıcı davranışa sebep olur. Ancak günümüzde teknolojinin hızlı ilerlemesi toplumsal kurumları da dönüştürerek çoğu meslek grubunda da etkili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla yeterli mesleki donanıma sahip birey teknolojik ilerlemeye kayıtsız kalmışsa mesleğinde yetersiz görülür bu yüzden öğrenimle öğretimi pekiştirerek değişime uyum sağlar.

Eğitim, toplumun bütünleşmesini, bireylerin kendisiyle ve toplumla uyumunu sağladığı ve toplumun ilerlemesine katkı sağlayarak ihtiyaçlarına cevap verdiği için işlevseldir. Prof. Dr. Mahmut Tezcan eğitimin işlevlerini açık ve kapalı işlev olmak üzere ikiye ayırmıştır. Eğitimin açık işlevleri, toplumun kültür mirasının birikimi ve aktarılması, yenilikçi ve değişmeyi sağlayıcı elemanlar yetiştirmek, siyasal, toplumsal seçme ve ekonomik gibi noktalarda toplanmaktır (Tezcan, 1985, s. 66). Tezcan'a göre eğitimin açık işlevleri şöyledir:

- *“Toplumun kültür mirasının birikimi ve aktarılması*
- *Çocuğun toplumsallaştırılması*
- *Yenilikçi ve değişmeyi sağlayıcı elemanlar yetiştirmek*
- *Siyasal işlev*
- *Eğitimin seçme işlevi*
- *Eğitimin ekonomik işlevi.”*

Eğitimin işlevlerinden biri de bir önceki kuşaktan miras kalan kültürü bir sonraki kuşağa aktararak kültürün sürekliliğini sağlamaktır. Ancak teknolojik ilerlemenin

etkisiyle daha hızlı değişen kültürel değerlerin toplumun yapısına göre uyarlanarak gelecek kuşaklara aktarılması eğitimle mümkün olur. Böylelikle ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara, alışkanlıklara birey uyum göstererek toplumsallaşmanın içerisinde yer alır. İyi eğitim alarak analiz yapma yeteneği kazanan birey topluma uygun liderleri seçerek siyaset alanının yönlendirilmesine katkı sağlar.

Sosyolog Emile Durkheim ilerlemiş endüstri toplumlarında eğitimi iki ana işlevi yerine getiriyor olarak gördü toplumun ortak değerlerini aktarmak ve aynı zamanda özel iş bölümüne dayalı ekonomi için özel becerileri öğretmek (ReviseSociology, 2017). Eğitim çocuğa toplumun amaçlarını, bu amaçlar için çalışmasını ve topluma bağlılığı öğretmek, topluma uyum içinde yaşamasını sağlar. Böylelikle toplumsal süreklilik devam eder. Eğitim, geçmişle gelecek arasında tarihsel bir bağ kurarak genç kuşağın topluma bağlılığını sağlar.

İnsanlık tarihinden itibaren, toplum çeşitli dönemlere ayrılır. Her dönemde ki gelişme toplumsal ilişkileri ve yapıları etkiler ve birbirlerine yön verir. 1990 yılında erişimi halka açılan internet toplumsal ilerlemeye yeni bir süreç kazandırmıştır. Toplumun uyumlu bir şekilde devam edebilmesi teknolojiye ve teknolojinin getirdiği gereksinimlere göre şekillenmesine bağlıdır. Bireyler üzerinde etki kurarak, toplumun biçimlenmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. İlk başlarda iş alanına hâkim olan internet dijital araçların gelişmesiyle birlikte gündelik yaşamın bir parçası olarak dönüşümün en önemli tetikleyicisi durumuna gelmiştir. Bu değişimleri anlayabilmek bireylerin internetle olan ilişkilerini incelemekle mümkündür. Bu çalışmada belirtilen konunun araştırılması için bir anket çalışması tasarlanmıştır. Bu anket çalışmasının hedefleri:

- Eğitim ve yaş faktörlerine göre internet kullanımı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi,
- Gündelik yaşamın gerekliliği olan alışverişin eğitim ve yaş faktörlerine göre değişip değişmediğinin tespit edilmesidir.

6. VERİ TOPLAMA ARACININ GELİŞTİRİLMESİ

Çalışmada, kişilerin eğitim ve yaşa göre interneti kullanım amaçlarının ortaya çıkarılması için bir anket uygulanmıştır. Literatür taranarak tarafımdan oluşturulan demografik form; yaş, doğduğunuz bölge, hayatınızın çoğunu geçirdiğiniz sosyal çevre, eğitim durumu, düzenli bir işte çalışma durumu, aylık gelir, il cep telefonu ve bilgisayar kaç yaşında aldınız, interneti kullanım amacı, internetten alışveriş yapmayı tercih eder misiniz, ne tür alışveriş yaparsınız? Sorularından oluşmaktadır.

Anket her katılımcıya tek başına ve yüz yüze görüşme yöntemi ve Google Drive üzerinden dijital yöntem ile uygulanmıştır. Çalışma boyunca 18 yaş ve üzeri kadın ve erkek katılımcılardan oluşan 411 kişiye bu anket uygulanmıştır. Ulaşılan grubun genelini: İstanbul ili sınırlarında yaşayan, 18 yaşını doldurmuş, Orta – üst gelir düzeyine sahip, kişiler oluşturmaktadır. Çalışma Türkiye genelini temsil etme iddiasından uzaktadır ancak İstanbul il sınırları dahilinde bir grubu temsil iddiasına sahiptir.

7. BULGULAR

Demografik veriler; yaşı, doğduğunuz bölge, hayatınızın çoğunu geçirdiğiniz sosyal çevre, eğitim durumunuz, düzenli bir işte çalışıyor musunuz? Aylık geliriniz? İlk bilgisayar kaç yaşında aldınız? İlk cep telefonunu kaç yaşında aldınız? İnterneti hangi amaçla kullanırsınız? İnternetten alışveriş yapmayı tercih eder misiniz? Hangi tür alışveriş yaparsınız? Sorularından oluşmaktadır. Çalışmanın bulguları demografik bulgulardan oluşan tek bölümde incelenmiştir. Katılımcıların eğitim ve yaş gruplarına göre internetten alışveriş yapma süreçlerini içermektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre İnternetten Alışveriş Yapma Süreçleri

		İnternetten Alışveriş Yapma Sıklığı						Toplam	
		Evet		Bazen		Hayır			
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

Eğitim	İlkokul	0	%0	1	%0,2	2	%0,5	3	%0,7
	Lise	20	%4,9	27	%6,6	12	%2,9	59	%14,4
	Üniversite	175	%42,6	101	%24,6	16	%3,9	292	%71,1
	Lisansüstü ve Doktora	40	%9,7	12	%2,9	5	%1,2	57	%13,8
Toplam		235	%57,2	141	%34,3	35	%8,5	411	%100

Katılımcıların çoğunu oluşturduğu üniversite mezunu %71,1'den (292 kişi) %42,6'sı (175 kişi) internetten alışveriş yaparken %3,9'u (16 kişi) internetten alışveriş yapmıyor, %24,6'sı (101 kişi) ise bazen yapıyor. Lise mezunu %14,4'nün (59 kişi) %4,9'u (20 kişi) internetten alışveriş yaparken %2,9'u (12 kişi) yapmıyor, %6,6'sı (27 kişi) ise bazen yapıyor. Lisansüstü ve doktora mezunu %13,8 (57 kişi) katılımcıdan %9,7'si (40 kişi) internetten alışveriş yaparken %1,2'si (5 kişi) yapmıyor, %2,9 'u (12 kişi) ise bazen yapıyor. İlkokul mezunu %0,7'den (3 kişi) internetten her zaman alışveriş yapan yok, %0,2 (1 kişi) bazen yapıyor, %0,5'i (2 kişi) hiç yapmıyor.

Tablo 2: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre İnternette Alışveriş Yapma Süreçleri

		İnternette Alışveriş Yapma Sıklığı						Toplam	
		Evet		Bazen		Hayır			
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Yaş	20 Yaş ve Altı	26	%6,3	24	%5,8	14	%3,4	64	%15,6

21-30 Yaş	117	%28,5	60	%14,6	10	%2,4	187	%45,5
31-40 Yaş	49	11,9	21	%5,1	3	%0,7	73	%17,8
41-50 Yaş	35	%8,5	26	%6,3	2	%0,5	63	%15,3
51 Yaş ve üzeri	8	%1,9	10	%2,4	6	%1,5	24	%5,8
Toplam	235	%57,2	141	%34,3	35	%8,5	411	%100

Katılımcılardan 20 yaş ve altı %15,6'sından (64 kişi) %6,3'ü (26 kişi) internetten alışveriş yaparken, %3,4'ü (14 kişi) yapmamaktadır, %5,8'i (24 kişi) ise bazen yapmaktadır. %45,5'den (187 kişi) oluşan 21 – 30 yaş grubundan %28,5'i (117 kişi) internetten alışveriş yaparken %2,4'ü (10 kişi) yapmamaktadır, %14,6'sı (60 kişi) ise bazen yapmaktadır. 31 – 40 yaş grubundan oluşan %17,8'inden (73 kişi) %11,9'u (49 kişi) internetten alışveriş yaparken, %0,7'si (3 kişi) yapmıyor, %5,1'i (21 kişi) ise bazen yapıyor. 41 – 50 yaş arası %15,3'den (63 kişi) %8,5'i (35 kişi) internetten alışveriş yaparken, %0,5'i (2 kişi) yapmıyor, %6,3'ü (26 kişi) ise bazen yapıyor. %5,8'nin (24 kişi) oluşturduğu 51 ve üzeri yaş grubundan %1,9'u (8 kişi) internetten alışveriş yaparken, %1,5'i (6 kişi) yapmıyor, %2,4'ü (10 kişi) ise bazen yapıyor.

We Are Social 2020 Türkiye İnternet Kullanım İstatistikleri' ne göre, sosyal medya yaş dağılımı grafiğine bakıldığında yaş arttıkça sosyal medyanın kullanımının azaldığı görülmektedir. 25 – 34 yaş aralığı ise sosyal medyayı en çok kullanan gruptur. 16 – 64 yaş arasındaki internet kullanıcıların e – ticaret aktivitelerine göre; %81'i online ürün araması yapmış ve %84'ü online mağazayı ziyaret etmiştir. Bunları gerçekleştiren her 10 kişiden 6'sı online alışveriş yapmıştır.

2020 TÜİK verilerine göre; 16 – 74 yaş aralığında internet kullanım oranı %79'dur. İnternet üzerinden ürün sipariş verme ya da satın alma oranı ise 16 – 74 yaş aralığında %36,5'tir. Bu oran 2019 yılında %34,1'di. Çalışmada 18 yaş ve üzeri 411

kişiyeye uygulanan ankette ise %57,2 kişi internetten alışveriş yaparken %8,5'nin yapmadığı tespit edilmiştir. Çalışmanın %45,5'lik dilimini oluşturan 21 – 30 yaş grubundan %28,5'i internetten alışveriş yaptığı, %2,4'nün ise yapmadığı görülmüştür. Çalışmanın %5,8'lik kısmını oluşturan 51 ve üzeri yaş grubunda ise internetten alışveriş yapan oran %1,9'dur. %2,4 bazen alışveriş yaparken %1,5'i internetten alışveriş yapmamaktadır.

8. SONUÇ

Toplumsal değişme çağı yön veren buluşlarla paralellik gösterir. Sanayileşmeden itibaren sosyal hayatın kahramanı olan makineler, 1990 yılında internetin belirli bir zümrenin elinden çıkıp halka açılması ve bilgisayarların küçülüp ilerleyen yıllarda bir aksesuara dönüşür boyuta indirgenmesiyle toplumun dönüşümü ivme kazanmıştır. İnternet çağında doğanlar için doğal bir süreçken internet öncesi kuşaklar içinse sıra dışı bir durum olmuştur. Böylelikle internetin kullanım amacı da farklılaşmıştır. Eğitim ve yaş teknolojiye uyum sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur. Doğdukları dönem bireylerin davranışlarını, tutumlarını ve yetkinliklerini belirler. Aynı kuşakta doğanlar benzer eğilimlere sahip olurlar. 51 yaş ve üzerindeki kişiler internetten pek fazla alışveriş yapmayı tercih etmezlerken 21 – 30 yaş grubu internetten alışveriş yapmayı tercih ederler. Teknolojiye hâkim olan çağda doğan bireyler için internet geleneksel etkinliklerin yerini alarak yaşamın doğal akışı içinde var olmuştur. Yüz yüze, dokunarak yapılan eylemler yerini dokunmatik tuşlara bırakarak gerçek hayat sanal hayata aktarılmıştır. Teknolojik değişimler yaşa göre bireylerin kullanım amaçlarını değiştirmiştir. Eğitim, yaşam boyu devam eden zamanın getirdiği yeniliklere uyumlu olmayı kolaylaştıran bir süreçtir. İnterneti özümsemek teknolojiye yakınlık ile ilgilidir.

Üniversite, Lisansüstü ve Doktora mezunları, ilkokul ve lise mezunlarına göre internetten daha çok alışveriş yapmaktadır. Bu durum, yüksek eğitim almış grubun dijital yetkinliklerini geliştirerek, bu süreçte, ilkokul ve lise mezunlarına göre daha hızlı adapte oldukları şeklinde yorumlanabilir. Eğitim sayesinde, bireyin, teknolojinin getirdiği yeni ihtiyaçlara, daha hızlı uyum sağladığını söyleyebiliriz.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

İnternette alışveriş yapan 21 – 30 yaş grubu, sayıca, 20 yaş ve altına göre daha fazladır. Sayısal olarak, 51 yaş ve üzeri grup, 31 – 40 yaş ve 41-50 yaş grubuna göre internette alışveriş yapan en düşük yaş grubudur. Buna göre; 20 yaş ve altı ile 50 yaş grubu internette alışveriş yapmayı 51 yaş ve üzerindekiyle göre daha çok tercih etmektedirler. Bu durum, teknolojiye uyum sağlamada ki diğer bir önemli değişkeninde yaş olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Günümüzde salgın koşulları interneti hemen herkes için önemli bir tüketim alanı haline getirmiştir. Eskiden boş zamanlarını değerlendirmek ya da hoş vakit geçirmek için bir araç olarak görenler son bir yıl içerisinde interneti işlevsel bir boyuta taşımışlardır. İnternetin tarihsel boyutu incelendiği zaman aynı devlette yaşayan hemfikir kişilerin strateji geliştirmek için oluşturduğu bir oluşumken birbirini izleyen yıllarda kullanımı ve amacı farklılaşmıştır. Tek yönlü bir farklılaşma değildir içinde teknolojinin ilerlemesi, bu ilerlemeye bağlı olarak iletişim araçlarının teknik olarak gelişmesi, boyut olarak küçülmesi, çeşitliliğinin artarak fiyat olarak da farklılık göstermesi ve toplumların maruz kaldıkları durumları bulundurmaktadır. İnternete herkesin sahip olması zamanla interneti kullanım amaçlarında farklılaşma sürecini başlatmıştır.

Bilgisayarlar yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde, bilgisayarların boyutunun büyük olması herkeste var olmasını engelliyordu. Zamanla boyutunun küçülmesi ve ağırlığının azalmasıyla bilgisayar kullanımı da artmıştır. Toplumların Endüstri Devriminden başlayan süreçten itibaren düşünce ve yaşantı biçimleri değişime uğramaya başlamış kendilerine alternatif yollar aramışlardır. Telgraf, telefon, radyo, gazete, televizyon gibi iletişim araçları dünyayı tanıma, algılamada önemli görev üstlenmişlerdir. İnternet erişiminin halka açılmasıyla insanlar yeni bir iletişim aracıyla tanışmışlar ve bu aracın diğerlerinden farklı olduğunu keşfetmişlerdir. Basım tarihinden itibaren seçilmiş okuyan toplumlar artık kendi seçtiklerini okuyabiliyor ve dünyanın herhangi bir yerinde olan bir olaydan vakit kaybetmeden haberdar olma durumuna geldi. Web sürümleri ilerledikçe kişiler ve topluluklar daha çok dahil olmaya başladı sosyal ağlar sayesinde fiziksel etkileşim yerini tuşlu etkileşime bırakmıştır.

Covid-19 salgın koşullarında internet, eğitim içinde temel şart haline gelmiştir. Günümüzde devletler, ilk, orta öğretim, liselerle birlikte köklü üniversitelerde e-üniversite olma yolunda yatırımlar yapmaktadırlar. İlk öğretimden üniversiteye bütün derslerin çevirim içi yapılabildiği koşullarda, internetten alışverişi de para kazanma çağındaki genç nüfusun daha yoğunluklu yapıyor oluşu sayısal verilerle de kanıtlanmıştır.

KAYNAKÇA

A.HAVİLİLAND, W., E.L.Prins, H., Walrath, D., & McBride, B. (2008). **Kültürel Antropoloji**. İstanbul: Kaknüs.

ANDERSEN, J. B. (2017). **History of Communications/A History of Radio Wave Propagation From Marconi to Mimo**. IEEE Communications Magazine, 6 - 10.

BEGER, T., & Yavuzer, H. (2012). **Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. Klinik Gelişim**, 25(3), s. 1 - 3.

BERNERS-LEE, T., & Fischetti, M. (1999). **Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide WEB by Its Inventor**. New York: Harper Business.

FALCİASECCA, G. (2010). **Marconi's Early Experiments in Wireless Telegraphy, 1895**. IEEE Antennas and Propagation Magazine , 220 - 221.

GİDDENS, A. (2012). **Sosyoloji**. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

GÜDÜCÜ, B. (2006). **Bir Kamusal Alan Olarak Türkiye’de İnternet Kullanımı**. Bir Kamusal Alan Olarak Türkiye’de İnternet Kullanımı. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

GÜREL, M. (2017). **Dijital Kehanet**. İstanbul: Destek Yayınları.

JOHNNY, R. (2019). **İnternetin Geçmişi ve Dijital Gelecek**. (B. Keleş, Çev.) Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

MAİGRET, E. (2019). **Medya ve İletişim Sosyolojisi**. (H. Yücel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

National Science Foundation. (2021). **National Science Foundation Where Discovery Begins**. 16.04.2021 tarihinde NSF: www.nsf.gov/about/history/nsf50/vbush1945_roosevelt_letter.jsp adresinden alındı

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi. (2003). **Türkiye'de İnternet**. 30.04.2021 tarihinde Ortadoğu Teknik Üniversitesi Bilgi İşlem Daire Başkanlığı: <http://www.internetarsivi.metu.edu.tr/tarihce.php> adresinden alındı

Revise Sociology. (2017, 08 22). **Revise Sociology**. 2021 tarihinde Revise Sociology: <https://revisesociology.com/2017/08/22/functionalist-durkheim-role-education/> adresinden alındı

SCOTT, D. M. (2015). **The New Rules Of Marketing & Pr**. Kanada.

SUĞUR, S. (2013). **Sosyolojide Temel Yaklaşımlar**. N. Suğur (Dü.) içinde, Sosyolojiye Giriş (s. 34 - 53). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi .

TEZCAN, M. (1985). **Eğitim Sosyolojisi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

TİMİŞİ, N. (2016). **Dijital Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler**. İstanbul: Kalkedon.

Türk Dil Kurumu. (2011). **Türkçe Sözlük**. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 175-192.

Hilal YILMAZ*

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND

HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

**12 EYLÜL 1980 DARBESİNDEN 1987 REFERANDUMUNA KADAR GEÇEN
SÜREÇTE SİYASİ YASAKLI SÜLEYMAN DEMİREL****

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulduğu yıldan günümüze kadar darbe, darbe girişimlerine ve muhtıralara maruz kaldığı görülmektedir. 12 Eylül 1980 darbesi de diğer darbeler gibi Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK), İç Hizmet Kanununda yer alan 35. Madde görevi gereği gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül darbesi ile başa gelen askeri hükümet; demokrasinin temel taşlarından meclisin kapatılması, partilerin feshedilmesi gibi antidemokratik uygulamalara başvurmuştur. Bunun yanı sıra parti liderine ve parti mensuplarına siyasi yasak getirilmiştir. Siyasi yasak Geçici 4. Madde ile anayasaya eklenerek referandumla halka onaylatılmıştır. Anayasada yer alan Geçici 4. Madde ile hakkında 10 yıl siyasi yasak getirilen liderlerden biri olan Süleyman Demirel bu dönem zarfında Hamzakoy ve Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabii

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisi, hilal.yilmaz1905@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6629-0122.

** Bu çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 20.03.2021- Makale kabul: 10.05.2021.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

tutulmuş ve hakkında dava açılmıştır. Siyasi faaliyette bulunması yasak olmasına rağmen Büyük Türkiye Partisi (BTP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) olmak üzere iki partinin kurulmasına öncülük etmiştir. Geçici 4. Maddenin kaldırılması için birçok faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada Süleyman Demirel'in, 12 Eylül 1980 darbesinden 6 Eylül 1987 referandumuna kadar geçen süreçte demokrasinin yeniden kurulması ve siyasi yasakların kalkması için verdiği mücadeleden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelime: Süleyman Demirel, BTP, DYP, 1987 Referandum

IN THE PERIOD FROM 1980 COUP D'ETAT TO 6TH SEPTEMBER REFERENDUM, SULEYMAN DEMİREL

ABSTRACT

It seems that Republic of Turkey has exposed to coups, coups attempts and memorandums since the day it has founded. The 12th September coup, like other coups was carried out in accordance with the duty of the article 35th in the Turkish armed forces' internal service law. The military government, came to the fore by 12th September coup; it resorted to anti-democratic movements such as the closure of parliament and extinguishment of political parties which are among the main principles of democracy. Besides, political bans were imposed on the both party leader and party members. Political bans were added to the constitution with the Temporary article 4th and approved by society through referendum. Suleyman Demirel who was one of the leaders who had a political ban for 10 years with the Temporary article 4th included in the Constitution, was forced to mandatory residence in Hamzakoy and Zincirbozan, also a lawsuit filed against him during this period. Although the ban on political actions, he has led the establishment of The Great Turkey Party and The Right Path Party. It seems to have done a lot to remove the Temporary article 4th. In this study, the struggle of Süleyman Demirel for the reestablishment of democracy and the lifting of political bans in the period from the 12 th September 1980 coup to the 6th September 1987 referendum is mentioned.

Keywords: Suleyman Demirel, BTP, DYP, 1987 Referendum

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren demokrasiyi benimsemekte ve bu amaç için birçok girişimde bulunmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası, Serbest Cumhuriyet Fıkrası bu girişimlerin ilk örnekleri arasında gösterilmektedir. 1946 yılına kadar yirmiden fazla parti kurulmuş ancak bu tarihe kadar yapılan tüm girişimler başarıya ulaşamamıştır. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP) ve diğer partiler ile

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

kalıcı olarak demokrasinin inşası sağlanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sitesi, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, E. Tarihi:14.11.2020). Ancak ülkede demokrasi ara ara kesilmeye çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, kumandanlara siyasete karışmamaları konusunda uyarıda bulunmuştur. Siyasi işleri yürütecek olan kadronun var olduğunu belirterek ordu ile ülke yönetimi arasındaki kırmızı çizgiyi çekmiştir (Atatürk:421). Ancak göstermiş olduğu hassasiyetin öneminin kavranamamasının bedelini Türk Milleti ilk olarak 1960 darbesiyle ödemiştir. 1960 darbesinden sonra da darbelere, muhtıralara sık sık maruz kalarak bedeller ödemeye devam etmiştir. Darbe girişimlerinin dayanağı TSK İç Hizmet Kanununda yer alan 35. Maddesinde “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır.*” olarak gösterilmektedir. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211-20110310.pdf>, E. Tarihi:18.12.2020). 35. Maddenin, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bünyesindeki en alt kademededen en üst kademeye kadar ülke sorunlarına çözüm arayışına girişi ve ordu içerisinde ülke yönetiminde yaşanan sorunları aşacak kudreti kendilerinde görmeleriyle müdahalelerin gerçekleşmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Buna bağlı olarak Türkiye’de 1960, 1971, 1980 yıllarında yapılan girişimler hükümeti düşürmekle ve demokrasiyi askıya almakla sonuçlanmıştır (Birand,1984:9-52). 1980’de Dünyada 156 ülkeden 29’u demokrasi ile yönetilmekteydi. Türkiye’de gerçekleşen 12 Eylül 1980 darbesi ile demokrasiyle yönetilen ülke sayısı 28’e düşerken, askeri yönetimle yönetilen ülke sayısı 40’a çıkmıştır (Tuşalp,1995:201).

12 Eylül 1980 Darbesine Giden Süreç

TSK, hiyerarşi içerisinde darbe yapmayı planlamaktaydı. Darbenin de lideri dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’di. Evren, halkın darbeyi haklı bulmasını istemekteydi. Bu nedenle ilk olarak parti liderlerini uyaran mektup verilmesine karar vermiştir. Mektup, Evren tarafından Cumhurbaşkanı Korutürk’e verilmiştir. TSK’nın ortak görüşü olan bu mektupta siyasi partiler uyarılıyor ve ülkedeki sorunların bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiği belirtiliyordu. 2 Ocak 1980’de Cumhurbaşkanı, Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) genel başkanlarını görüşmeye

çağırıp mektup hakkında bilgilendirmiştir. Ancak iki partinin lideri, mektubun öneminin farkına varamamıştır. Başbakan Demirel ile Genelkurmay Başkanı Evren ikili görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Evren'in hükümetin değiştirilmesine yönelik mektubun verilmediğini belirtmesi üzerine Başbakan Demirel, ordunun darbe yapmayacağı ve kendi yönetimindeki hükümete karşı olmadığı kanısına varmıştır. Ancak Ordu; Cumhurbaşkanı'nın bir türlü seçilememesi, AP-CHP'nin uzlaşamaması, anarşi ve terör eylemleri nedeniyle toplu ölümlerin artmasından rahatsız olmaktadır (Birand,1984:137-183). 16 Mayıs Regaip Kandilinde Atatürk'ün ruhuna duada bulunulmasını bir grup protesto etmişti. Protesto muhalefette ve orduda büyük tepkiye yol açmıştı (Evren,1994:170). TSK bu tarz girişimlerden rahatsızdı ve darbe tarihi 11 Temmuz olarak belirlenmiştir. Ancak 2 Temmuz'da güven oylamasında Demirel'in kurduğu hükümet 227 oyla görevde kalmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 5.Dönem, Cilt:16,104 Birleşim 2.7.1980:555-557).

Genelkurmay Başkanı Evren, güvenoyu alan hükümete darbe yapmanın doğru olmayacağı kanısıyla darbenin 11 Temmuz'da yapılmasından vazgeçmiştir. TSK, darbenin yeni tarihini 12 Eylül olarak kesinleştirmiştir (Birand,1984:245-254). Evren'in dikkatini çeken iki olay vardı. İlki MSP Lideri Necmettin Erbakan'ın 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlama törenine katılmamasıydı (Milliyet,31.08.1981:1). İkinci olay 6 Eylül'de Konya'da MSP'nin düzenlediği Kudüs'ü kurtarma etkinliğinde şeriat sloganları atılmasıydı (Cumhuriyet,7.09.1980:1-9). Bu yaşananlara darbenin gerçekleşmesini kesinleştiren iki önemli olay olarak bakılmaktadır.

12 Eylül 1980 Darbesi ve 1982 Anayasasında Yer Alan Geçici 4. Madde'nin kabulü

11 Eylül günü TSK, darbe hazırlıklarını tamamlamak için çalışmalara başlamıştır. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT) genel müdürleri bir bahaneyle Genelkurmayla getirilmiştir. Telefonlar kesilmiş, polis ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) etkisiz hale getirilmiştir. Ve saat 04:00'ı gösterdiğinde radyoda darbe bildirisi okunmuştur (Birand,1984:284-287). 12 Eylül sabahı Genelkurmay Başkanı ve darbenin lideri Kenan Evren millete seslenmiştir. Konuşmasında 12 Eylül öncesi görev alan hükümeti ve parti liderlerini suçlamıştır.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

Liderleri kendi parti çıkarları için uğraşıp anarşi ve terörün hızla arttığını görmezden geldiklerini ve kışkırttıklarını iddia etmektedir. (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği,1981:196-203). Ayrıca TSK, alınan önemli kararlarla birlikte güvenlik gerekçesi ile dört siyasi liderin belirli bir süre zorunlu ikamete tabi tutulacağını isterlerse ailelerini de getirebileceklerini bildiren mektup liderlere iletilmiştir. Demirel ve Ecevit'e teslim edilen mektupta adres Hamzakoy, Erbakan ve Türkeş'e gönderilen mektupta ise adres Uzunada olarak belirtilmekteydi (Güven:15-23). Demirel'e mektup TSK'nın kararlaştırdığı üzere AP Genel Sekreteri Nahit Menteşe tarafından evindeyken teslim edilmiştir.

Parti liderleri Uzunada, Hamzakoy'da tutulurken feshedilen CHP, AP, MSP, MHP'nin diğer mensupları ise Dil ve İstihbarat Okulunda tutulmaktaydı. 12 Eylül öncesi liderler kontrol altında tutulurken hükümeti kurmak için çalışmalara başlanmıştır. Hükümette görev alması için Dil ve İstihbarat Okulunda tutulmayan birçok parti mensubuna teklifte bulunulmuştur. Teklif alan AP mensupları telefonla Hamzakoy'da tutulan Demirel'e ne yapmaları gerektiğini sormaktaydı. Bu kişiler arasında 12 Eylül öncesinde Demirel Hükümetinin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal da yer almaktaydı. Özal'a başbakan yardımcılığı görevi teklif edilmekteydi. Demirel'in, Özal'a tavsiyesi kabul etmesinden yanaydı. Demirel'in bu konudaki genel görüşü; bürokratların darbeci yönetim tarafından teklif edilen görevleri kabul etmeleri ancak siyasi yapıda yer alanların ise kabul etmemesiydi. Amacı ihtilalin arkasında AP'nin olduğu algısının oluşmasını önlemektir (Doğan,1985:24-57).

Evren, 12 Eylül öncesinin liderlerinin yeni kurulacak hükümete karışmalarından rahatsız olmaktaydı. Bu nedenle eski iki partinin ılımlı milletvekillerinden oluşan hükümet kurmaktan vazgeçmiş ve Emekli Oramiral Bülend Ulusu'ya hükümeti kurma görevi verilmiştir. 21 Eylül'de Bülend Ulusu Devlet Başkanı ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in verdiği hükümeti kurma görevini yerine getirmiştir (Cumhuriyet,22.09.1980:1). 25 Eylül'de de parlamento feshedilmiş, Belediye ve İl Genel Meclisleri kapatılmış, Belediye Başkanlarının da görevine son verilmiştir (Güven:47-49). 2325 sayılı kanun ile siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuş; mal

varlıklarının idare edilmesi için kayyum atanmasına karar verilmiştir (RG, Sayı:17145, 28.10.1980:1-3). Ayrıca Sıkıyönetim tarafından AP, CHP, MHP, MSP olmak üzere diğer partilerin binalarında arama kararı alınmıştır (Mumcu,1987:92). Demirel'in İstanbul'da bulunan yazlığında arama yapılmıştır. Güniz sokaktaki evinde de arama yapılmak istenmiş ancak Başbakan Bülend Ulusu'nun emri üzerine arama yapılmaktan vazgeçilmiştir (Turgut,1986:31-33).

11 Ekimde MGK kararıyla tutulan 4 siyasi liderden Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'in zorunlu ikametleri tutukluluğa dönüştürülmüştür. Aynı gün Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in Hamzakoy'daki zorunlu ikameti sona ermiştir. (Cumhuriyet,12.10.1980:1). Demirel'in Hamzakoy'daki zorunlu ikameti sona ermesiyle evine dönmüştü. Güniz Sokaktaki evinde parti başkanı gibi karşılanmış ve kurban kesilmiştir (Der Spiegel Web Sitesi, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14332826.html>, E.Tarihi:24.12.2020).

Zorunlu ikamette tutulan liderlerin serbest bırakılmasıyla yeni tedbirler alınmaya başlanmıştır. Evren, Konya'da yaptığı açıklamada eski parti liderlerin demokrasiye geçildikten sonra ülke yönetiminde yer almayacaklarını bildirmiştir (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri,1981:276-278) Evren, 1982 Anayasasında yer alacak olan Geçici 4. Maddenin ilk belirtilerini bu konuşmasında halka duyurmuştur. Daha sonraki konuşmalarında da bunu sık sık dile getirerek kararın alt yapısını oluşturduğu ve halka benimsetmeye çalıştığı görülmektedir. MGK'nın bu yöndeki girişimlerinden bir tanesi 16 Ekim'de demokrasinin temel taşı sayılan siyasi partilerin kapatılma kararı almasıydı. Partilerin kapatılmasıyla mal varlıkları hazineye devredilmiştir (MGK Tutanak Dergisi, Cilt:4, 75 Birleşim, 16.10.1981:417-420). 19 Ekim'de de parti binalarındaki tabelalar sökülülmüştür (Milliyet,18.10.1981:1). Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin Evren, 12 Eylül öncesine ait parti liderlerin mevcut yönetime destek olmadıklarını, eski hesapları bırakmayarak iktidar olma yarışına devam etmeleri ve danışma meclisinin faaliyetlerini daha iyi yürütebilmesi için partilerin kapatılması kararı alındığı yorumunda bulunmuştur. Partilerin kurulmasına anayasanın kabulüyle birlikte izin verileceğini ve partilerde yeni liderlerin yer alacağını belirtmiştir (Milli Güvenlik Konseyi Genel

Sekreterliği,1981:318-321). Der Spiegel dergisiyle yaptığı röportajda Evren, siyasi parti liderlerinin siyasete geri dönmelerinin 12 Eylül öncesi ortama geri dönmek olduğunu belirtmekte ve siyasete girmemelerinin daha doğru olacağını savunmaktadır (Der Spiegel Web Sitesi, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14339491.html>, E. Tarihi:24.12.2020). Demirel ise Batı Avrupa Birliği Asamblesi Savunma Komisyonu ile yaptığı görüşmesinde siyasi partilerin kapatılmasının demokrasiden uzak bir karar olduğunu ve halkın iradesine sahip olmayan suni partiler kurulmasını doğru bulmadığını söylemekteydi. 1960 yılında Demokrat Partinin (DP) kapatılması oyların dağılmasına yol açtığını ancak DP tabanını temsil eden AP'nin kurulmasıyla da kısa sürede dağılan oyların tekrar birleştiğine değinmiştir. Demirel, 12 Eylül sonrası da aynı şekilde dağılan oyların asıl sahibi geldiğinde tekrar bir araya toplanacağı kanısındaydı. Bu nedenle Demirel, AP mensuplarını ve tabanı bir arada tutmaya çalışmaktaydı. Demirel'e göre 1960'ta nasıl DP kapatıldığında yerine AP kurulduysa AP kapatıldığında da yerine yeni bir parti kurulmalıydı (Doğan,1985:124-154).

Demirel'i zor yıllarında dostları sık sık ziyaretinde bulunup yalnız bırakmamaktaydı. Bu ziyaretler Evren'inde dikkatini çekmekteydi. 3 Nisan'da Bursa'daki konuşmasında isim vermeden eski liderlerin faaliyetlerinden; Ecevit'in demeç vermesinden, Demirel'in evine gerçekleştirilen ziyaretlerle AP'yi bir arada tutmaya çalışmasından ve komut vermesinden, rahatsızlık duyduğunu açıklamıştır. Yeni tedbirlerin alınabileceğinin ve 12 Eylül öncesinde görev alan liderlerin parti kurmalarına izin verilmeyeceğinin altını çizmiştir (Donat,1993:38-40). Ve liderlerin siyasi arenaya geri dönmelerini yasaklayacak önlemi almaya başlamıştır. İlk olarak bu yasaklamaların içerisinde yer alacağı Anayasa tasarı hazırlanmıştır. Tasarı 23 Eylül 1982'de Danışma Meclisinde oy kullanan 139 üyenin 120'sinin kabul oyu ile kabul edilmiştir (Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı:1, Cilt:10, 156 Birleşim, 23.09.1982:890). 19 Ekim'de de MGK'da, Anayasa Tasarısına 12 Eylül öncesi parlamentoda yer alan siyasi parti mensuplarının siyasete girmesini engelleyecek olan geçici madde eklenerek son hali verilmiştir. MGK'nın onayıyla birlikte millete sunulmuştur. Anayasada dikkat çeken birçok unsur yer almaktaydı. Ancak MGK tarafından eklenen Geçici 4. Madde o döneme damgasını vurmaktaydı. Geçici 4.Madde ile 12 Eylül öncesine ait parti

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

mensuplarına siyasi yasaklar getirilmekteydi. Darbeci yönetimin, oluşturduğu anayasada yer alan siyasi yasaklar referandum ile halka kabul ettirilmeye çalışılmıştır. (MGK Tutanak Dergisi, Cilt:7, 118 Birleşim, 18.10.1982:408-412). Geçici 4. Maddenin (a) bendinde yer alan 10 yıllık siyasi yasak getirilen 12 Eylül öncesi siyasetçilerin sayısı 227'yi bulmaktadır. Geçici 4. Maddenin (b) bendinde yer alan 5 yıllık siyasi yasağa tabi tutulacak olan eski parti mensuplarının sayısı da 496'yı bulmaktadır (Nokta,14.04.1985:21). Böyle bir ortamda yapılacak olan referandumda anayasaya karşı propaganda yapılması çok zor olmasına rağmen Demirel, hayır oyu verilmesi için çalışmalara başlamıştır. Demirel'in görüşü ihtilale karşı olumsuz faaliyette bulunulmasının doğru olmayacağı ancak oluşturulan anayasaya referandumda hayır oyu kullanılmasının askeri yönetime verilmek istenen cevabı en doğru şekilde yansıtacağı kanısındaydı. Ecevit ve Erbakan'da anayasanın karşısında yer almaktaydı. Kapatılan Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ise evet oyu atılmasını savunmuştur (Doğan,1985:194-196).

Evren, anayasa tanıtımı için ilk konuşmasını 24 Ekim 1982'de gerçekleştirmiştir. Daha sonra da gittiği şehirlerde anayasayı halka tanıtarak; neden evet denmesi gerektiğini, ülkeyi nasıl bir ortamdan kurtardıklarını açıklamıştır. Evren, Trabzon'da yaptığı konuşmasında Geçici 4. Madde ile ilgili “...*Millet artık bir 10 sene rahat etmeli...*” ifadelerini kullanırken ayrıca teşekkür edip siyasetten çekilmelerini de istemiştir. Evren, 5 Kasım 1982'de anayasayı tanıtım programı için son kez millete hitap etmiştir. Konuşmasında referandumda milletin cevap vereceği sorunun “*bu ülkenin 12 Eylül öncesine tekrar gelmesini istiyor muyuz? İstemiyor muyuz?*” olduğunu ve konuşmasının devamında ülkenin 11 Eylül öncesinden daha da kötü bir ortamın oluşmaması için evet oyu kullanılmasını istemiştir (Evren,1982:1-22). Evren, halkın üstünde baskı kurmuştur. Türk milleti böyle bir ortamda askeri yönetimin hazırladığı anayasaya 7 Kasım'da gerçekleşen referandumla oy vermiştir.

7 Kasım 1982 Referandum sonucunda anayasa %91.37 ile kabul edilmiştir (RG, Sayı:17874, 20.11.1982:1-3). Seçimlerde hayır propagandalarının yapılamaması oranın bu kadar yüksek olmasına neden gösterilebilir. Böyle bir ortamda Anayasada yer alan

Geçici 4. Maddenin veyahut diğer maddelerin irdelenmesinin ve karşı çıkılmasının mümkün olmadığı söylenebilir.

Süleyman Demirel ve BTP'nin Kuruluşu

7 Kasım'da yapılan referandumla kabul edilen anayasada siyasi yasakları içeren Geçici 4. Madde yer alsa da demokrasinin başlangıcı için büyük bir adım atılmıştır. İkinci büyük adım ise siyasi partilerin kurulmasına izin verilip seçimlere gidilmesi idi. 24 Nisan 1983'te Siyasi Parti Kanunu resmi gazetede ilan edilmesiyle birlikte siyasi parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan 70 Numaralı kararın yürürlükten kaldırıldığı bildirilmektedir. Yayınlanan 76 sayılı kararda; kapatılan partilerin mensuplarının 12 Eylül öncesinin şartlarını tekrar oluşturacak beyan verilmesi, yeni kurulacak olan partilerin kapatılan partilere ilişkin beyan vermesi, Anayasa'nın Geçici 4. Maddesinin de bahsi geçen şahısların siyasi faaliyetlerine yönelik beyan verilmesinin yasak olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Siyasi Parti Kanununda parti kurulabilmesi için 30 kurucu üyenin anayasaya uygunluğunun onaylanması ve partilerin; illerin yarısında veya daha fazlasında, *"ilçelerinin en az üçte birinde"* teşkilatlanması şartları getirilmekteydi (RG, Sayı:18027, 24.04.1983:3-28). Partinin kurulabilmesi için istenilen şartların sağlanması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanı Evren, sol kanatta Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp'ın parti çalışmalarını yürütmesini; sağ kanatta da darbe ideolojisine sahip bir parti kurulmasını ve partinin liderliğini de Başbakan Bülend Ulusu'nun yürütmesini istemekteydi. Evren'in onayıyla Bülend Ulusu parti kurma çalışmalarına başlamıştır. Başbakan Bülend Ulusu sağ kanatta parti kuracağı için AP'nin tabanını kendi partisine çekmesi gerekmektedir ve Demirel'in desteğine ihtiyacı vardı. Ancak Demirel partiler kapatıldığından itibaren kendisinin önderliğinde yeni bir parti kurmayı düşünmekteydi. Bülend Ulusu'nun kuracağı partiyi desteklememesinin bir diğer nedeni de ordu ile birlikte anılmak istememesinden kaynaklanmaktaydı. Ulusu, Demirel'le görüşmek istemekteydi ancak Evren'in eski liderlerle görüşülmesine ve işbirliği yürütülmesine karşı olduğu için görüşmenin gizli yapılmasını istemekteydi. Demirel ise görüşmenin aleni olması ve basınında görüşmeden haberdar olması şartıyla kabul etmekteydi.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

Görüşme gerçekleşmedi. Bülend Ulusu ve Süleyman Demirel aynı tabana hitap eden iki farklı parti kurma çalışmalarına devam etmiştir. Demirel yasaklı olduğu için kuracağı partinin genel başkanlığına Turgut Sunalp, Ali Fethi Esener ve Bedrettin Demirel'i düşünmekteydi. Turgut Sunalp'e genel başkanlık teklif edilmiştir. Sunalp, partiye geçici lider aradıkları kanısına varmıştır.

Kısa zaman sonrad a Bülend Ulusu'nun parti kurma çalışmalarından çekilmesiyle görevi Turgut Sunalp'e teklif edilmişti. Sunalp, askeri hükümetin devamı sayılacak olan partinin liderlik teklifini kabul etmiştir. (Doğan,1985:203-258). Demirel, Sunalp'in başka bir parti kurma çalışmalarına katılması üzerine kuracağı parti için lider arayışına devam etmiştir. Evren, Demirel'in siyasi yasaklı olmasına rağmen parti kurma girişimde bulunması üzerine 7 Mayıs'ta Çankırı'da konuşma yapmıştı. Konuşmasında 1980 öncesi parti mensuplarının parti kurmak için gizli girişimlerine devam ettiklerini gerekirse yasak kapsamına alınmayan kapatılan partilerin İl ve Belediye Başkanlarının da yasak kapsamına girebileceklerinin altını çizmekteydi (Hürriyet,08.05.1983:1-3). Seçimlerin belirlenen tarihlerde yapılması için bu tür çalışmalara girişilmemesi gerektiğini söylemektedir. 12 Eylül öncesinde görev alan liderlerin varlığını silmek istemesine alınan kararlar ve yeni siyasilere olan bu inançtaki çelişki net olarak görülmektedir. Eski liderlerin görüşleri çerçevesinde yetişmiş siyasi düşüncelerine yön vermiş yeni liderlerin 1980 öncesi liderlerden farklı olduklarını söylemek mümkün müydü? Belki de mümkün olmadığının en büyük kanıtı yeni liderlerin eski liderlerle görüşüp onay almalarıydı. Bülend Ulusu'nun, Demirel ile iletişime geçmesi örnek olarak gösterilebilir. Darbe hükümetinin devamı sayılan partinin yeni kurucusu Sunalp ise Bülend Ulusu'nun aksine Demirel yerine bir başka eski lider DP'nin kurucusu Celal Bayar ile iletişime geçmeyi daha doğru bulmuştur. Sunalp'in amacı Bayar'ın desteğini alarak sağ tabanın oylarını almaktı. Görüşmede Turgut Sunalp onayı aldığı kanısına varsa da Celal Bayar, DP tüzüğüne dayalı yeni bir parti kurmak hatta izin verilirse DP'yi kurmayı istemekteydi (Doğan,1985:264-305). Demirel, Bayar ile hemen görüşme ayarlamıştır. Görüşmede sağın parçalanmaması için ortak lider seçme kararı alınmıştır. Demirel'e göre en uygun lider Bayar'dı. Seçimlere kadar sürecekt olan Bayar'ın lider olmasını istemesindeki amaç sağı bir arada tutarak bölünmesini engellemek ve en

önemlisi Demirel'in istediği gibi geçici liderliği yürütebilecek olmasıydı. Bayar, Demirel'in liderlik teklifini kabul etmiştir. Ancak bir gün sonra Bayar kendisinin yerine genel başkanlık görevini genç neslin yürütmesinin daha doğru olacağını belirterek Demirel'in genel başkanlık teklifini kabul etmekten vazgeçmiştir. Bayar'ın liderlikten vazgeçmesi üzerine Demirel, kuracağı partinin lideri olması için Hüsamettin Cindoruk'a teklif etmiştir. Cindoruk, tabanın lider olarak Ali Fethi Esener'i istediğini düşünmekteydi. Bu nedenle teklifi kabul etmemiştir. Kurulacak olan partinin genel başkanlığı için Ali Fethi Esener'de karar kılınmıştır. Esener asker kökenliydi. Demirel, 1960 darbesi sonrasında uygulandığı gibi geçiş dönemini asker kökenli bir liderle atlatmanın uygun olacağı kanısına varmıştır. Esener, Demirel'in genel başkanlık teklifini kabul etmiş ve askeri yönetimle görüşme gerçekleştirmiştir. Yaptığı görüşmede partinin kurulması için gerekli onayı aldığı kanısına varmıştır. Sunalp ve Esener'in yanı sıra Özal'da Evren'in onayını alarak sağ tabanlı parti kurma çalışmalarına başlamıştır (Çavuşoğlu,2007:185-189).

Parti kurma faaliyetlerinin kanunda yer alan kısıtlamalarla da olsa serbest bırakılmasıyla birlikte ilk kurulan parti 16 Mayıs 1983'de Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olmuştur (Hürriyet,13.05.1983:1). 20 Mayıs'ta Necdet Calp liderliğinde Halkçı Parti (HP), Ali Fethi Esener liderliğinde Büyük Türkiye Partisi (BTP) ve Turgut Özal'ın Anavatan Partisi kurulmuştur (Hürriyet,21.05.1983:1).

Demirel'in, kurulmasında öncülük ettiği BTP Ali Fethi Esener liderliğinde 20 Mayıs'ta İçişleri Bakanlığına parti kurma bildirisini sunmuştur. Bildiride BTP amblemini arı olarak belirtmekteydi. Demirel'in mezun olduğu üniversiteye ait arı rozetini yakasında taşımasından esinlenilmiştir. Arı rozetinin amblem olarak seçilmesinde kurulacak olan BTP'nin, AP'nin devamı olduğu vurgusu yapılmak istenmektedir. Ancak ANAP'ta arı amblemini düşünmekteydi. BTP'den önceki ilk başvuru saatini ANAP aldığı için arı amblemi de ANAP'ın olmuştur. BTP, bu kez ambleminin el olmasında karar kılmıştır. El ambleminin kullanılmasıyla da DP anımsatılmak istenmekteydi. Ancak partinin varlığı uzun sürmedi. 21 Mayıs'ta, kapatılan AP mensubu İhsan Sabri Çağlayangil ile birlikte 1980 öncesi parti mensubu

140 kişi BTP'ye katılmıştır (Çavuşoğlu,2007:188-191). 30 Mayıs'ta toplanan MGK'da, Anayasa'nın Geçici 4. Maddesi ile siyasi yasaklı sayılan partililerin, liderlerin parti kuruluşlarında yer alması ve AP mensubu parlamenterlerin toplu olarak BTP'ye geçmeleri gibi konular görüşülmüştür. MGK'nın aldığı 79 sayılı kararla 11 günlük BTP kapatılmıştır. Ayrıca İl ve İlçe Belediye Başkanları ile yasak kapsamına girmeyen parlamenterlerinde siyasi yasaklı olarak kabul edilmelerine ve Anayasanın Geçici 4. Maddesi kapsamına girenlerin parti kuramamalarına ek olarak partiye üye olmaları da yasaklanmaktadır. 79 sayılı kararla Süleyman Demirel'inde yer aldığı 7 AP, 7 CHP, 2 BTP mensubu 16 politikacının zorunlu ikamet etmek üzere Çanakkale'nin Zincirbozan mevkiindeki askeri tesise gönderilmeleri onaylanmıştır (Fincancıoğlu,2000:145-148).

Süleyman Demirel'in, DYP'nin Kuruluşundaki Ve Geçici 4. Maddenin Kaldırılmasındaki Rolü

Süleyman Demirel, hakkında 10 yıl siyasi yasak getirilmesine rağmen parti faaliyetlerinden uzak durmamıştır. Bunun en büyük göstergesi de BTP'nin kuruluşunda öncülük etmesidir. Ancak kurduğu parti MGK'nın 79 sayılı kararıyla kapatılmış kendisinin de yer aldığı AP, CHP, BTP mensubu 16 kişiye zorunlu ikamet getirilmiştir. Demirel, MGK'nın 79 sayılı kararına uyarak 2 Haziran'da kapatılan AP mensubu Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe ve Necmettin Cevheri ile birlikte Zincirbozan mevkiindeki askeri tesise teslim olmak için yola çıkmışlardır. Bu 4 kişi yol boyunca kapatılan BTP yerine yeni bir parti kurulmasını kararlaştırmıştır. Kurulacak olan partinin kapatılma ihtimaline karşı ikinci bir partinin planları da hazırlanmıştır (Altuğ,1993:88-95).

Demirel'in, Zincirbozan'a teslim olurken kararlaştırıldığı gibi DYP kurma çalışmalarına başlanmış ve kısa sürede parti kurulmuştur. 7 Temmuz 1983'te 34 kurucu üye ile İçişleri Bakanlığına bildirilmiştir. 34 kurucu üyeden 30'u veto edilmiştir. Genel Başkan Ahmet Nusret Tuna'da veto edilenlerin arasındaydı. 11 Temmuz'da Genel Başkan Yıldırım Avcı olmak üzere 30 kurucu üye listesi sunulmuştur. 30 kurucu üyenin 15'i veto edilmiştir. 3. ve 4. kez sunduğu kurucu üye listesi de MGK tarafından onaylanmamıştır. DYP'nin. 5. kez sunduğu kurucu liste 24 Ağustos 1983 son başvuru

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

tarihine kadar inceleme sonucu açıklanmamıştır (Turgut,1986:326-331). 25 Ağustos'ta Yüksek Seçim Kurulu (YSK) 265 sayılı kararıyla 6 Kasım'da yapılacak olan seçimlere siyasi parti kanuna uygun olarak kuruluşunu tamamlamış olan ANAP, MDP, HP'nin katılma hakkını elde ettiğini ve DYP olmak üzere diğer partilerin seçimlere katılamayacağını açıklamıştır (RG, Sayı:18147, 26.08.1983:59). 8 Eylül'de MGK, DYP'nin kurucu üyeleri hakkındaki soruşturmayı tamamlamış ve onaylanmasıyla parti kurulmuştur (Milliyet,09.09.1983:1). Ancak seçimlere girmesine izin verilmemiştir. Seçimlere girecek olan üç partinin belirlenmesi üzerine 30 Eylül'de MGK 166 sayılı kararıyla Anayasada yer alan Geçici 4. Madde ile MGK'nın aldığı 79 sayılı kararın diğer maddelerinde yer alan yasakların devam ettiği vurgulanarak yalnızca Çanakkale'deki zorunlu ikametini sona erdiğini bildirmiştir (RG, Sayı:18178, 1.10.1983:1).

YSK'nın 265 sayılı kararıyla 6 Kasım 1983 seçimine katılmasına izin verilen partilerin oy ve milletvekili dağılımı: ANAP %45 oy oranı ile 211 milletvekili, HP %30,5 oy oranı ile 117 milletvekili, MDP %23,3 oy oranı ile 71 milletvekili şeklindedir. Bağımsızlar %1,1 oy oranına sahiptir (YSK Web sitesi, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, E. Tarihi 21.11.2020). 6 Kasım seçimine 3 partinin katılmasına izin verilerek darbe yönetiminin devamı sayılan MDP'nin seçimi kazanması beklenmekteydi. Ancak seçim sonucunda darbeyi yönetimin görüşlerinin başarıya ulaşmadığı ve halk tarafından benimsenmediği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları askeri yönetimin devamı olarak görmediği ANAP'ı %45 oy ile ilk sıraya taşımıştır (Der Spiegel Web Sitesi, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14023205.html>, E. Tarihi:24.12.2020). 6 Kasım genel seçimine katılmasına izin verilmeyen SODEP ve DYP'nin 25 Mart yerel seçimine katılmasına izin verilmiştir. Yerel seçim sonucunda ANAP %41.48, SODEP %23.4, DYP %13.25, HP %8.75, MDP %7.09, Refah Partisi %4.40, Bağımsızlar %1.63 oy oranlarına sahip olmuştur. Açıklanan sonuçlara göre Demirel'in kuruluşunda öncülük ettiği, ismini verdiği DYP üçüncü büyük parti olarak yerini almıştır. 6 Kasım seçimlerine giren üç partinin oy oranlarındaki düşüş dikkat çekmektedir. Karşılaştırıldığında ANAP'ın %45'den %41.48'lere kadar gerilediği, HP'nin %30.5'den

%8.75'lere, MDP'nin %23.3'den %7.09'lara kadar düştüğü görülmektedir. (RG, Sayı:18412, 26.05.1984:13). Demirel, ihtilal ile birlikte kurulan suni partilerin yok olacağını alınan oyların ortaya çıkardığı yorumunda bulunmaktaydı. Ayrıca oy oranlarındaki düşüş Demirel'in yasakların kalkacağına dair olan umudunu da arttırmaktaydı (Güven:350).

DYP'nin yerel seçimden sonra katıldığı en çekişmeli seçim, 14 Mayıs 1985 tarihinde yapılan genel başkanlık seçimidir. Adaylar Mehmet Yazar ve Hüsamettin Cindoruk'tu. Demirel, DYP genel başkanlığına aday olan Mehmet Yazar'a olumlu bakmamaktaydı. Yazar'ın askerle olan ilişkisinden rahatsızlık duymaktaydı. Ayrıca siyasi yasaklar kalktığına koltuğu kendisine vermeyeceği görüşündeydi.

DYP kongresinde; bir tarafta tabanın kendisini istediğini savunan Yazar, diğer tarafta ise yasaklı olmasına rağmen partililerin sözünden çıkmayacağını düşünen Demirel yarışmaktaydı. 14 Mayıs 1985 yılında DYP kongresinde genel başkanlığı siyasi yasaklı Demirel'in istediği Hüsamettin Cindoruk 626 oyla kazandı. Demirel böylece her şeye rağmen sözünün geçtiğini DYP'nin asıl lideri olduğunu kanıtlamaktaydı. (Donat,1993:120-162). Demirel, her ne kadar siyasi yasaklı olsa da DYP'nin en kilit noktalarında fikir beyan etmekte ve uygulamaya geçirmektedir. Demirel, DYP dışında Türkiye'nin güncel sorunları ve halkın baskı altında susturulmaya çalışılması konusunda da fikir beyanında bulunmaktaydı. Demirel, *"Konuşan Türkiye'yi savunarak"* konuşmalarını şekillendirmektedir. Ancak yasaklı liderlerin konuşmasından ve müdahale etmesinden Cumhurbaşkanı Evren rahatsız olmaktadır. 1 Eylül 1985 tarihinde Meclis açılışında *"Susan Türkiye yerine Konuşan Türkiye mantığının bu ülkeye nelere mal olduğunu hepimiz biliyoruz. Kaldı ki bugün susması gerekenler bile her gün konuşmaktadır"* sözleriyle de ülkenin aradan 5 yıl geçmesine rağmen hala baskı aracılığıyla yönetildiğini açık olarak göstermektedir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C. 19, 1 Birleşim, 01.09.1985:4-7). Demirel, Evren'in yaptığı açıklamalarına karşı eşitlik ilkesine vurgu yaparak kanunlarda bir grubun susması susturulmasının söz konusu olmadığını, Anayasaya eklenen Geçici 4. Madde ve

2969 sayılı kanunla bazı kesimleri susturma gibi bir anlamın çıkarılmasının doğru olmadığı yönünde eleştirilerde bulunmuştur. (Arcayürek,2000:243-246).

Demirel, baskılara rağmen meydanlarda daha sık görünmektedir. Kapatılan AP'nin kuruluş yıl dönümü kutlamalarına katılan Demirel büyük ilgi ile karşılanmıştır (Donat,1993:172-173). Beş yıl aradan sonra ilklere imza atan Demirel Baro Başkanlarının düzenlediği toplantıda “iç barış” hakkında konuşma yapmak üzere davet edilmiştir. Toplantı ertelenmesine rağmen Demirel yine de 5 Nisan'da Bursa'ya gitmiştir. Demirel, Bursa'da coşkuyla karşılanmış ve ilk kez halk önüne çıkmıştır. Demirel daha sonra İstanbul, Adana, Urfa, Diyarbakır'da konuşma yapmıştır (Güven:412-420). Demirel, siyasi yasaklı olduğu için açık açık söyleyemese de DYP'nin AP'nin devamı olduğu vurgulanmaya çalışılmaktaydı. En büyük kanıtı da 17 Temmuz'da DYP amblemi olan “Doğru Yolda Yürüyen Adam” yerine AP'nin amblemi olan kır atı simgeleyen “Süvari ile Şahlanan Kırat” olarak değiştirilmesiydi (Cumhuriyet,18.07.1986:1). Ayrıca 28 Eylül 1986'da 11 şehirde ara seçim yapılma kararı alınmıştı (RG, Sayı:19166, 16.07.1986:1). Amblem değişikliğinde ara seçim kararı alınmasının da etkili olduğu söylenebilir. Ara seçimde AP vurgusu yapılmak istenmiştir. DYP ara seçim propagandalarına Genel Başkan Hüsamettin Cindoruk'a gezilerinde Demirel'de eşlik etmekteydi. Demirel, yasaklı olduğu dönemde ilk miting konuşmasını Samsun'da yapmıştır. DYP'nin, AP ve DP'lilerden oluştuğunu, değiştirilen ambleminde AP'nin amblemi olduğunu vurgulamaktaydı. 1986 ara seçimi için DYP'ye oy istemiştir (Cumhuriyet,12.09.1986:1-13) Ara seçim mitingleri düzenleyen Özal'a ise her fırsatta yasaklarla ilgili sorular yöneltilmekteydi. Özal, siyasi yasakların kalkması konusunda 1988 yılını işaret etmekteydi. Anayasanın Geçici 4. Maddesinin referandumla halk tarafından kabul edildiğini ve halkın bilerek oy verdiğini savunmaktaydı. (Cumhuriyet,09.08.1986:1-13). Siyasi yasaklı 4 eski parti liderinin mitinglere katılmalarından ve anayasadaki yasakları çiğnemelerinden de rahatsız olmaktaydı. Anayasaya karşı gelindiğini ve bu davranışlarının ülkede anarşi getireceğini savunmakta ve ilgili makamları göreve çağırırmaktaydı (Cumhuriyet,24.09.1986:1). Tüm çekişmelere rağmen ara seçim sonuçlarında ANAP 6 milletvekili, DYP 4 milletvekili, Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ise 1 milletvekili çıkartabilmişti. Ara seçim

sonucunda ANAP'ın %32.12, DYP'nin %23.53, SHP'nin ise %22,74 oy oranı vardır (RG, Sayı:19247,10.10.1986:21). 1983 seçiminde kapatılan parti tabanlarının ANAP'ı yakın görerek oy verdiğini ancak kendi partilerinin devamı olan partilerin kurulmasıyla oylarda kayma yaşandığı görülmektedir. Demirel, ANAP'ın oy oranının %32'lere kadar düşmesiyle iktidar partisi olma gücünü kaybettiğini iddia etmekteydi. Anayasa'nın Geçici 4. Maddesinin kaldırılması gerektiğini savunmaktaydı (Cumhuriyet,30.09.1986:1).

Demirel, ara seçimden sonrada yurt gezilerine devam etmiştir. Gezilerinde Demirel'i kalabalıklar karşılamış ve destek sloganları atılmıştır. Ancak Antalya gezisinde Vali, Demirel'in Cumhuriyet Meydanında konuşmasına izin vermemiştir. Demirel'e, Cumhuriyet Meydanının yerine Pazar Meydanında konuşma yapmasına izin verilmiştir (Şelale,26.10.1986:1). Antalya Valisi Bahaeddin Güney, Cumhuriyet Meydanının miting yapılacak yerlerden çıkarıldığını DYP'nin teklifinin bu nedenle reddedildiğini savunmuştur (Şelale,28.10.1986:1). Yaşanan bu olay sonrasında Demirel'in, Isparta'da yapacağı konuşmasına da izin verilmemiştir. Demirel, Antalya'daki müdahalenin “keyfi idare” sonucu olduğunu savunmakta ve yaşanan olayları tuzak olarak nitelendirmekteydi (Cumhuriyet,28.10.1986:1-13). Ayrıca Demirel'in, ara seçimde yapmış olduğu konuşmalarından dolayı hakkında iki dava açılmıştır. 1-3 yıl hapis cezası ile “geçici 4. ve Siyasi Partiler Yasası'nın geçici 1. Ve 119. maddelerine aykırı hareket etmekten” yargılanmaktaydı. Demirel savunmasında yasakların parti kurmasını kapsadığını konuşmasına getirilen herhangi bir yasak olmadığını ayrıca Anayasada verilen hakların Geçici 4. Madde ile elinden alınamayacağını belirtmiştir. Dava sonucunda Demirel'e beraat kararı verilmiştir (Cumhuriyet,25.11.1986:1-13).

1982 yılından itibaren gündemi meşgul eden Anayasa'nın Geçici 4. Maddesinin kaldırılması için birçok girişimde bulunulmuştur. Bunlardan bir tanesi 1985 yılında gündeme getirilen af çıkarılmasıydı. DYP Genel Başkanı Cindoruk, yasakların af kapsamında değerlendirilmesi için Geçici 4. Maddenin cezai bir işlem sonucunda konulması gerektiği görüşündeydi. Bu nedenle yasakların af ile kaldırılmasının doğru

olmayacağını savunmaktaydı. (Nokta, Sayı:14, 14.04.1985:20-22). MDP ise affın sınırlı olarak getirilmesinden yana tavır alırken, HP ve SODEP ise siyasi yasakları da kapsayan geniş bir af çıkarılmasından yana tavır almaktaydı. ANAP'ın ise Af konusunu gündeminden çıkardığı görülmektedir. Affın siyasi yasakları kapsayıp kapsamayacağı tartışma konusuna dönüşmüş ve bu girişimden bir sonuç alınamamıştır (Nokta, Sayı:37, 22.09.1985:35). 1985 yılında gerçekleşen diğer girişim ANAP'ın anayasa değişikliğini içeren önerisiydi. Öneride Geçici 4. Maddenin (a) bendinde yer alan 10 yıl süre ile siyasi yasak kapsamına girenlerin yasaklarını 5 yıla indirilmesini içermektedir. Anayasa değişikliği önerisi MHP dışındaki diğer partilerin yöneticilerini kapsamaktaydı (Nokta, Sayı:47, 01.12.1985:12-14). Ancak bu girişimde sonuçsuz kaldı. Diğer bir girişimde 1986 yılında Geçici 4. Maddenin değiştirilmesini kapsayan tasarıydı. Tasarı 25 Kasım 1986'da 136 imzayla meclise verildi. Tasarıya SHP'li 79, DYP'li 30, Hür Demokrat Partili (HDP) 10, ANAP'lı 3, Demokratik Sol Partili (DSP) 5, Vatandaş Partili (VAP) 1, Bağımsız 8 milletvekili imza atarak parlamentoda görüşülmesi için girişimde bulunulmuştur. (Cumhuriyet,26.11.1986:1-12).

Parlamento içerisinde güncel sorunların yanı sıra Anayasadaki Geçici 4. Maddenin değiştirilmesinin tartışılır hale gelmesi baskının azaldığına işaret etmekteydi. Başbakan Turgut Özal, yasakları kapsayan maddenin referandumla değiştirilmesinden yana tavır aldı (Milliyet,3,02.1987:12). Özal'ın bu tavrı başta Demirel olmak üzere muhalefetin tepkisine yol açmıştır. Demirel'e göre siyasi yasakları meclis kaldırmalıydı. Yapılacak olan referandumla bir bakıma anayasada yer alan bu maddenin insan haklarına aykırı olan bir durumun halk tarafından tartışılmaya açılmasının doğru olmayacağı kanısındaydı. Demirel, 1982 anayasasının oylandığı ortamda halkın belirli maddelere karşı çıkabilecek durumda olmadığına da altını çizmekteydi (2000'e Doğru, Sayı:22, 31 Mayıs-6 Haziran 1987:20-21). Evren ise yasakların kaldırılmasına ilişkin taraf olmayacağını meclis kaldırırsa engel teşkil etmeyeceğini ve baskı kurmayacağını açıklamaktaydı. Evren, Demirel'in konuşmalarından rahatsızdı ancak siyasi arenaya da geri dönmesini istemekteydi. Darbenin ilk yıllarında eski siyasilere karşı katı duruş sergileyen Evren'in tavrındaki değişimin nedeni *“Özal'ın hakkından ancak Demirel*

gibi biri gelebilir” görüşünün hakim olmasından kaynaklanmaktaydı (Evren,1992:99-108). Özal ise Evren’in yerini aldı ve yasakların bir numaralı savunucusu oldu.

Mecliste gündeme gelen Geçici 4. Maddenin uygulamadan kaldırılmasına ilişkin yapılan oylamanın ilkinde 400 üyeden 360’ı evet, 7’si ret oyu vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C. 40, 103 Birleşim, 14.05.1987:409-420). İkinci oylamada ise 370 evet oyu, 7 ret oyu kullanılmıştır. (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, Cilt:40, 106. Birleşim,17.05.1987:542-598) Böylece referandum kesinleşmiştir. Referandumun kesinleşmesiyle birlikte DYP’nin televizyonda yapacağı konuşmasının ilkini Genel Başkan Cindoruk’un, ikinci konuşmayı da Demirel’in yapmasına, 4 şehirde Cindoruk ve Demirel’in birlikte miting düzenlemesine karar verilmiştir (Milliyet,19.07.1987:1-7). Ancak YSK, “2820 sayılı siyasi partiler kanunu 11 ve geçici birinci maddesinde öngörülen şartlara haiz üyesi olmasına” karar vermesiyle siyasi yasaklı Süleyman Demirel’in DYP adına televizyonda konuşma yapmasının önü kesilmişti (Milliyet,21.07.1987:1-8).

Demirel tüm engellemelere rağmen 30 şehirde konuşma yaparak referandumda evet propagandası yürütme çalışmalarında bulunmuştur. Konuşmalarında millete seslenmekte ve herkesten evet oyu istenmekteydi. Demirel’e göre demokrasi sağıyla soluyla birlikte oluşturulmalıydı. (Güneş,1987:4-13). Demirel, referandumda evet oyu kullanılmasıyla DYP’yi ya da yasaklı liderleri seçmiş olmadıklarını aksine 1982’de halka başka seçenek sunulmadan kabul ettirilen Geçici 4. Maddede yer alan eşitsizliği ortadan kaldırma fırsatı sunulduğunu belirtmekteydi. Demirel, DYP dışında da tüm vatandaşların bilinçlenmesini ve bilinçlendirmesini istemekteydi (Cılızoğlu,1988:64-70) Ayrıca DP, AP, DYP mensuplarından da referandum için çalışmalarda bulunmasını istemiştir. Bu amaçla yazdığı mektubu parti mensuplarına yollamıştır. Mektupta 6 Eylül’de yapılacak olan referandum için halkın bilgilendirilmesini istemiştir. Demirel partililerden nüfusun en az olduğu ücralara dahi gidilerek halkın vereceği kararın önemini anlatılmasını istemektedir (Turgut,1987:191-194).

Referandumda evet oyu çıkarsa, Geçici 4. Madde kaldırılarak 12 Eylül öncesine ait siyasi parti yöneticileri siyasete geri dönebileceklerdi. Eğer referandumdan hayır oyu çıkarsa 10 yılın dolmasını bekleyerek 1992 yılında siyasete geri dönebileceklerdi. DYP, DSP, Refah Partisi (RP), Islahatçı Demokrasi Partisi evet oyu için propaganda yürütmekteydi (Güneş,1987:3). SHP’de ise Genel Başkan Erdal İnönü referanduma evet verilmesini savunmasına rağmen parti içerisinde hayır oyu atılmasını savunanlarda mevcuttu. Hayır oyunu savunmalarındaki amacı eski CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in siyasete geri dönmesiyle birlikte oyların bölüneceği görüşüne hakim olmalarında kaynaklanmaktaydı (Yalçın,1994:196-197). ANAP’ta ise Genel Başkan ve dönemin Başbakanı Turgut Özal hayır oyu atılmasını savunmaktaydı. ANAP içerisinde Hasan Celal Güzel, Mesut Yılmaz gibi referanduma evet oyu verilmesini savunanlarda mevcuttu. Özal’ın en dikkat çekici hayır propaganda yöntemi ise konuşmaları sırasında ANAP’ın kurucuları arasında yer alan Güneş Taner’in turuncu üzerinde “No” yazan tişörtle yanında bulunmasıydı (Birand ve Yalçın,2001:289-298).

Demokrasinin önünde engel teşkil eden Geçici 4. Maddenin kaldırılması için yapılacak olan 1987 referandumu, 1982 referandumunun aksine daha çekişmeli geçtiği söylenebilir. Engellemelere rağmen evet propagandalarının yapıldığı ve hayır-evet propagandalarının yurt geneline yayıldığı görülmektedir. Takvimler 6 Eylül 1987’yi gösterdiğinde yurt genelinde oy kullanma işlemi başlamıştı. Demirel Kavaklıdere İlkokulunda oyunu kullanırken “*şimdi söz sırası bizde değil millette*” ifadelerini kullanmıştır (Cumhuriyet,7.09.1987:11).

6 Eylül 1987 Referandum Sonuçları ve Süleyman Demirel’in Siyasetteki Rolü

6 Eylül 1987 Referandum sonucunda Geçici 4. Maddenin kaldırılması için 11.711.461 evet oyu kullanılmıştır. Evet, oylarının, geçerli oyların yarısı olan 11.673.928 oydan fazla olduğu görülmektedir. Böylelikle Anayasada yer alan Geçici 4. Madde 11.711,461 oyla yürürlükten kaldırılmıştır (RG, Sayı:19572,12.09.1987:1-3). Evet, hayır oylarının arasındaki farkın az olmasında eski liderlerin siyasete geri döndüklerinde mevcut partilerin oylarının düşeceğini ileri sürerek evet propagandasına

yeterince destek verilmemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Az farkla da olsa Türkiye Cumhuriyeti “*“Yasaklı Türkiye”den, “Yasaksız Türkiye”ye*” geçmiştir (DYP,1987:6).

24 Eylül 1987’de olağanüstü kongreyle DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Demirel’den aldığı emaneti iade etmişti. Demirel Kongrede DYP’nin yeni genel başkanı olarak seçilmiştir (Milliyet,25.09.1987:9). Yasakların kalkmasıyla Cumhurbaşkanı Evren 12 Eylül öncesinin sorumluları olarak gördüğü kapatılan 4 siyasi partinin liderlerini Çankaya’da kabul etmiştir (Evren,1992:176).

Demirel, 6 Eylül 1987 yılında yasakların kalkmasıyla siyasete geri dönmüş ve DYP Genel Başkanı olmuştur. 29 Kasım 1987’de girdiği ilk seçimde partisi üçüncü sırada yer almıştır. 20 Ekim 1991’deki seçimde de partisini birinci sıraya taşıdığı görülmektedir (YSK Web Sitesi, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, E. Tarihi: 21.11.2020). 1991 yılında SHP ile oluşturulan koalisyon hükümetinde başbakanlık görevi yapmıştır (https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/, E. Tarihi: 21.11.2020). 16 Mayıs 1993 tarihinde de Demirel Türkiye Cumhuriyeti’nin 9. Cumhurbaşkanı olmuştur (RG, Sayı:21583, 16.05.1993:1-2). 12 Eylül darbecilerinin adını dahi duymaya tahammül edemediği Demirel, Türk Milletinin iradesiyle Cumhurbaşkanlığı görevine kadar yükselmiştir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde maruz kaldığı her darbe, muhtıra girişiminde demokrasinin askıya alındığı görülmektedir. Bu dönemlerde kısa veya uzun süreli antidemokratik uygulamalara başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de 12 Eylül 1980 darbesi sonrası hayır propagandalarının yapılmasına izin verilmediği bir ortamda anayasa tasarısına MGK tarafından eklenen 5-10 yıllık siyasi yasakları içeren Geçici 4. Maddenin referandum ile halka kabul ettirildiği görülmektedir. 1982 Anayasasında yer alan Geçici 4. Madde ile Türkiye Cumhuriyeti’ne yıllarca başbakanlık görevini yürütmüş olan Süleyman Demirel ile birlikte diğer siyasi parti liderine ve parti mensubu kişilere siyasi yasaklar getirilmiştir. Demirel, 12 Eylül darbesiyle ilk olarak Hamzakoy’da daha sonra da siyasi yasaklı olmasına rağmen parti faaliyetlerinde yer

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

almasından dolayı MGK'nın 79 sayılı kararıyla Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabii tutulmuştur. Kurulmasında öncülük ettiği BTP 79 sayılı kararla kapatılmıştır. Ancak Demirel parti kurma çalışmalarına ara vermeden devam ederek ismini kendisinin verdiği DYP kurma çalışmalarına ve daha sonra da parti faaliyetlerine katılmıştır. Yasaklı olduğu dönemde Geçici 4. Maddenin kaldırılması için millete sesini duyurmaya çalışan Demirel'in, Antalya meydanındaki konuşmasına karşı çıkıldığı ve hakkında birçok dava açıldığı görülmektedir. Demirel; ülkede yaşanan anarşi, terör gibi birçok olayın yaşanmasında ön ayak olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ülkeyi batırmakla dahi suçlanmıştır. Ancak halkın iradesini yansıtmayan Geçici 4. Madde 6 Eylül 1987 yılında yapılan referandum ile 11.711.461 oyla kaldırılmıştır. Demirel yasakların kalkmasıyla siyasete geri dönmüş ve DYP Genel Başkanı olmuştur.

Askeri yönetimin oluşturduğu baskı sonucunda kabul edilen anayasada yer alan Geçici 4. Maddenin yapılan baskılara rağmen 1987 referandumuyla kaldırılması halkın benimsemediği hiçbir fikrin kalıcı olamadığını göstermektedir. Ayrıca vatandaşların baskılar sonucu darbelere sessiz kalsa da darbe sonrası demokrasiye geçilmesiyle darbeyi savunmadığı ve benimsemediği anlaşılmaktadır. Ancak Demokrasinin ara ara kesilmesiyle birlikte kalıcı olmasa da demokrasinin yaralar aldığı görülmektedir. Her darbe yapıldığında var olan demokrasi yerine sınırlı demokrasi getirilmektedir. Demokrasinin var olmasını engelleyen ve sınırlayan yasakların kaldırılması için geçirilen yıllar boşa harcanmaktadır. Geçici 4. Maddede yer alan yasakların kaldırılması için geçen süreç buna verilebilecek en iyi örneklerdendir. Yasakların halk tarafından benimsenmediğinin diğer bir göstergesi de 12 Eylül darbecilerinin adını dahi duymaya tahammül edemediği Demirel'in, Cumhurbaşkanlığı görevine kadar yükselmesidir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Yasama Yılı:1, C.10, 156 Birleşim, 23.09.1982, s.890.

MGK Tutanak Dergisi, C. 4, 75 Birleşim, 16.10.1981, s:417-420.

MGK Tutanak Dergisi, C.7, 118 Birleşim, 18.10.1982, s.408-412.

Millet Meclisi Tutanağı, 5.Dönem, C.16, 104 Birleşim, 2.7.1980, s.555-557.

RG, Sayı:17145, 28.10.1980, s.1-3.

RG, Sayı:17874, 20.11.1982, s.1-3.

RG, Sayı:18027, 24.04.1983, s.3-28.

RG, Sayı:18147, 26.08.1983, s.59.

RG, Sayı:18178, 1.10.1983, s.1.

RG, Sayı:18412, 26.05.1984:13.

RG, Sayı:19166, 16.07.1986, s.1.

RG, Sayı:19247,10.10.1986:21.

RG, Sayı:19572, 12.09.1987, s.1-3

RG, Sayı:21583, 16.05.1993, s.1-2.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C. 19, 1 Birleşim, 01.09.1985, s.4-7.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C. 40, 103 Birleşim, 14.05.1987, s.409-420.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C. 40, 106. Birleşim,17.05.1987, s.542-598.

Kitap ve Makaleler

ALTUĞ, K. (1993), **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, Ankara.

ARCAYÜREK, C. (2000), **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

ATATÜRK, M. K., “**Nutuk**”, (Der.: Kemal Bek), Gün Matbaacılık, İstanbul, 2017, s.421.

BİRAND, M. A. (1984), **12 Eylül Saat:04:00**, Karacan Yayınları, İstanbul.

BİRAND, M. A. ve S. Yalçın (2001), **The Özal**, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

CILIZOĞLU, T. (1988), **Zincirbozan’dan Bu Güne Demokrasi Mücadelesinde Süleyman Demirel**, Matay LTD. ŞTİ., İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, H. (2007), “12 Eylül ve Merkez Sağ”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:6, s.185-196.

DOĞAN, Y. (1985), **Dar Sokakta Siyaset**, Tekin Yayınevi, İstanbul.

DONAT, Y. (1993), **Demirel’in Yokluk Yılları**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

EVREN, K. (1982), **Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar**, TBMM Basımevi, Ankara.

EVREN, K. (1992), **Kenan Evren’in Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

EVREN, K. (1994), **Zorlu Yıllarım 1**, Şefik Matbaası, İstanbul.

FİNCANCIOĞLU, Y. (2000), **Süleyman Demirel Demokraside Duraklama Yılları**, Aydoğan Matbaası, İstanbul.

GÜVEN, T. Y., **Demirelli Yıllar Hamzakoy’dan Demokrasi Mahzenine**, Başak Matbaacılık, Ankara.

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (1981), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

MUMCU, U. (1997), **12 Eylül Adaleti**, Vakıf Yayınları, Ankara.

TURGUT, H. (1986), **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul.

TURGUT, H. (1987), **Güniz Sokağı Demirel’in Dünyası**, Abc Ajansı Yayınları, İstanbul.

TUŞALP, E. (1995), **Artık Demokrasi İsteyin**, Papirüs Yayınları, Ankara.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

YALÇIN, S. (1994), **Hangi Erbakan**, Başak Yayınları, Ankara.

Gazete ve Dergiler

2000'e Doğru, Sayı:22, 31 Mayıs-6 Haziran 1987, s.20-21.

Cumhuriyet, 07.09.1987, s.11.

Cumhuriyet, 09.08.1986, s.1-13.

Cumhuriyet, 12.09.1986, s.1-13.

Cumhuriyet, 12.10.1980, s.1.

Cumhuriyet, 18.07.1986, s.1.

Cumhuriyet, 22.09.1980, s.1.

Cumhuriyet, 24.09.1986, s.1.

Cumhuriyet, 25.11.1986, s.1-13.

Cumhuriyet, 28.10.1986, s.1-13.

Cumhuriyet, 30.09.1986, s.1.

Cumhuriyet, 7.09.1980, s.1-9.

Cumhuriyet, 26.11.1986, s.1-12.

DYP, 1987, s.6.

Güneş, 1987, s.3-13.

Hürriyet, 08.05.1983, s.1-3.

Hürriyet, 13.05.1983, s.1.

Hürriyet, 21.05.1983, s.1.

Milliyet, 03.02.1987, s.12.

Milliyet, 09.09.1983, s.1.

Milliyet, 18.10.1981, s.1.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.

Milliyet, 19.07.1987, s.1-7.

Milliyet, 21.07.1987, s.1-8.

Milliyet, 25.09.1987, s.9.

Milliyet, 31.08.1981, s.1.

Nokta, Sayı:14, 14.04.1985, s.20-22.

Nokta, Sayı:37, 22.09.1985, s.35.

Nokta, Sayı:47, 01.12.1985, s.12-14.

Şelale, 26.10.1986, s.1.

Şelale, 28.10.1986, s.1.

İnternet kaynakları

Der Spiegel Web Sitesi, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14332826.html>, E. Tarihi:24.12.2020.

Der Spiegel Web Sitesi, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14339491.html>, E. Tarihi:24.12.2020.

Der Spiegel Web Sitesi, <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14023205.html>, E. Tarihi:24.12.2020.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211-20110310.pdf>, E. Tarihi:18.12.2020.

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/, E. Tarihi:21.11.2020.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sitesi, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, E. Tarihi:14.11.2020.

YSK Web Sitesi, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, E. Tarihi: 21.11.2020.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 193-217.